

29033-L

CSÁSZÁR FERENCZ'
SZÉPIRODALMI MUNKÁI.

ELSŐ KÖTET.

UTAZÁS
OLASZORSZÁGBAN.
I.

BUDAPESTEN.

EMICH GUSZTÁV' KIADÁSA.

MDCCCXLIV.

UTAZÁS OLASZORSZÁGBAN.

IRTA
CSÁSZÁR FERENCZ.

I.

BUDÁN.

A' M. K. EGYETEM' BETŰIVEL.

MDCCCXLIV.

FOGARASFÖLDI
GRÓF NÁDASDY LIPÓTNÉ,
SZÜLETETT
SOBORSINI
BÁRÓ FORRAY JÚLIA
ASSZONYSÁGNAK,
CS. KIR. CSILLAGKERESZTES- ÉS PALOTAHÖLGY,
BUDAI-JÓTÉKONY-NŐEGYESÜLETI TAG
Ő MÉLTÓSÁGÁNAK.

HONFIÚI TISZTELETTEL.

LELKES HONLEÁNY!

Neked, kinek szive, a' historiai dicső név alatt, hazánk- 's vérünkért hőn dobog; kinek honleányi magasztos keble szent érzelemmel csügg mindenben, mi árva nemzetiségünket, 's ennek fő őrét nyelvünket emelheti; Neked szentelem e' lapokat, mellyekben öröm és bú akként tükrözik magokat: mint azok a' szép, de szomoru Italia' láttára, hazám' emlékével, lelkemben fölmerültek.

Italia' hölgyeinek biborajkain édesbájosan hangzik mindenfelé — márványpalotáktól a' szalmafedeles kunyhóig — Dante', Petrarca' és Tasso' nyelve; a' Duna' 's Kárpátok' vidékén nem értenek meg engem ép' azon hölgyeink' legtöbbjei, kik legtöbbel tartoznak honunknak, 's kiktől leginkább várhatnók nemzeti nyelvünk' 's művészetünk felvirulását. A' paloták' hölgyei nálunk feledék apjaik' szép nyelvét, 's vele mindazt, mi nemzeti! 'S pedig anyák ők, kik e' hazának legnagyobb hatásu magyarokat neveljenek!

TE felfogád szent tartozásod' nagy és szép összegét. TE érteni fogod a' magyar vándor'

magyar érzéseit; 's engedd jelen szerény műve' édes díjául remélnie, hogy midőn a' hon' bús jelene 's multja feletti sohájára nemes, hőn dobogó kebled fohászra dagad: lelked újabb lángra hevűlve, hőn ölelendi fel a' nemzeti nyelv' 's művészet' árva ügyét, 's ápolására azon magasb körben, hová a' kegyes sors nemed' szép gyöngyeül fölemelt, tenni fog karod, mit nemes honleánynak, nemzete' szent érdekében tenni dicső!

Pesten, 1843-diki octoberben

Császár.

TARTALOM.

I.

TRIENT.

Lap.

Ifjúkori vágyak. — Bindocci; Fiume 's Triest közötti út. — Triest hajdan és most. — Kereskedés. — Társalgási élet; Nevezetességek. — Olasz daljátékok. — Népjellem. — Olasz színészek. 1

II.

VELENCZE.

Tengeri út. — Velence a' tengerről. — Sz. Márk temploma; művészet. — A' doge-palota; Marino Falliero; Óriás lépcső; Arany lépcső. — Fohászok' hídja; tömlőczők. 16

III.

VELENCZE.

A' velencei iskola' mesterei: Bellino Giovanni, Tiziano, Giorgione, Paolo Veronese, Tintoretto, 's a' t. — Templomok' építése és ékesítése; S. Giorgio-

maggiore ; Redentore ; Della Salute ; Scalzi ; dei Frari ; 's a' t ; Carmagnola. — Szépművészetek' academiája. — Szobrászat 37

IV.

VELENCZE.

Sz. Márk' könyvtára. — Arzenal ; Bucintoro ; a' tenger' eljegyeztetése. — Murano. — Örménykolostor. Lidoi mulatozás ; nyilvános kertek. — Chioggia ; Murazzi. — Dogana. 61

V.

VELENCZE.

Népszokások ; színházak. — Procuratorie ; hírlapok ; egy lengyel utazó Magyarországról ; — Éji séta a' nagy csatornán ; Velencze' különböző kormányzata ; a' Foscari-palota ; Rialto ; a' sirbolt. — A' nagytanács' három végzése. — Árvák' csatornája. 80

VI.

PADUA.

Vámőrök. — Angol utazók. — A' Brenta' partjai. Padua' mai képe. — San-Antonio ; Santa-Justina ; és a' székes-egyház. — Tanácsterem. — Treves-palota. — Galilei és Gusztáv-Adolf. — Pedrocchi' kávéháza. 108

VII.

VICENZA.

Visszapillantás Paduára. — Padua és Vicenza közti vidék. — Santa-Corona' temploma. — Teatro Olim-

pico. — Palladio' művei. — A' tanácsterem. — A' Capra
grófok' Rotondája. — Bericoi kolostor 123

VIII.

POSSAGNO.

Cittadella. — Bassano. — Possagno. — Canova'
életrázata. — A' szobrász és Napoleon. — Canova mint
építész és festész. — Műgyűjtemény Canova' házában.
— Santa-Crux hercegnő' síremléke. — Elválás. — Ut-
készítés a' trevisoi tartományban. — Temető Vicen-
zában 134

. IX.

VERONA.

Montecchi-várromok. — Mezei műipar és utak.
— Vino-santo. — Caldieroi csata. — Népviselet. — Are-
na. — Volto Barbaro. — Síremlékek. — Piazza d' Erbe,
és Piazza de' Nobili. — Templomok. — Romeo és Julia'
sírja. — San-Pietroi várromok. — Visszapillantás Ve-
rona' történeteinek évtáplapjaira 154

X.

MILANO.

Verona' vidéke. — Brescia és Bergamo. — Jules
Janin Milanoról. — San-Carlo székes-egyház. — Arco
del a Pace. — Arena. — Egy olasz vegyítész hazánk-
ról. — A' Scala-, Carcano- és Ré-színházak. — Milanoi
csapszék; Mora-játék. — Girolamo' marionettjei. — Bre-
ra: Beccaria. — Ambroziana-könyvtár. — Sz. Ambrus'
temploma: Leonardo da Vinci' „Urunk' vacsorája.” —
Milano' élő művészei. — Paloták; kórházak 178

XI.

CERTOSA DI PAVIA.

Milano' vidéke. — Naviglio. — Binasco. — Certosa di Pavia. — Kilátás a' milanoi domorul. — Életviszonyok Milanóban. — Népznevelés Lombardiában. — Conservatorium. — Bástyázat; Temetők . . . 205

XII.

TURIN.

Híd a' Ticino felett. — Határvám. — Piemont' arca első látásra. — Novara; Fra²Dolcino. — Turin' kül-alakja. — Kormányforma; katonai láрма. — Színházak. — Templomok. — Könyvtintézetek. — Királyi palota; fegyvertár. — Castello. — Egyiptomi régiséggyűjtemény. — Kávéházak, hírlapok . . . 220

XIII.

ALESSANDRIA.

Turin' szabályozottsága. — Úti-társak; Helvét hölgy. — Turini gyorskocsizás; Asti; Alfieri Vittorio, 's az olasz tragédia' némelly hősei. — Alessandria. — Marengo. — Novi. — A' genuai Apenninek. — Helvét zsoldosok. — Nyaralók az Apenninekben. — Kocsilámpa' világítása . . . 242

**UTAZÁS
OLASZORSZÁGBAN.**

ELSŐ KÖTET.

JAVITANDÓK.

39	lap	13	sor	Giorgine	helyett	olvasd:	Giorgione
152	„	8	„	előkre	„	„	előkre
160	„	4	„	feltjai	„	„	feltja
187	„	9	„	gazdaság	„	„	gazdagság

L

TRIEST.

Ifjúkori vágyak. — Bindocci ; Fiume 's Triest közötti út. — Triest hajdan és most. — Kereskedés. — Társalgási élet ; nevezetességek. — Olasz daljátékok. — Népjellem. — Olasz színészek.

Kebünk' legédesb vágyai többnyire olly szorosan fűzvék egymással össze, hogy egynek teljesülése gyakran valóságra fejt szivünk' egyéb titkosan szendergő ohajtásit is. — Mint serdülő ifjúnak, midőn a' szépet 's kellemest érezni, 's amazt a' rútól, emezt a' kellemetlentől, 's majd a' költőit a' prozaitól megválasztani; mint férfiúnak, midőn a' rendkívülit és magasztost, a' közönséges- és aljastól megkülönböztetni; 's a' polgári erényeket, hazafiúi nemes tetteket elismérni, 's egész szentségökben tisz-

telni kezdtem: nyájasan tűnt fel akkor képzelődésemben Olaszország, a' Horácok, Brutusok, Cicerok 's Titusok' hazája. Ifjúi elragadtatással gondolék a' földre, melly Rafaellot, Tizianot, a' sasreptű Michelangelot, Correggiot 's a' szeszélyes Cellinit, újabban pedig Canovát, korunk' Phidiását nevelte, ápolta 's megdicsőítette! — Fénysugáros arczzal lebegett előttem a' hon, melly egykor Flaccus, Virgil' 's Ovidnak, később Dante, Petrarca' 's Tassonak dalait első hallotta: a' költészet' bájos, életdús hazája, hol először jelent meg az emberek közt az érzelő 's regényes szerelem' dalnoka; 's mellynek fiai a' classicus iskola' omladványi közt építének, 's a' görög-romai szende konyulatu ívezetek közé gót csúcsokat 's feszes gerendázatokat első illesztének! Régen sovárgtam látni ama' szépet, mellynek az azt ölelő tenger kékebb azurt kölcsönöz; rég, látni a' földet, hol a' völgyek- és halmokra, mellyek vérengző csaták' 's elkeserült ostromok' helyszíne valának, zöldelőbb pázsitot teríte, virítóbb olajfákat szóra, 's a' szende levegőt illatozóbb citrom- 's narancsgalyak' leheletével fűszerezé a' természet, mint Europa' bármely más tartományában!

E' vágyam most, midőn tiz évi távollétem után ismét szeretett honomba telepedhetem vissza,

teljesülni kezd. — E' sorokat már szorosan az adriai öböl' partjain írom; — partjain ama' tengernek, melly, míg itt nyugatéjszakon, a triesti kikötő' teherdús hajóit ringatja: gyakran haragos hullámmival a' szép Hesperia' keleti virányos partjait locsolja. — Igen, Triestben vagyok, melly szerencsésen ki tudta halászni a' gyűrűt, mellyel a' hatalmas Velencze ez öblöt, 's általa a' világot körül-folyó tengert hajdan jegyesévé, 's jegyese által magát annak királynéjául avatta; mert habár nem növekedett is olly nagyra political hatalma, mint minővel egykor a' lagunák' városa kérkedék: meghajol mégis előtte mindkét India, 's elküldi gyöngyeit 's drága érczeit a' tengerek' ezen új vőlegényének a' szeszélyes mátká' dús hozományaul.

Bindoccival, az olasz rögtönészek' jelesbei' egyikével ülék a' kocsiban, melly — a' kopár sziklák közt kanyargó, 's végtelen egyhanguságával a' lélektompításig unalmas úton — Fiuméből Triestbe hozott. Néhány dőledező kalyiba, mellyek' halmaza három-négy helyütt szinte nyomorú falut képez, 's még nyomorúbb lakóknak ad menedéket; égy pár fa, és fallá rakott kövekkel szorgosan bekerített néhány talpalatnyi föld, mellyben mostohán terem a' burgonya; a' szennyos czondrákba burkolt mosdatlan porontyok, kik hegynek fel, völgynek le futnak

lélekszakadva a' kocsi után, hogy egy kopott krajczárt az útas' zsebéből kirimánykodjanak — valóban nem olly tárgyak, mellyek felvidítsák a' 13 órányi út' öröknek tetsző hosszúságát!.... De Bindocci társalgásában sem lelék sok költészetit; 's így csak örültem, midőn a' Volosca feletti halmakon eltűnt tengert, a' Triestet környező magasról ismét megpillanthatám. — Bindocci ismerik a' pestiek, 's ismeri őt Olaszország' majd minden nevezetese városa. Ő sienai születés, 's Luccában 1828-ban lépe fel először rögtönzetével. Ő egyike azoknak, kik a' rút, agg, bozontos szakálu, könnyörgerjesztésig indúlatos és vad tagjárásu olasz rögtönészek' aljas seregéből kiválva, visszaadák a' művészet' e' nemének azon díszét, mellyet érdemel, 's barátinak azon kellemes életet, mellyet az nyujtani képes. — Bindocci zongorakiséret nélkül sohasem hevenyész, miért is előadása némileg a' lovagiasb középkor' troubadouraira emlékeztet, 's ezáltal a' szívnek olly jól eső meglepetés' bizonyos nemével hat a' hallgatóra: míg a' dalaikat rendszerint zenekiséret nélkül elrikácsoló olasz rögtönészek elől sietve távozik a' műbarát.

Triest előtttem nem új. Már kilencz évvel ezelőtt ismerém azt; 's ez idő alatt arculata, noha szorosan kereskedői város, észrevehetőleg nem változott. Megvannak számtalan hajói, hosszudad-négy-

szög kövekkel kirakott téres utczái, magas házai és örökön éber, örökön nyugtalan — de azért az élet' élveit épen nem nélkülöző — lakói; 's ki a' valót a' költőitől megkülönböztetni nem tudja, ki nem érzi: mi az élet, a' mozgás és világkereskedés, 's ki nem képes megfogni: miben áll ama' varázserő, melly kopár sziklákra mosolygó gyepszőnyeget borít, 's a' dudva' helyén rózsákat és nárczisokat, a' csalitokén nemesgyümölcsű fákat tenyész, ki mindezt megfogni nem tudja, vagy azon, hogy ez lehetséges, kétkedik: az jőjön Triestbe; itt mindezt kevés óra alatt megértheti, sőt, ha kedve van, megis tanulhatja. — Triest, melly a' franczia hadak általi három s' toros elfoglaltatása' alkalmával tőkéiből mintegy harmincz milliót veszte el készpénzben, nemcsak nem bukott el a' tömördek veszteség alatt, hanem mint kelet' mesés madara — a phoenix, ifjúdva 's dicsőbben kelt ki hamvaiból. Egyeseket ért a' súlyos csapás; az egészre nézve a' balsors csak újabb inger lön: jobbra, magasabbra törni! A' munka nem maradt jutalom nélkül. Triest, melly 1728-ban mintegy 5000 lelket számító jelentés nélküli városka volt, ma az ausztriai birodalomnak legelső, 's az egész kereskedői világtól ismert fokvárosa. Tágas kikötője 's vesztegintézete, mellyekben a' hajók' ár-boccai erdőt képeznek, a' bámuló szem elől a' vég-

telen hullámokat elrejtőt, gyűlpontjai 's keresve-keresett tanyái a' Kelet' 's két India' kincseit hordozó hajóknak; 's így csoda-e, ha daczára annak, hogy tőkái' nagy részét elépíti, 's hogy az 1838-d. éjszakamerikai pénzcrisis hatalmasan hatott vissza tőzsrére is, Triest' pénzforrásai még sem apadnak el! Óriás léptekkel növekszik e' város. Hol még csak néhány év előtt is dudvás tér vala, a' régi vesztegintézet' közelében, ma már többemeletű pompás lakok magaslanak, mellyek földszíni részét különös csin-nal, de egyszersmind erős alkattal épült raktárak képezik; 's jelenen is kétszáznál több, részint egészen új, részint javítandó építményre van engedelem adva a' városi hatóságtól.

E' kincsek' egyedüli forrása a' kereskedelem. Ez varázsolta az e' várost éjszak-keletre környező szikla-'s homokhegyek' kopárait virító kertekké, mellyekből a' legnemesb izléssel épült nyaralók mosolygnak a' zajos városra 's az előtte messze elterülő tenger' hullámira. — A' kereskedelem, e' megáldott leánya a' szükség- és fölöslegnek, ez tevé Triestet gazdaggá, nagygyá, és szabaddá! Mert nem csupán kikötőjébe szállnak szabadon a' hajók: de szabadok lakói is, a' mennyire törvényt tisztelő polgár csak szabad lehet. Sajátlagos typusa az a' virágzóbb fok-helyi városoknak, hogy — alkotmánynyal, vagy a'

nélkül — sokkal szabadabban mozognak socialis viszonyaikban, mint egyéb, ugyanazon törvények' ótalma alatt levő beltartományi városok' polgárai; minek oka kétségkívül ama' szabadabb közlekedés, melly az egykori franczia kereskedőknek — ha nem csalódom — a' derék Colberthez intézett mélyjelentésü „laissez nous faire“ je' (hagyjon ön magunkra) megtestesülése által fesztelenebb érintkezésbe hozza a' lakosokat az idegenekkel; de oka egyszersmind azon magasb fokra fejlett cosmopolitismus is, melly szorosan ragaszkodik ez alapmondathoz: „ubi bene, ibi patria.“ — Illy helyeken a' közlekedés békót nem tűr; mert nyugózd le az üzérkedő embert, és előlted legótt a' kereskedést. Azért regéljen, kinek úgy tetszik, a' szellemi haladásnak anyagi előtti szükségéről: logicáját minden lépten kikaczagja az élet és historia, melly minden korban 's minden népnél bebizonyította azt, hogy valamint a' szűkölködő egyént: úgy lehet szinte rabigában tartani a' szegény nemzetet is könnyebben, mint a' tehetőst, vagy gazdagot! — Csak akkor féltsd, o hazám! alkotmányos ősi szabadságot, ha kifosztva kincseidből, nem lesz min vásárolnod aczélt, mellyel visszaverni tudd kincseikben, 's kincs nyujtotta hatalmukban bizakodó ellenidet!

A' kereskedés' felvirágoztatására kétségkívül leghatalmasb tényezőül tekintendő a' körülmények'

összefüggése ; de van abban szinte jelentőséges része a' nép' szelleme- 's hajlamának, valamint van a' kormány' rendelkezésinek is. Triestnél e' három tényező egymást gyámolítva, viszonos hatással munkált a' város' emelésére. Az éjszakamerikai angolgyarmatok felszabadíták magokat ; közép és déli Amerika' tartományai lerázák a' spanyol békókat ; Velence elbukott, 's a' lagunák' tőkéi akaratlanul is ide vándoroltak : mert a' hajók elfeledék a' tengerek' elhunyt királynéjához vezető csatornát ; ezekhez járult, hogy Napoleon' szárazföldi rendszere a' nyugat-éjszaki kereskedést jobban senyvesztette, mint a' dél-keletit ; mindezen politikai conjuncturák vállalkozó népet gyűjtének össze az adriai öböl' ezen éjszak-keleti szögletén, és e' vállalkozó nép óriás-ügyekezeteit a' kormány híven és gondosan ápolá ; mert érdekében kelle lenni : Velenczével egykori fényét 's nagyságát feledtetni ! Az alapot egyébiránt VI. Károly itt már megveté, 's arra a' kedvező újabb korban könnyű volt építeni. Így lön Triest világkereskedői várossá, így dússá, noha sok mérföldnyi távolságra körül nem terem a' mostoha sziklaföld annyit, mennyi lakói' első szükséginek fedezésére talán egypár hónapra csak elég volna ? Odessa, a' mi Banátunk és Aegyptus adnak neki kenyeret ; Istria, Dalmatia és Apulia bort ; Bosznia st. húst ; Nagy-Britannia',

Francia- és Németország' gyárai ruházatot, gyarmati árukat pedig az Indiák' hajói hordanak. Így a' kopár halmak' tövében virágzó Triest! És mi, termékeny rónáink' megáldott kebelén, bőségében — olykor a' romlásig — termékeinknek, mi nem tudjuk mi a' jólét, és még kevésbbé, mi a' nemzeti gazdagság!...

Ki mulatni, vagy a' művészet' kincseiben gyönyörködni, ki a' társalgási élet' kellemeit élvezni akarja, az Triestet ne siessen látogatni. — Talál itt életet, mindig éber munkásságot, mellyet önérdék, vagyonkeresés 's telhetlen nyereségvágy idéz elő; de művészeti tekintetben szomszárja egészen oltatlanul marad; 's ha kellő évszakban nem érkezik, még a' jeles olasz daljátékokban sem vehet részt, mi úgy látszik, a' farsangi tánczvigalmakon kívül, egyetlen mulatsága tavasz-és őszön át a' triestieknek. A' társalgási élet, igen kevés kivétellel, atyafiakra és közelebbi ismerősökre szorítkozik, 's a' tőzsér legszívesben látja — bár szinte nem hosszú időre — azokat, kikkel üzérleti összeköttetésben áll; de azért a' műveltség parancsolta figyelmet azok iránt sem feledí, kiket vele barátinak ajánlványai ismertetnek meg; és ha dolgait ügyszobájában 's a' tőzsdén (börze) végező: asztala, nyaralója és páholya az ajánlottak nyitva áll. Mig az illy déleesti társalgás' ideje be-

következik, az idegen a' kikötőt, vesztogintézetet, őrtornyot és tőzsdét tekintheti meg, mellyekre majdnem kizárólag szorítkozik mindaz, mit Triestben megtekintenie érdemes. A' cs. kir. fegyvertár semmi különöst nem mutat. Köz nevelő intézet nincs; de van több jeles magán vállalat, mellyekben az ifjúság neveltetik 's taníttatik. Egyet közölök meglátogattam: hasonlít ez egyéb magán nevelő házakhoz, mellyekben a' rend, csín, és a' nevelő' ügyelete minden tárgyon tapasztalható. A' cs. kir. nyilvános real- és hajózatiskolában egy igazgató' felügyelése alatt, 13 tanító oktatja a' fölötte csekély számu ifjúságot. A' f. 1839 év' nyári hónapjaiban csak 56 tanuló járt ez intézet' hét osztályába, 's csak 55 a' rajzolásban adott vasárnapi oktatásórákra; 's ez, egy 50,000 lelket számláló városban, mellynek lakói majdnem kizárólag iparüzők és kereskedők!.. A' fellegvár, 's a' szorosan e' mellett levő székes templom, mellyek a' tengerpart' hosszában elterjedő új város' épületeitől egészen zugba szorított ó-város' magaslatain építvék, semmi különöst nem mutatnak. A' városba hosszan benyuló kikötői csatorna' végén néhány év előtt épített sz. Antal' temploma, bár nagyszerűvé akart is lenni, kivált a' tornáczát emelő tömérdek oszlopok által, roppant terjedelmében is jelentés nélküli építvényynyé silányult: részint helyzete, részint a' hosz-

szaság és szélesség közti aránytalanság miatt. Bel-
sője egyszerűen csinos, 's csak ez, mi némileg ked-
vesen hat a látogatóra a „nagy kőhalmazban“, mint
nehány hét előtt e' templomot egy magas szellemű
ausztriai főherczeg nevezé. Új diszére leend Triest-
nek maholnap roppant polgári kórháza, melly a' vá-
ros' keleti részén — de mint látható vala, kissé
nagyon is halkán — épül. Csodálni lehet, hogy mi-
dőn illy építői kórság lepte meg Triest' lakóit, a' vá-
ros' növekedéséhez illő vendégfogadórul eddigelé sen-
ki sem gondoskodott. A' „Locanda grande“ és az
„Aquila nera“ cziműeken kívül, mellyekben előre te-
endő rendelések nélkül szállást alig kap az útas,
van ugyan még néhány zugépület, mellyeket ven-
dégfogadóknak neveznek: de ezek, valamint a' czél-
ra, mellyre ma fordítvák, nem építették: ugy sem
az idegennek kellő kényelmet nem nyújtanak, sem
a' város' mai szükségének meg nem felelnek. Csak
újabbán alakult egy társaság, melly e' nagy hiányt
érezve, a' kikötő melletti fényes Carciotti-palota' kö-
zelében, részvényeken, egy roppant épületet fog
a' jövevények' minden gondolható kényelemmel be-
szállítására emelni.

Az ősz évenként daljátékokat hoz Triestbe. Ez
idén „Lucia di Lammermoor“ után „Marino Faliero“
került színpadra. Ott valék ez utóbbi' első adatása-

kor; de a' földszin egészen tömve levén, zárszéket pedig már nem kaphatván, alig valék képes a' szörnyü tolongás meg hőség közt az első felvonást meghallgatni. Ungher, Moriani és Coselli aratnak ez úttal a' triesti színpadon diadalt; a' közönség lelkesült tapsal fogadja őket, kivált az első, kinek ezüst hangja, mint fülmile' kellemes csattogása hangzik le a' színpadról; 's azon jeles, tökélylyel határos actio, melly Unghernek sajátja, igazolja és helyesli azon hódolatot, mellyel a' kényesfülü triestiek e' művésznőt elárasztják. A' haladó kor, ugy látszik, nem gyakorolhatott mindedig észrevehető befolyást Ungherre, kit az örökké ifjú művészet' ereje késő, de mégis tavaszi friseségben tart. — Coselli, kinek szavát a' mindinkább érezhető reszketegség egykori kelleméből mármár kiemeli, második kedvencze a' daljáték' barátinak; jelesb Falierot alig lehet kívánni: actioja remek, arczán 's mozdulatin híven tükröződik az érzések' hulláma; mellyek a' nyolczvan éves aggnak negéddel, ifjúdadhó szerelemmel 's lángoló boszúval teli kebelét tépdelik; e' szerepben Coselli annál kellemesb: mennél igazabb az, hogy szava' reszketegségét az agg kor' és hatalmasan viharzó szenvedélyek' igen természetes kellékének tarthatni. Moriani' dalművészi híre még nem nagy; bájos csengésü hangja kéjjel tölti el a' szívet, mellyre

kifejezhetlen erővel hat, 's mellyet elragad. A' zenekar jeles. A' triesti karokat a' legjobbak' egyikének tartják egész Olaszországban. Az öltözetek és színfestemények gazdagok a' pazar fényűzésig. A' közönség tapsra és füttyre egyaránt kész. A' zugás és kopogás a' triesti színházból épen nincs száműzve, 's kinek a' pessimismus nem szűrte vékonyra agyvelejét, nem fogja neveletleneknek, vagy épen félvadaknak mondani pesti ifjainkat azon türelmetlenségökért, mellyet koronként a' színházban mutatnak. Szeretném, ha a' magyar ifjúság' illy catoï censorai hallák vala azt, minek én pár évvel ezelőtt a' triesti színházban fultanúja valék; e' jelenet talán alább hangolanda a' szigort, mellyel azokat megbírálni 's megróni olly igen hajlandók? Egyébiránt koránsem akarom czáttal helyesleni a' nemtetszés', 's még kevésbbé egyéb színen kívül tenyésző szenvedélyek' illyszerű kijelentését; sőt azt tartom, fölötte ohajtható volna azt teljesen száműzve látni színpadainkról; de megvállom, nem látok méltányosságot, sőt igazságtalanságot látok abban, hogy durvaságnak neveztessek nálunk az, mi például itt, 's a' mívelt világ' minden színházaiban legtöbbször — bár koránsem helyesen — a' nemesített izlés' kifolyásának hirdettetik.

Jó vizet, minek Triest teljesen szükében van,

és szép némbenfajt, hiába keres itt az idegen. A' gyülevész nép' arczán nem tűn fel semmi sajátságos nemzeti bélyeg, hanemha a' berészeti, melly pedig, minden pénzaristocratai dölyf mellett is, igen mindennapi. — A' némberek, számba is alig vehető kivétel mellett, többnyire lelketlen kifejezésű arczaikkal, csín nélküli gazdag öltözeteik- 's ékeikkel, nem képesek megadni azon kellemes benyomást, mellyet az idegen nemökön keres; ha találkozik arcz, mellyen a' kereső szem kedvesen pihen meg, az rendszerint — nem triesti.

Nem akarom feledni, hogy Triest' pénzembe-reinek két legkedveltebb, leglátogatottabb helye — a' tőzsde és színház — azonegy téren állanak, 's hogy amazon a' színházi páholyok' és zárszékek is agioval beréltetnek; de csak akkor, ha a' daljáték köz tetszést nyerhetett. Így tegnap a' tőzsdén egy páholyért 40, 's egy zárszékért 4—5 p. forintot is kínáltak, de már 12 órájában sükeretlen vala minden kérdezősködés. Hiába, a' tőzsér mindig, és mindenben tőzsér: nincs nála hatalmasb csengés, mint a' nemes érczé, 's ha nyereségre tehet szert, másnak engedi egypár huszasért azon nemes élvezetet, mellyet az emberi torok' szívbájoló hangja képes nyújtani!....

A' gyönyörű őszi idő megváltozott, terhes föl-

legek, hatalmas éjszaki szélről korbácsoltatva nyargalnak a' zajló tenger 's közel havasok felett, 's a' gőzösnek Velenczébe indulása kétséges; mi igen nagy baj rám nézve, ki megunván az elém akadó élők' élet nélküli arczeit, sovárgok látni az olasz festészet' mestereinek életteljes arczokkal kedveskedő vásznait. — Az olasz drama, melly a' Mauroner-amphitheatrumban adatott, nem üzé el unalmamat, 's csak neheztelék azon ferde szereplőkre, kik művészekül akarnak tartatni, 's azt vélik, hogy mestereileg fejezik ki az érzéseket, a' kebel' hullámait, ha tág torokkal kiabálják el a' költő' szavait! Valóban az olasznak dal való csak, és — Arlecchino; a' komoly dramában, hol nem kiabálás, nem szökdécseles, hanem művészi szavalás kell és actio — az olasz mindedig nem mester.

II.

VELENCZE.

Tengeri út. — Velence a' tengerről. — Sz. Márk' temploma : művészet. — A' dogepalota ; Marino Faliero : Őriáslépcső ; Aranylépcső. — Fohászok' hidja : tömlőczők.

A' szél lecsillapult, a' tenger' haragos hullámai vissza feneklettek mélységes ágyukba, 's a' gőzhajó' indulása éjjeli 11 órakor már bizonyos volt. — A' nappalon át olly zajos Triest felett mély csönd uralkodott, elborítva a' sok álmatlant, kik az uralgott szélvészek miatt nem menekülhettek aggályaiktól, mellyekkel a' mammonájokat hordozó hajók' vitorlázását a' két viharos napon át kísérek; elborítva egyszersmind a' sok terhészt, kik nappal nyert filléereiket akkor már gyomrukba öntve, gond nélkül nyug-

vának szalmájokon, nem törődve a' holnapi nappal, 's még kevesbet a' holnaputánival! — Legboldogabb faja az embereknek, ha szentebb czél nem volna tűzve eléjük — a' nyomoru állatiságnál!

Tizenegyre járt az óra: a' gőzös' kéményén vastag gomolyokban tolult ki a' füst, 's könnyedén szállongtak a' még borult, de csöndes ég felé az eltűnedező sziporkák. A' San-Carlo nevű kőgátot (mollo), a' késő est' daczára is, számos népcsoport lépé el; de csak egyetlenegy család' tagjait vonzá oda szíve, hogy boldog utat kívánjon szinte Velenczébe induló bécsi vendéginek. A' részvevő „isten hozzád“ból nekem is jutott némi rész: mert a' vendégszerető Sartorio családot, melynek körében kilencz év előtt kellemes, mondhatnám, felejthetetlen tizenöt napot töltöttem a' triesti nyaralók' legizletesbikéi' egyikében, én is ismerém. — És vajmi jól esett a' szívnek érzeni azt, hogy ez egészen idegen földön, nem teljesen idegen!

Nagy erővel turák Mitrovszky' kerekei a' kék hullámokat, 's a' triesti kikötő- és vesztegintézetben horgonyzó hajók' árbocjai csak hamar odamerültek az éj' sötét fátyolába. Már az őrtoronynak el-eltűnő világát láthatók csak, 's azon leírhatlanul szép fényözönt, melyet a' számtalan utcái lámpáknak a' magas házak közt összeszorult világa a' hátunk mö-

götti láthatárra ömlesztett. A' telő hold' negyede későn bírt kibontakozni az eléje tornyosult komor fellegekből, 's midőn leplők alól kibútt, a' hullámok fogák fel, mellyekbe nyugodott. Az utasok' legnagyobb része a' tatszobába vonult; néhányan a' fedezeten vettetének ágyat magoknak; végre kivülem csak a' kormányos, kapitány, matrózok 's a' szüntelenül zugó gépek valának még ébren.

A' taton ültem még, midőn a' hajnalcsillag a' tenger' keleti habjaiból bájos arczát kiemelve, arany-szalag gyanánt szegé be sugárral a' körötte szétereszkedő fellegeket. A' jelenet, olly nagy ellentétben a' mult napok' prozaiságával, valóban költői volt, 's én a' következő sorokat jegyzém térdemen az iránytű melletti lámpa' reszkető világánál naplómbe:

*

A' HAJNALCSILLAGHOZ.

Borús az égi bolt,
Csak arczod tündököl,
'S a' fellegek' könyét
Ajkad csókolja föl.

*

Mondd meg nekem kelet'
Gyönyörű csillaga:
Hazámra feltűn-e
Dicsőbb kor' hajnala?

'S a' hosszú bú' könyét
Szép nyári nap' heve
Lakói' arcziról
Felcsókolandja-e?

Vagy éj borong-e még
Soká e nemzetem,
'S nyomorgva teng a' nép
Az áldott téreken?...

*

Mint végtelen papírv terült el a' tenger előtt-
tem, de koránsem olly tisztán, mint vizei az új vi-
lágot Európától elválasztó Atlanticumnak. Ez még
eseménydús jövőre vár, melly örök szózatot ad-
jon hulláminak: míg az ádriai öböl' kék habjai tele
irvák historiai emlékekkel, mellyek a' világi jelene-
tek' 's foglalkozások' hiányában, kifejezhetlen hata-
lommal tolulnak lelki szemeink elé. — Minő különb-
ség a' két város között, mellyek e' szűk tenger' ke-
leti 's nyugati partjain állanak?! — Két világot,
vagy helyesebben, két kort választ el e' néhány
mér földnyi víztömeg egymástól. Amott forr az élet
egész ifjú erejében, és nagy zajjal siet növekedni a'
még csak néhány évtized előtt is olly jelentőség nélkü-
li város; itt az élet pislogó fáklya csak, melly a'
mult századok' dicsősége fölött félig kialva világol.
Amott a' mai század' szellemét — a' pénzszázadaét
— látjuk uralkodni minden kicsinységében, bubo-

rék-életében: itt a' művészetek' aranykorát szemléljük elvonulni néhány maroknyi szigetke fölött, óriási nagyságában, maradandó pompájában, melyet látva felsohajtunk: „Velence élt!”

Velenczét szép tiszta őszi nap' reggelén a' tengerből feltűnni látni sudár tornyaival, számtalan templomnak többnyire ólommal fedett kúpjaival, olly bájos látomány, olly varázsnemű tünemény, mellyhez hasonlót nem hiszem, hogy az ó és új világ bármely városa is mutathatna. A' habokbul egymásután kiemelkedő toronycsúcsokon túl ismét viz ömlik el, melyet távol messzeségben az euganiai halmok, 's a' tirol-i havasok' lánczsora rámáz be. A' látomány még szebb, még felségesb, ha e' magas hegylánczokat kora hó borítja: akkor bérczeik a' fellegekkel vegyűlnek össze, 's a' tisztában kelő nap' sugarinál tündérek' léghonakép tünnek föl a' kéjittas szem előtt. Ki gőzhajón utazik Triestből Velenczébe, ne mulassza el a' kedves élvezetet, melyet e' látomány nyújt: benne annál könnyebb részesülnie, minthogy a' gőzös rendszerint nap' keltekor érkezik a' lagunák' közelébe.

A' gyönyörű képpel ezer meg ezer különnemű emlékek társulnak, melyek a' mint magokban dicsők, szívemelők, vagy keserűk: a' szerint vegyes húrokat is pendítnek meg a' lélekben. Bennem is ki-

mondhatatlan érzetvegyületet keltének fel azok. — Voltak merengésim közben pillanatok, melyekben áldám Atilát, ki egyik oka volt e' lagunák' megnépesítésének, melyeken — hogy tábori nagy tettekről, a' bizánczi koronát el nem fogadó Dandolo Henrik' polgárerényiről, és Pisani' honszeretetéről ne szóljak — Tiziano, Palladio, Canova 'st. nőttek nagyokká, halhatatlanokká! Végig futottam gondolatimmal e' mocsárszigetkék' történeteit, 's bennök gyermekkorát, erős férfiú-életét, hanyatló aggságát 's enyészetét olvasám egy maroknyi, de rendületlen lelkületű népnek, melly tutajokon keresé föl a' habokbul kiemelkedő ezen földdarabkákat és homokbuczkákat, hogy kunyhókat rakjon rájuk, melyeket ivadéka pazarfényű palotákká, a' világ' bámulandó csodáivá emeljen fogyhatatlan kincseivel, melyeket mint fáradhatlan méh gyűjtte a' közel és távol tengerek' partjairól. — A' szükség és a' biztos menedékhely' szeretete, előbb vállalkozóvá, majd merészsétevő a' gyülevészcsoporthoz, melly nőttön-növény számban 's gyarapodván kincsekben, a' nélkül, hogy egy csepp vért ontana, ki engedé sikamlani a' hatalmat, az önuralkodást kezeiből: tehetősb polgártársainak engedve azt, kik ész- és tehetségre nézve képesbek valának fentartani a' meghódított tartományokat, a' velencei név' jelentőségét és sz. Márk'

dicsőségét; míg majd századok' haladtával új utat nyitván magának a' kereskedés a' keleti és nyugati Indiákba, 's elenyészvén az elpuhult kereskedő-dynastákban a' szárazföldi birtokszerezhetés által a' lagunákhozi vonzalom: a' nélkül, hogy csak egyszer is morgott 's megrázta volna sörényét a' szárnyas oroszlán — melly hajdan a' félhold' számtalan harczosival 's a' cambrai frígy' szövetséges hadaival mert szembeszállani — gyáván meghunyászkodva ereszté le büszke szárnyait a' merészen repülő francia sas előtt! *)

Minden, mit az idegen e' szigeteken lát, meglepő, minden agg- és nagyszerű, minden sajátne-mű behatással van a' szemlélőre: az aranyban gazdag sz. Márk' templomától kezdve, le a' nagy csatorna' nyugati végén dőledezni indult halászkunyhók-ig. Ha varázsnemű a' látomány, mellyet az egész

*) A' nagytanács 1797-d. majus' 12-d. mondott le a' republica' függetlenségéről a' francia seregek' jöttére, a' nélkül, hogy azok' harcziás fogadását, noha a' forradalom' kezdetétől óta folyvást hadkészülletekkel foglalatoskodott, csak megis kísértette volna. — A' francziák Velenczét elfoglalván, vele mint meghódított tartománynyal bántak: a' nagytanács helyett 60 tagból álló ideiglenes kormány alakított, 's junius' 4-d. az „aranykönyv“ — a' patriciusok' neveit magában foglaló — a' francia szabadságfa' tövéből örökre elhamvasztott!

városnak tengerrőli, vagy a' sz. Márk' tornyábóli szemlélete nyújt: nagyszerű bizonyosan az, melly a' sz. Márk' piaczn 's a' Piazzettán mutatkozik. Az építészet, festészet, szobrászat, a' rézöntés' meg mozaikozás' legnagyobb mestereit láthatni itt néhány ölnyi tér felett halhatatlan műveikben tündökölni! — Ha egyéb nem volna is Velenczében, maga e' piacz megérdemelné, hogy bámulására jőjön az idegen, 's csodálata' adóját rakja le a' lángelmék' műveihez, mint szinte hamvaihoz ama' lelkes férfiaknak, kik midőn még éjsötétség borongott Europa' többi tartományain: pazar kézzel voltak készek ápolni a' művészetet közepett e' mocsároknak, mellyek tengereknek voltak királynéja. Én láttam kilencz év előtt e' piaczot, 's látom most naponta, és mégis új élvezetet nyújt az minden reggel, midőn ismét megpillantom.

Bevezessem-e olvasómat a' Mindenható' dicső templomába, melly e' tér' egyik oldalát foglalja el, a' nélkül, hogy őt annak külsejére figyelmeztesssem? — Ah nem! csodálja előbb a' gyönyörű régizöld-, porphír-, kigyókő-'s a' márványok' sok más nemeiből faragott oszlopokat, mellyek a' jobbadán görög-aráb modorban épült templom' tornáczát kívülről ékesítik; 's csodálja az egyik külső ívezetben a' ritka fényű mozaikmunkát a' kék köpenyen, melly sz. Márk' koporsóját fedezi. Egy század és tizenegy év

haladt el, mióta e' munkát Leopoldo del Pozzo bevégezte, 's a' színek' elevenségéről, csillogó fényéről ítélve, azt mondanád, hogy csak tegnap, csak ide jöttöd előtt néhány percczel készült az. — A' tornác' közepén levő négyszög veres márvány tartja fen emlékét azon kibékülésnek, melly a' VIII-dik Sándor pápa által rótszakálu Fridrik császáron — 's hogy a' dolgot nevén nevezzem, a' lelki hatalom által a' világin — a' velencei köztársaság' közbejöttével 1177-ben kivítt győzedelem után létrejött. A' történetet élethíven ábrázolja Zuccaro' jeles vászna, melly az egykor nagytanács', ma a' könyvtár' teremét ékesítő képek közt látható. Mit fölötte helytelennek találtam e' templomon, az ama' sárgaréz-ből öntött négy ló, mellyek a' tornác' tetején állanak. — A' diadal' jeleit templomokban függeszteni fel, divat volt a' régieknél; de a' mi szent vallásunk' szellemével illy profanus diadaljelek, mint hiú ékességek, rosszul férnek össze. Azonban jóllehet nem szívesen látom a' Mindenható' szent lakán e' lovakat, figyelmet érdemelnek azok mégis, mind régiségök, mind viszontagságaik miatt. — Nero' korábóli romai műnek tartatnak azok, 's a' IV-dik században Romából a' keleti birodalom' fővárosába vitettek át, honnan Dandolo Henrik' győzelme után 1205-ben jutottak Velenczébe, innen 1797-ben.

Párisba, 's 1815-ben ismét a' lagunákba zarándolkoltak vissza. — Valódi emlékjelei a' diadalnak, mellynek nyomát ismételve követték!

Rész'etes leírást adni sz. Márk' templomáról teljes lehetetlen. Azt látni és bámulni lehet csak, leírni nem. A' művészet' üdülését, emelkedését, virágzását és hanyatlását mutatják különféle oszlopai, szobrai 's mozaikolt képei, melly utolsók közt különösen megemlítendő a' „bold. Szűz' nemzetség-fája“ Salviati' festménye után mozaikolva Bianchini-tól. A' művészet, türedelem, fáradság' és kincspazarlat' nyomát mutatja itt minden, mire tekintesz. Velence' emelkedésének első éveibe esvén e' nagyszerű templom' építése, hirdetője az ama' hatalom- 's nagyságnak, mellyel a' büszke köztársaság e' köz emlékbén magát dicsőíteni, nevét örököltetni ügyekezett. 'S ügyekezete nem volt hiú. Elenyészett az alkotó erő: de fenáll egész nagyszerűségében a' mű, melly még századokon túl is képes leend azt hirdetni. — Mi illyekben is olly kimondhatatlanul szegények vagyunk! A' harczy zajok — mert korábbi századokban Italia sem szűkölgött azokban — nem tompíták el e' nép' vonzalmát a' szépművészetekhez, mint elnyomának nálunk minden fejlődő hajlamot azok iránt. Örökön azt hívék apáink, hogy kezökbe csak fegyver illik, 's hogy az ecset meg a' vésű,

nem üt fel dicsőségevel a' győzelemnek, melyet éles aczélaik víttanak. Egyike azon boldogtalan előítéleteknek, melyek a' magyar fajt örökön lenyűgözik! Eljövend a' nap, midőn nem lesz kar, mely kivonja a' hüvelyébe rozsdásult aczért, eljövend, mely a' historia' sajátává tegye e' nemzetet: és akkor nem fognak az élők találni emlékeket, melyek hirdessék annak dicsőbb napjait. A' nagyeredményű harci tettek is el fognak törpülni, el fognak hangzani: mert nem leend egy szobrunk, nem egy festményünk, melyben mesteri kéz szóljon azokrul jövő századokra! 'S ha most a' hosszas béke' idejét vélemény-tusákban emésztjük fel, hogy ne egyesüljünk a' művészetnek politicalai pártokat nem ismerő szent oltári körül: ha kicsinyes irigységgel, férfiatlan daczczal vonulunk félre a' lelkesbektől, hogy erőhiány buktassa le a' fenszárnyalni akarókat, oh akkor valóban nem érdemeljük meg, hogy nevünk túl élje enyészetünket!...

A' sz. Márk' templomával keletdélre fedett folyosó 's pompás kapu által van összekötve a' dogepalota. Homlokzatát, mely a' piazzettára néz, komoran tarkázott fal képezi, mely az évek' hosszú során át talapzataikkal a' kövezet alá nehezült oszlopokon nyugoszik. Építtetése óta t. i. már annyira emelkedett a' lagunák' vize, hogy a' kövezetet egypár láb-

nyival valának kénytelenek e' helyütt főlebbemelni a' velenceiek. — A' művészet, melly e' palota' külsején is előmlik, nemcsak kellemesen nem hatott kedélyemre, de sőt nyomasztólag fogá el keblemet; mert eszembe jutott láttára a' gyászkép, melly építésével összekötve van. Marino Faliero a' doge, ki építteté — lenyakasztatott; Calendario a' művész, ki tervét készíté 's építését megkezdé, honárulás miatt felakasztatott!... Eszembe jutott a' Tizek' tanácsa, a' Három inquisitor, 's mindazon szörnyeteg-csapatja az olygarchicus respublicának, melly ugy nehezült a' népre, mint e' homlokzat' terhe a' lagunák' iszapjára!... Valódi jelképe 's méltó emlékszoborra Velence' respublicai kormányzatának, Capitoliu-ma a' kereskedő-aristocratiának!

De lássuk belsejét, gondolám, az talán könnyíteni fogja elfogultságomat. Pazar pompája, mellyről sokat olvasék, és még többet hallék, talán elűzendí a' komoly képeket, a' gyászos emlékeket, mellyek külseje' láttára lelkem elé szálltanak?

Udvarán pompás vízfogó áll. Nevezetesb ennél az „óriási lépcső“ (scala de' giganti), melly az udvarról a' palota' első emeletébe vezet föl. E' lépcső Sansovino által faragott azon két óriási szoborrul neveztetett így, mellyek Mars és Neptun mythologiai istenségeket ábrázolják. Remegtek inaim, midőn e'

lépcsőkön fölmenék. Marino Faliero' véres fejét, Foscarí' merevült tagjait képzelém látni azokon. E' lépcső' legfensőbb lapján tévé az új doge' fejére, tüstént megválasztatása után, a' tanácsosok' legidősbike a' herczegi koronát; és itt fejeztetett le Marino Faliero 1355-diki april' 17-dike' reggelén, mint főnöke azon összeesküvésnek, melly magának czélul az oligarchazsarnokok' kiirtását tűzé. Egy kaczer némbér vezette a' honnak tett dicső szolgálatok közt megőszült agastyán' fejét hóhérpallos alá *); 's a' nagytanács' teremében — hol Tintoretto, Palma és Bassano' meszteri kezeiktől ecsetelve zordonan tekintgetnek alá a' velencei hercegeknek többnyire marczona képei,

*) Steno, velencei patricius, neheztelvén a' herczegre, ki őt, illetlen magaviseleteért, teremeiből kiutasítá, e' sorokat írá annak nagytanácsbani székére:

„MARINO FALIEROÉ A' SZÉP FELESÉG.

MÁS ÉLVIZI AZT, DE Ő TARTJA KI.”

A' Tizek' tanácsa Stenot e' tetteért két hónapi börtönre 's egy évi száműzésre ítélte. Ezen ítéllettel nem elégedvén meg a' doge, Bertuccio Izrael arzenáli felügyelővel szövetkezett a' tanács' hatalmának megdöntésére. Az összeesküvés kiszúlván, a' közel nyolczvan éves Faliero gyalázatos halált szenvedett féltékenysége' díjában. — Vannak, kik M. Falieronak az „óriáslépcsőköní' lenyakasztatását anachronismusnak hiszik, mint-hogy szerintök e' lépcsők csak a' XV-d. század' vége felé készültek.

's közöttök a' kilenczven évü vak Dandoloé is, ki a' köztársaság' herczegi süvegét nem cserélte föl az általa meghódított keleti birodalom' császári koronájával — fekete szövet van festve két doge' arczépe közé e' felirással:

„HIC EST LOCUS MARINI FALIERI,
DECAPITATI PRO CRIMINIBUS.“

Az öreg Foscari — kit talán ismer nyájas olvasóm Byron' „The two Foscari“ czimü tragoediájából — szinte e' lépcsőkön végezé, mint letett herczeg, cselekménydús napjait. Midőn a' neki annyi kint szerzett herczegi széket elhagyva, családja' körébe akarna visszatérni, — családjáéba, melyet egyetlen nejére tudott lecsigázni a' Tizek' vérszomjas tanácsa — megszakadt szíve az aggastyánnak e' lépcsőkön, mellyeken lejöttében fülét az új doge' megválasztását hirdető harang' érczszava meghatá. Az embert, az atyát nem sujtá halálra a' fájdalom, melyet fiának, az ártatlanul halálra kintzottnak szomorú sorsa okozott: a' polgár' nemesen dobogó szívét dúlta fel a' gyötirelem 's a' mélyen sértett öntudatnak felindulása, melly a' valódi orosz-lán-köztársaság' dicsőségére tett hosszú szolgálatok közt megszült aggastyán' keblén elhatalmazott, midőn herczegi székét még életében utódjának kelle átengednie!

E' lépcső' irányában látható még nyoma azon híres oroszánfőnek, mellynek szája nyelé el a' vádleveleket, mellyeket ritkán hazaszeretet, leggyakrabban a' kaján irigység, undok káröröm és gyáva boszúvágy vettetett a' nemes állat' torkába! — És mennyi kint, mennyi halált parancsolt a' Hármak' kérlelhetlen ítélete az oroszán' gyomrában lelt névtelen vádakra! Hány ártatlan esett azok miatt áldozatul a' hon' szent javának, az állomány' bátorságának szép ürügye alatt, midőn mégis a' nagyobb résznek akarata nélkül korlátlan hatalomra jutott aristocratia' féltékeny tekintélye volt leggyakrabban a' moloch, melly áldozatokat kívána! A' velencei köztársaság' jelképe egy trónon ülő némbere vala: fején koronával, jobbában pallos- és baljában mértékkel, mint Themis, az igazság' istennője ábrázoltatik; sőt a' Tizek' tanácsszobájában e' jelkép egy lánczot széttörő hölgyalakban van ábrázolva, Veronese Pál' vagy Zelotti' jeles ecsetétől. Valódi satirája azon political szellemnek, melly a' lagunákban uralkodott! Alig lehet ugyanis képzelni nagyobb nyűgöt, nagyobb elnyomatottságot, mint melly Velenche' népére — a' köztársaság' legvirágzóbb korában — nehezült; alig kevesb igazságot, mint a' Tizek' határozataiban, mellyek nem csupán tetteket, nemcsak szavakat, de gondolatokat is kimondhatatlan

szigorral, magát a' gyors halált felmuló kínokkal bűntették meg! Hanem érzéki jelekben gyönyörködik a' sokaság, 's erre kellett leginkább hatnia a' velencei nagytanács' választottainak, hogy hatalmokat fen-tarthassák, mellynek legfélelmetesb ellenei — igen gyakran — saját körében, az aristocratiában, támadának. A' nép, látva hazája' jelképét, magasztalá Velence' tanácsát, sz. Márk' dicsőségét és a' köz-társaság' szabadságát! 's e' fölötti mámorában feledé, hogy a' tört láncz csak festve volt a' szép hölgy' lábai alá: míg ő a' magáét súlyának egész terhével viselé nyaka körül!...

Eddig valóban nem sok szépet, vagy legalább nem sok szívderítőt látánk a' hercegi palotában. Természetesen, mert M. Faliero' képének helyét, mellyet az egykori nagytanács' teremében szemlélhettünk, kivevén, csak a' folyosón valánk. — Menjünk tehát a' teremekbe.

Az „óriáslépcső“nek van ellentéte is — az ugynevezett „aranylépcső“, mellyel Velence' krónikája nem társít oly szomorú emlékeket, mint amazzal. — Az „aranylépcsőkön“ teremek' sorába jut a' palota' látogatója, mellyek' falain 's padlázata-n a' velencei iskola' első és másodrangu festészi-nek legsikerültebb képei pompáznak. Drága márványszobrok közt nyílnak meg ajtai a' „követségi“ 's

„tanácskozási“ teremeknek: kivált amannak padlását gazdagon aranyzott mestervésetű ráma, cifraságok, arabeszkok 's domborzatok (bassi rilievo) közé illesztett festmények ékesítik. Kimeríthetetlen kincsek' tanúi ezek, melyek a' művészetek' avatottjainak tágas mezőt nyitottak a' lelkes ápolók' dicsőítése mellett, saját nevök' halhatlanítására! — A' „pregadi“ k' tereméből, egy szűk csarnokon keresztül, amaz egészen elhagyatott kis kápolnába juthatni, mellynek puszta oltárán Sansovino' jeles műve — a' bold. Szűzet ábrázoló szobor — áll, 's a' keskeny lépcsők felett, mellyeken egykor a' lagunák' hercege — ki magát' a' romai birodalom' negyede' és fele' urának nevezé! — az említett kápolnába járni szokott, láthatni Tizianonak egyetlen fresco-festményét: sz. Kristóf képét.

A' „fohászok hidja“ és a' „tömlöczök“, egyik kiegészítő része e' nagyszerű épületnek. — Rettentés eszme: a' dicsőség' emlékeit, a' szeny- és gyalázatéival ekkép egyesíteni! Egy földél alatt lakott itt egy hatalmas nemzet' koronás hercege, az anyagi élet' minden kigondolható kényelme- és dicsőségében, a' képző művészetek' remek szüleményivel dúsan felékesített csarnokokban: 's a' szenvedő, a' sinlődő rab, nehéz bilincsekkel tölgyágyára terülve, szirmos barlangjában, vagy naphőség által izzult ólomfe-

dezetű kamrájában! ... Egyébkint, voltak a' herczegnek is — kivált Marino Faliero' gyászesete után — békói, 's talán ő volt e' megfoghatatlan politikai elemekből alkotott álladalomnak azon rabja, kit leginkább szorítottak a' szellemi bilincsek, kit leginkább őriztetett a' féltékeny olygarchia, melly midőn Falierora a' halálítéletet kimondta: kimondta egyszersmind azt is, hogy hercege első alattvalója a' köztársaságnak, melly sajátlag a' nagytanácsot képező patriciusokban volt központosulva, mindenesülve! 'S talán nem minden jelentés nélküli volt a' herczegi lak' e' bizar elrendezése? Tudatni akará a' dogéval a' találékony eszü zsarnokság, hogy a' herczegi teremekből egy lépcső vezet csak a' szirmos, irtózatos odúkba és barlangokba, 's csak egy, a' gazdag damaszki selyemszövefekkel borított nyoszolyából a' gyalulatlan tölgyágakra, 's a' fényes herozegi szék-ből a' — bárdtörzsökre!

Fáklyát gyujta kalauzom, a' ciceronik' leg-együttgyűbbike: mert a' nap' éltető fénye nem hat ezen irtózatoss helyekre. — Fáklyát gyujta, mondom, 's a' szűk falépcsőkön borzalommal követtem őt a' tévelyes folyosókon, melyekre a' börtönök' ajtai nyí-lának, 's melyek olly szorosak, hogy csak egy ember járhat azokon, 's a' boldogtalan, kit a' végzet e' kőodúkba kárhoztatott, csak az ajtó fölötti gömbölyü

nyiláson nyert levegőt. — Három emeletet képeztek e' tömlöczök: a' legalsót azonban, mely — mint mondják — szinte a' lagunák' vize alá volt építve, 's mellyekben a' tenger' apálya 's dagálya szerint a' növekedő 's apadó habok közt élve rothadt el a' nyomoru fogoly, előnteté az emberiebb kormány, mely a' Tizek' korlátlan vad hatalmának véget vetett. A' két fölső sorbeliekből is csak egy van meg eredeti alakjában, fával — ha jól láttam, durván hasogatott fenyűkkel — egészen kibélelve, 's egy tölgyágygyal; a' többit a' nép, méltó dühében, a' franczia hadaknak Velenczébe érkeztekör, berohanva a' palotába, elhamvasztá, 's megszabadíta egyet — az utósót! — e' kínok' honából, ki már sok éveket tölte azokban, remény nélkül: az isten' szép egét valaha láthatni! Megszabadult tömlöczéből, de a' nap' fénye eloltá világát szemének, mely attól elszokott. Látható még azon börtön is, mellyben a' kötélre ítélték megfojtattak, és szemlélhetők falain a' Tizek' és Hármak' áldozatainak vércsöppjei; látható szinte a' hely is, mellyen a' bárd függött, 's a' lyukak, mellyeken keresztül a' kivégzettek' vére a' lagunák' vizébe a' lezuhant lelketlen test után szivárgott. — Iparkodtam megválni e' borzasztó helytől, 's följutva a' világosságra, a' 'fohászok' hidját tekintém meg, mely korporsó-alakban építve egy csatornán keresztül, a' kín-

padok' hajlokát köti össze a' dogepalotával, 's mellynek e' palotába nyuló részén kettős ajtó vala; egyikén föl, a' birák elé ment a' vádlott, a' másikon egyenesen tömlöczébe, — vissza rajta soha, vagy csak igen ritkán! Az 'ólom alatti' tömlöczőknek, mellyek szinte a' hercegi palotában valának, ma már csak nyoma, 's padlásdeszkázataik' maradványi láthatók. Egyébiránt az, hogy szorosan ólommal voltak volna fedve, ha mai alakjokbul hajdani elrendezésökre vonhatni ítéletet, nem egyéb mesénél: mert az ólomtetőt, melylyel az egész herceglak fedve van, vastag gerendák 's ezekre függesztett erős deszkapadlás választá el a' tömlöczözöttül, kinek sorsa itt mindenesetre kevesbbé volt kínos, mint a' börtönök' legalsó sorában, hol rendszerint télen át kellett sinlődnie: midőn a' hő nyári napokban megint a' fűlőkbe tétetett át.

„Hála, végtelen hála a' gondviselésnek, hála a' kor' szelidebb szellemét lelkismeretesen szemmel-tartó 's követő kormányának, melly ezen embertelen kínlyukakat záraik- 's ajtaiktól örökre megfosztotta!”

Igy sohajték a' hercegi palota' téres udvarán nehéz lélekzetet véve, melly az iszony' helyein elszorult tudómet fölenyhítse; 's az átelleni, pénzverő csarnokba', — 'régi könyvtárba' és 'királyi palotába', vagyis 'új procuratoriákba' siettem, az építészet,

szobrászat 's festészet' műveiben gyönyört keresendő, melly a' hercegi palotából hozott komor érzeteket ismét földerítse.

III.

VELENCZE.

A' velencei iskola' mesterei : Bellino Giovanni, Tiziano, Giorgione, Paolo Veronese, Tintoretto, 's a' t. — Templomok' építése és ékesítése ; S. Giorgio-maggiore ; Redentore ; Della Salute ; Scalzi ; dei Frari ; 's a' t ; Carmagnola. — Szépművészetek' academiája. — Szobrászat.

Egyetlen kedves visszaemlékezés, melyet kedélyes látogató a' dogepalotából magával hozhat, a' festészet' és szobrászat' elbájoló mesterművei' szemlélésében nyert élvezet. De alig van a' lagunák' e' már nagyon is hanyatló városában nyom, mellyen, mint a' fényes hercegi lakban, a' lángelmék' szüleményitől nyujtott gyönyörrel egyszersmind a' nyomtatását gyöngébbekkel oly örömet éreztető zsarnokság' legvadabb kifolyásinak undor emléke nem társulna; 's azért olly nehéz írni Velenczének még

művészeti kincseiről is a' nélkül, hogy meg ne említettessék egyszersmind azon iszony is, melyet a' szabadalmi' súlyát szinte érező aristocratiá e' kincsek' pompájával fedezni iparkodott.

A' képző művészetek új életre kelvén, Velen-
cze sem nélkülözé saját mestereit, kik a' fényt, ne-
gédet 's kéjeket egykép kedvelő kereskedő-dynasták,
és az elnyomatottságában is könnyelmű szolganép
között egyedül tudtak magoknak ecsetök 's vésűjök
által szabadabb lételt kivíni 's megtartani azon köz-
társaságban, melyben a' dogétól kezdve az utósó
csolnakászig csak lélekzeni sem vala már szabad sen-
kinek, ha talán az a' Tizek' vagy Hármak' taná-
csának nem tetszett!*) A' festészet különösen tűn-
döklött e' szigetkéken, 's az iskola, mely ,velen-

*) A' Tizek' tanácsa 1310-ben, Tiepolo' zendülése' al-
kalmával alakítottatott olly czélból, hogy örködnék az alkotmány'
biztossága fölött. E' tanácsnak egészen korlátlan hatalom ada-
tott: minden velenczei lakos' élete 's halála fölött, minden
formák, főlebbvitel és felelősség nélkül ítélni, 's egyszersmind
kellő erő ítéletel' végrehajtására. Eleinte csak tíz napra állítla-
tott föl; de 1325-ben örökösen megállapítottatott. Később
(1425-ben) a' Tizek' tanácsa saját kebelében Három ,állomá-
nyi inquisitor' nevezett, kik a' másik hétnek tekintélyét is
olly zsarnokság alá veték, melynek nincs nyoma a' histo-
riában: mert a' Három közül kettő, egyesülve a' doge'val,
harmadik társukat is halálra kínoztathatták 's ítélheték —
ha és mikor nekik úgy tetszett!!...

czei'-nek neveztetett, hatalmas előbajnokokkal dicsekedett; és a' Signoria büszke volt művészire: mint szokott lenni az, kinek szüksége van a' mástól kölcsönzött fényre, hogy annak sugári mögött saját gyöngéit és hibáit, hogy ne mondjam förtelmeit, elrejtthesse.

Nem lesz talán unalmára nyájas olvasómnak, ha neki az iskolát 's mestereit, néhány jelesb műértő' kalauzolása után rövid vázolatban bemutatom. — Alapítója a' velenczei iskolának Tiziano de Vecelli volt: mert Bellino Giovanni is inkább e' tanítványa, mint saját vásznai által lön a' festészeti világban nevezetessé. — Tiziano' vetélytársa, a' korán elhunyt Giorgione; és tanítványai: Giacomo Tintoretto 's Paolo Veronese valának a' szeretett mester' ecsettítkainak mintegy letéteményesei 's terjesztői. A' velenczei iskola' művésztinek festményein a' haza' lángszeretete, mondhatnám, istenítése örökös jellemgyanánt sugárzik el. Talán nincs egyetlenegy historiai műve ez iskolának, mellyen Velencze' hatalma és dicsősége nem tündökölnék; 's innen magyarázható azon erő, azon fönség és báj, mellyet képeiken előmleni látunk: mert ecsetöket mindig magasztos polgárerény, honuk' fénye vezérlé! — Nem vevék ők példányokul a' szent hajdan' remekműveit, hogy azokat, mint a' roma-firenzei iskola' mesterei te-

vék, utánozzák: ők a' természetet iparkodtak másolni, 's azért ritkán is emelkedtek föl az eszményihez; innen azon rendkívüli süker, mellyet ezen iskola' művészeinek színezetén csodálunk. Bellino Giovanni' művein még némi fesz, alakjain némi merevültség tapasztalható, mellyet csak tanítványának a' nagy Tizianonak lángesze és hosszú tanulmánya lön képes teljesen eloszlatni; mindazáltal Tizianóban is hiába keresnők a' legkisebb részletekig szabatos historiai festést: nem hajhászta ő szigorún sem a' viselet' pontosságát, sem a' helyzetek' igazságát, mint szinten azon mellékes kicsinységeket sem, mellyek a' művésztől képzelt korba viszik vissza a' nézdelőt. A' természetet utánozta ő egészen és híven, de — kivált haladó korában — válogatva: mert mindinkább kezdette érezni, hogy nem minden szép a' vásznon is, mi szép a' természetben; azért színezete egyebek fölött tökéletes, 's noha az általa festett ruházatokban 's azok' alakzata- 's redőzetében nincs is meg mindig azon fönséges, mellyet kivált a' művészetek' arany hajdankora' szobrain csodálunk, 's mellyet újabb időkben főleg Canova vitt a' lehető legnagyobb tökélyre: meg van mégis a' nemes és emelkedettség. Mire Tiziano különös tanulmányt fordíta, az a' színezet' valósága és természetessége; 's azért rendszerint olly helyzetben állítá alakjait szem elé, melly-

ben a' színezet leginkább pompázott. Ritka ügyességgel birt hölgyek' és gyermekek' festésében. Kellemes egyszerűséggel öltözteté azokat, 's ecsete hajaik-'s ruháiknak különös bájt tudá kölcsönözni. Meglepő kifejezések nem fölötte gyakran tűnnek fel vásznain, 's historiai művein is gyakran feste ő arczképeket. Ecsetvonásai elannyira egybeolvasztvák 's észrevehetlenek, hogy festékei' vegyületét kitalálni igen nehéz. Tájképei nagyszerűségök által meglepők: kevés, de lángelméhez illő ügyes tapintattal vitt e' nembeli tárgyakat vásznaira: fái' alakjai könnyüdedek 's elevenek elannyira, mintha esti szellő lengetné galyaikat. — Halhatatlan ecsete' legszebb, legmegragadóbb hirdetői: Magdolnája, a' Barbarigo-palotában, és Boldogasszony' mennybemenetele a' szépművészetek' akademiájában. Lehetetlen a' fájdalmat, a' lélektöredelmet, a' földiekrőli teljes lemondást hűbben, valódibban festeni, mint azt Tiziano Magdolnáján tévé. E' kép elragad 's égbe viszen: hová a' szent némben' lelkét emelkedni látod, és kéjjel vegyes fájdalom fogja el szivedet, midőn a' bánat' könnyűit a' hölgynek kedvesen vonzó arczatán mintegy hempelygni szemléled. E' kettő után engem leginkább meghatott sz. Péter' vértanúsága, és Ábrahám, melly utóbbi a' „della salute“ templom' segrestyéjének padlázatán látható, 's „A' hit“, melly a' do-

gepalotának „négyajtaju“ teremében függ. Tiziano egyike volt azon művészeknek, kiknek ama' ritka szerencse jutott osztályrészül, hogy érdemöket koruk elismeri és tiszteli. Ő életében élvezte mind azon kitüntetést, melyre az övéhez hasonló lángelmék jogosítvák; de annál hanyagabb volt méltánylatában az utókor. Kilenczvenkilencz éves korában halt meg, 's halhatatlan művein kívül, mind eddig nincs számára emlék emelve! Temetési helye is bizonytalan; azonban a' Frari-templom' egyik oltára mellett egy közönséges márványlapba vésett ime' szavak:

„QUI GIACE IL GRAN TIZIANO DE VECELLI,
EMULATORE DE' ZEUSI E DEGLI APELLI“ *)

azt látszanak mutatni, hogy ott nyugosznak a' dögmirigyben elhunyt művész' hamvai. A' possagnoi szobrász **) már elkészíté mintáját egy Tizianohoz illő emléeknek; de nem tudom, halál-e, vagy más körülmények megakadályozák őt annak kivitelében. E' mintát a' nagy szobrász' több jeles tanítványai használák, 's carrarai márványba vésve, ott áll ma

*) „Itt fekszik a' nagy vecellii Tiziano, a' Zeuszisek' és Apellesek' versenytársa.“

**) Canova, ki — mint alább látandjuk — Possagnoban született.

a' dicső, a' nagyszerű emlék Tiziano' láthatlan sírjának ellenében, Canova' tiszteletére, kinek szíve nyugoszik most ott, hová a' nagy festész' hamvainak kelle tétetniök.

Giorgione — Tiziano' tanulótársa Bellino mellett — korán meghalt. Művei igen ritkák, 's talán híre is azért kisebb Tizianoénál, ki egyébiránt neki köszönheti nagyrészből a' magáét: mert — mint mondják — Giorgione' szorgalma ébreszte tanulmány's munkavágyat a' természeténél fogva tünőbb Tizianóban. Giorgione helyesen ki tudta emelni, 's csodálatos alakba önteni mindazt, mit festeni kezdett; keze igen szabad, és színezetén harmonia uralkodik. Ugy tetszik, mintha a' testben, melyet ecsete a' vásznon teremte, a' vér valóban keringne. Az ecset' fáradozásait igen ügyesen tudá ő a' festékek' szép vegyítékébe rejteni; a' kecses erővel párosítá, 's a' testnek általában barnás színezetet szerete adni. Birta különösen a' titkot, mely annyira hasznos a' festészeknek: előrelátni 's elejétvenni az idő' hatásának a' festékre. Három mellkép, 's egy gúttárt pengető hölgyalak, melyek a' Manfrini-képcsarnokban láthatók, különösen pedig 'Urunk' limbusba szállása' a' királyi palota' egyik teremében, kitörölhetlenül tapadtak Giorgione' művei közül lelkembe.

Paolo Veronese — kit szorgalomra, ha Tinto-

retto talán utólért is, de a' világ' egy festésze sem haladt meg soha — lángképzélemmel bírt. Képei olly merészen föllengők, mint Ossian' költői sasröptei; — rohamai azok olly léleknek, melly erősen érez és hatalmasan. Ecsete bátor, szabad, erőteljes; színezete — merészségében is való. A' nagyszerűség fő érdeme képeinek. Számtalan művei közt, mellyeknek Velence mintegy rakhelye, Europa' elragadtatása, 's egy szép némben mellett ülő aggastyán a' dogepalota' egyik előteremében; a' trónon ülő Hercules; Ceres; a' néhány szellemtől környezett Velence a' királyi palotában; a' Levi' házában vacsora a' szépművészetek' academiájának egyik csarnokában, reám legmaradandóbb benyomást tőnek. Kedves ebe minden nagyobb festményein látható, mint szinte önmaga is, többnyire a' képhez alkalmazott öltözetben, de majd mindig ragaszkodva — 's pedig nem magára csupán, hanem többi alakjaira nézve is — kora' és szülőhelye' viseletéhez. Nem kell felednünk, hogy azon világossötét (chiaro-scuro) modor, mellyben Paolo Veronese néhány festvényeit, mellyek a' dogepalotának jelenen könyvtárul szolgáló tereme' padlását ékesítik, ecsetelé, annyira sajátja volt e' művésznak, hogy kora óta senkisem találkozott, ki őt e' modorban utolérhette volna.

Giacomo Tintoretto, Tiziano' tanítványa, szinte igen kedvelt és szorgalmas festésze volt Velen-
 czének. Mestere az ifju' lángeszét 's művészetbeni
 hatalmas haladását látva, eltávolította őt magától: ne-
 hogy osztályosa legyen dicsőségének, vagy ebben
 őt még fölülmulja. Nagy gyöngeség a' nagy művész-
 ben! Az ifju nem kedvetlenül el, sőt új ösztönre
 bírta őt e' tett: mesterét, ha nem is fölülmulni,
 legalább utolérni; 's ez némelly munkáiban, főleg a'
 rajz' pontosságát 's a' ruházatokat tekintve, sikerült
 is neki; mit leginkább Michelangelo' művei' fárad-
 hatatlan tanulásának köszöne. Bár heve őt — a'
 modor' tisztaságát illetőleg — hanyaggá tévé is, 's
 bár örökre csodálandó marad is színezetében: gyak-
 ran ismétlé mégis ezen ajkain nagy erővel bíró alap-
 mondást: „a' rajz fő eleme 's alapja a' festészetnek;
 mert festéket minden boltban találhatni, hanem a'
 rajz' pontossága az, mi egyedül a' művész' láng-
 eszében létezik.“ Kevés festész volt, ki bátrabban és
 szabadabban mozgott volna e' művészetben, mint
 Tintoretto. Szorgalma kiapadhatlan volt: alig van
 ugyanis palota, alig templom a' lagunák' városában,
 melyet Tintoretto' mesterművei nem ékesítnének.
 Sokat közölök Párisba vitt a' köztársaság' győzelmes
 megsemmítője: de az 1815-diki diadal visszahozá
 azokat (bár némi hiánnyal) előbbi helyökre. Mer-

cur a' Gratiákkal, 's Ariannának Venus általi koszoruztatása a' hercegi palota' anti-collegiumában; a' koporsóbul kijövő Megváltó; Sz. Márknak egy rabszolgát megszabadító csodája; Ádám és Éva; Kain és Ábel a' szépművészeti acadenia' csarnokában, művei' legjelesbjeiül tekintetnek.

De köteteket kellene írnom, ha a' velencei iskola' mestereinek minden jelesb műveit megismertetni, 's a' két Palmát, a' Bassanokat, Pordenonét, Marco Vecellit, Zelottit 's másokat, hosszasban megemlíteni akarnám, kik — ha másutt, 's más korban élnek — kétségkívül az előbbie'k' hírében 's dicsőségében osztoznak vala: de kik Velenczében csak másodrendű művészekül tartattak. A' templomokon kívül, mellyek' nevezetesbjeit alább részletesben fogom érinteni, a' Signoria' egykori könyvtárának 's a' mai királyi palotának teremei; a' Barbarigo, Schiavone 's Manfrini magán képcsarnokok telvék a' festészet' remekművei' gyűjteményivel. Itt pompáznak ugyanis: Giulio dal Moro' Ádám és Evája, Kain és Ábele; itt Bassano' Jeromosa; Bellino', Bordone', Bonifacio', Salviati', Conegliano' 's többek' jeles vásznai, mellyek csak vesztendenének érdemökből, ha nem eléggé avatott tollam azokat olvasóim' szeme elé állítani erőködnék.

A' gondolatot, a' tett' ösztönét megítélni, nem

illeti a' végeseszü halandót: a' vesék' titkait vizsgálni csak a' Mindentudó' széke elé tartozik. Mi csupán a' látható jelek- és tettekből vonhatunk következtetést embertársaink' lelkiületére, a' szó' vagy tett' okaira.

— Nem akarok kétkedni abban, hogy a' lagunák' egykor hatalmas királynéja, és azok, kik kincseivel sáfárcodtak, buzgó hívei valának a' boldogító szent vallásnak, 's hogy megemlékezve a' Mindenhatónak emberi észtől nem is képzelhető dicsőségéről, azért ékesíték föl az annak imadására gyűlhelyül szolgáló építvényeket, hogy méltó képei legyenek azok az Istenség' amaz örök lakának, melyben cherubok és szeráfok zengik el lánghymnuszokban hatalmát 's dicsőségét a' menny' és föld' urának. De ha végig tekintünk hosszú során azon templomoknak, melyek e' szigetkéken még ma is épen és fényben állanak; ha meggondoljuk, milly tömérdek kincs kivántatott azoknak, nem mondom ékesítésére, hanem csak emelésére: akkor bizonynyal hajlandók leszünk hinni, mikép némi világi hiuság, dicsvágy 's névörökléti sovárgás is járult azon készséghez, melly a' lagunai köztársaság' dús aristocratáit annyi templom' építésére, 's azoknak olly gazdag fölékesítésére bírható. — De mit használ ma már feszegetni a' szándokot, az ösztönt? Ók, a' bőkezű építők, hamvadnak; hazájok' hatalma 's fénye elenyészett; de az

általok ápolt örökifju művészetek' dicssugára még ma is magasztosan ömlik el a' hajdani nagyság' szomoru árnya fölött! A' drága anyagot művészi kezek dolgozák fel, 's ott állanak most az Istenség' házai, mint kimeríthetetlen kincsgyűjteményei több századok' művészetszüleményinek, szorgalmának. Mindig kettős tisztelettel léptem én küszöbére az illy szent hajléknak: egyiket lelkem' mélyében vivém Jehovának, a' másikat szivemben a' művésznek, kinek avatott kezei' nyoma tünt elém a' fölségesen egyszerű homlokzat' oszlopain, az oltárok' márványszobrain 's a' falakat borító mesterecsetű vásznak' alakjain.

Lássuk e' gyönyörű templomok' néhányait. — A' „San-Giorgio-Maggiore“ hajdan a' sz. benedekiek' temploma, hol VII Pius 1800-ban romai pápául koronáztatott; és a' „Redentore“ a' Guidecca' *) déli partjain, Palladio' művei. — Amabban az építészeti remekalkatán, 's a' szép fő oltáron kívül, bámulatos művet lel a' látogató az oltár mögötti kar' tölgyszékeim, mellyeken sz. Benedek' életéből jelenetek ábrázolvák legnagyobb tökélyű domborvésetekben De-Brule Alberttől. A' templom melletti szűk folyosón látható Micheli Domokos doge' emlékköve e'

*) Széles csatorna, melly nevét azon félholdalaku hosszad szigettől kölcsönzé, melly Velence' nagyobb szigetei közt délre legszélső.

felirattal: „Terror graecorum jacet hic.“ E' férfiú, ki a' köztársaság' hatalmát keleten első alapította meg szilárdul, 1637-ben nyerte e' zugban álló emléket; a' sírirat, mely 1124 körüli tetteire hivatkozik, eléggé kifejezi katonai érdemeit. Emléketül áll azonban a' nagy hadvezérnek a' piazzetta' két gránitoszlópa, melyeket ő hozott át ide a' szigettengerről 1125-ben, 1180 óta, mely évben Barrattieri Miklós azokat mai helyökre állítá. Az egyiken látható szárnyas oroszlán, melyet a' francia sas 1797-ben szinte Párisba hurczola, 1816-ban helyeztetett ide vissza.... A' másikban, az építész' mesterművén kívül, melyen a' kellemet szilárdsággal látjuk párosítva, a' már említett Bellino Giov.' két szép képe érdemel megtekintést. *)

*) E' templom, mint szinte a' „della Salute“ is, a' dögmirígy' megszűnésének emléke. Igen szivemből szól, 's miránk magyarokra is olly alkalmazhatólag, egy derék francia utazó (Valery), midőn e' templomok' építéséről emlékezvén e' szavakra fakad: „Olaszország' egyéb városi is így ünneplék hajdan templomok' 's kápolnák' építése által a' dögmirígy' megszűnését; 's miatt a' mi rettenetes choleránk a' rendőri hazug jegyzékek' sőtéttségében enyészik el: a' hit' századának emberei pompás köz emlékek által szerették tanusítani hálájokat az Istenség iránt. Megemlítenő még a' XV 's XVI-d. század' olasz és keresztény civilisatiója' diszére, hogy bármilly bűnös és vétkes volt is az a' fejedelmek- és nagyokban: még sem okozott az Olaszországot akkor pusztított rettenetes dögmirígyek által szült rettegés 's

A' „Gesuati“, vagy mint ma neveztetik a' sz. Rosarium' templomában, a' Giudecca' innenső partjain, Bosa — még élő művész — által carrarai márványból vésett jeles szobra a' bold. Szűznek, 's a' tabernaculumnak lazzuli-kőből faragott gyönyörű oszlopai nyujtanak kedves élményt.

A' „della Salute“ templomban, melynek külső alakja igen szép leendne, ha szobrok- 's oszlopokkal szerfelett terhelve nem volna, azokon kívül, miket már főnebb érintettem, a' kúp' belső alkata érdemel figyelmet, 's Liberi' egy vászna, a' balróli első oltáron. Itt jut eszembe ezen festésnek egy másik jeles műve is, melly a' dogepalotában a' mostani környvtár melletti kisebb csarnokot díszíti: e' képen, melly a' velenceieknek a' Dardanelláknál nyert diadalát ábrázolja, felöltő egy mezítlen rabszolga, melytől maga

kába hiszékenység a' nép között oly erőszakoskodást, oly gyilkolásokat, minőknek a' cholera' megjelenésekor a' XIX-d. századnak annyira haladt 's haladó nagy városai színhelye valának!“ — A' naponta növekedő Pestnek nincs egy temploma, melly a' város' felvirágzásához illő hajloka lenne a' Mindenhatónak! 's a' mai század' hitüres, pénz- és testikéj-sovár emberei' szellemét tekintve, nincs is kilátás e' hiány' pótlására! Minket sem a' hit nem buzdít, sem a' művészet' szeretete nem lelkesít, de még azon hiúság sem gyűjt cselekvésre, melly e' gondolatban fekszik: „emeljünk emléket a' Mindenhatónak, nagyot és dicsőt: hiszen benne minmagunkat is fog egykor dicsőítve hirdetni a' késő utókor!“

a' kép „Liberi' rabszolgájának“ nevezteték. — A' fő oltár mellett balra áll André' bronzgyertyatartója, és négy fejer márványoszlop, mellyek hajdan Diana' templomát ékesíték Pólában.

A' „Scalzi“ templom márványokra nézve kétségkívül leggazdagabb egész Velenczében. A' köztársaság' hatalmas aristocratái versenygve iparkodtak itt egymást fényre fölülmulni. Hat mellék oltára, ugyanannyi nemes családtól építtetett, 's nevét mindegyik alapítójától kölcsönözték. Köztök legékesb, 's művészi tekintetben is legjelesb a' Manin-oltár, melly a' nagyajtón bemenőnek balra második. Ez oltár' kúpját Derogni' gyönyörű „Assuntája“ ékesíti fresco-festményben; a' bold. Szűzet 's angyalokat emelő fellegcsoportozat olly természetűn van ecsetelve, hogy az átelleni kápolnától nézve, azt légben vélnéd függeni. — Manini, akaratlanul is, a' köztársaság' szomorú, hanyatló szakába ragadja emlékezetemet. Egy volt e' család azok közül, mellyek a' keleti háboruk alatt megürült állományi kincstárt megtölteni akaró nagytanácstól a' patriciusok közé fölvetettek, 's így — az aranykönyv' mindenkinek, ha pénze volt, nyitva állván — aranyon vásárlák a' nemességet!... Egyetlenegy jutott mindezekből a' herczegi székre, ez Manini volt, ki sz. Márk' hatalmát 's dicsőségét sirba szállani látta, és sorát a' dogéknak, kik közt Dando-

lik, Michelik, Pisanik 's Contarinik voltak, olly gyáván zárta be! *) — A' templom' egész kupját Tiepoletto festette frescoban, kitől a' dogepalotának úgynevezett „de' Pregadi“ csarnokában két világossötét modorban ecsetelt festmény díszeleg, mellyek csak azért is érdeemesek a' megemlítésre, mivel az ifju festész 14 éves korában készíté azokat, 's ecsete mutatja a' lángészt, melly kezét vezette. E' két camaieu' **) egyike Cicerot ábrázolja azon pillanatban, midőn a' hatalmas szónok hosszú hallgatás után az atyák' atyjai' gyülekezetében ismét megereszté ékesszólásának elragadó árját; Demosthenes' megkoszorúztatását tünteti elénk a' másik. A' hajdankor' két leghatalmasb szónokának képe e' tanácskozási teremben, mellyből egy nagy szónok' emlékét sem tartotta fen a' historia! 'S ez természetes: nem azért, mint-ha e' patriciusok között jeles szónokok nem voltak

*) Anafesto Lukács, Velencze' első dogeja, 697-ben választatott; 's Manini az utolsó doge 1797-ben, a' francia hadak' benyomulásakor volt kénytelen herczegségéről lemondani, midőn ugyanazon év' majus 12-d. a' nagytanács is végképen lemondott Velencze' függetlenségéről; 's így teljesült a' XVI-d. században élt Alamanni Lajos firenzei költőnek jóslata, melly szerint Velencze' szabadsága nem fogott ezer éven fölül egy századnál tovább tartani!

**) Camaieu — egy színnel festett kép, mellyet én „világos-sötét“ modorban készültnek akartam nevezni.

volna: hanem mert szónoklataik nem hatottak túl e' csarnok' négy falán — a' nép közé; 's pedig csak a' köz helyeken szónokolhatás teremthet valódi ékes-szólást és hatalmas szónokokat!... Huszonöt éves korában hunyt el Tiepoletto Spanyolországban, ho-vá több festések' végzése miatt hívatott. Általánosa' hiedelem, miszerint a' nagyreményű ifjút verseny-társai' irigysége kényszerítette korá sirjába.

Szép szinte belsője a' „Jezsuiták“ templomának is. Régizöld 's fejemárvány párosítva teszik fő, de egyszerű ékességét. Gyönyörű művek a' szónokszek' és a' fő oltár: mind a' kettőn márványból faragott sző-nyeg foly el, gazdag 's olly természetes redőzetek-ben, hogy némi távolságban szövetből készültnek hinnéd azt. Itt nyugszik a' fő oltár előtt, melyet szinte családja emelt vala, Manini Antal, az utolsó doge. — A' festmények közt különös figyelmet ér-demel sz. Lőrincz' vértanúsága, Tizianotul mesteri-leg ecsetelve.

A' „San-Rocco“ templomán kívül, melyben ismét Tiziano-, Tintoretto-, Schiavone-, 's többekkel talál-kozá, még kettőt látogatók meg: a' „Frari“ és „S. Giovanni e Paolo“ neveket. — Mindkettőben a' mű-vészet' jeles maradványival szomorú emlékek társul-nak. Az elsőben az emlékek' serege közt Tiziano' sírját és Canova' hamvedrén kívül, egy egészen

egyszerű, feketére festett fakoporsó érdekle engemet, mely egy ajtó fölött két pántra helyezve függ a' levegőben. Az egyházfi, kitől a' koporsó felől értesítetni akarék, mondá, hogy abban Carmagnola' hamvai nyugosznak, 's hogy bectelensége' hirdetéseiül függesztetett oda koporsója, mely azonban — mint-hogy már századokon át csügge ott, 's így eléggé hirdeté a' hóhérpallos alatt elvérzett hadvezér' bectelenségét — felsőbb parancs' következtében máshová fog takaríttatni. — Csodálatos fogalma a' bectelenítésnek! de mely oly igen jellemzi azon köztársaságot, mely a' politicalai balfogások' tömkelegébe akként tudta magát beszőni, hogy a' békó, melyet egyesek' számára készíté, végre önmagából szorítaná ki a' lelket! Az állomány' legnagyobb embereinek emléki közt adott helyt azon férfiú' hamvainak, ki nek emlékezetéhez bectelenséget akart függeszteni! — Én tisztelem Carmagnola' emlékét: mint oly férfiút, ki ritka lelki 's testi tulajdonok által emelte fel magát a' porbul magasra; 's ki, midőn birtokában volt a' hatalom, nem élt azzal vissza zsarnokul, és nem rekeszté el keblét az emberiség' legfényesb erénye — a' megbocsátás előtt! Életet és szabadságot adott a' foglyoknak, kiket — a' hazájok' szent ügyében küzdötteket — csataszerencse vezetett lábaihoz; és mivel emlékét tisztelem, csak utálattal tu-

dok visszagondolni a' köztársaság' azon pulyaleklt provveditoraira, kik a' nagy vezér' dicsőségét, 's a' tőlök fel nem fogott léleknagyságot, melyet diadala közben foglyaihoz mutatott; és utóbb az ügyetlen Trevisaninak Carmagnola' elkéste miatti megveretését, hazaárulás' iszonyu bűnévé bélyegezvén: arra vevék a' gyanú- 's féltékenységben határt nem ismerő, gyakran önárnýékától is rettegő patriciustanácsot, hogy kit a' nép és katona imádott, lelakatolt ajakkal, hogy védelmeül a' nép előtt élete' utolsó perczében csak egy szót se szólhasson, végeztetné ki, 's csak vérző fejét merné megmutattatni a' hűledező népcsoportnak!... Lemosta rólad, o Carmagnola! a' rád erőszakolt szenny' legparányibb színét is a' historia' örök igazsága, mely a' kor' haladtával mindinkább kibőftakozott ama' gyászos fátyolból, mellyel a' középkori századok' sűrű köde azt elborítja: 's vad gyilkolódra hárítja a' gyalázatot, mellyel, miután megöltenek, csatákban tenvéreddel szerzett dicsőségedet is elhomályosítani iparkodtak. És emléket nyerél te Italiának korunkbeli legnagyobb költője Manzoniól: emléket, minőt kevés halandónak juttatott a' musa!... Igen, Manzoni' gyönyörű tragoediája halhatlanítja téged, 's azon kebeltisztaságot jellemző, erőteljes szavak, mellyeket tenvédelmedre mondat el a' költő tenmagaddal, legszólóbb tanúi ártatlan-

ságodnak, 's az irígy' zsarnokok' gyilkosságának; mert így:

„ Ha visszatérsz (Gonzaga) a'
Táborba, üdvözeld bajtársimat;
'S mondd meg nekik, hogy ártatlan halok meg.
Tanúja voltál minden tetteimnek
'S gondolatimnak, — azt te jól tudod.
Mondd meg nekik, hogy kardom' árulásnak
Nem szennyezém be mocskával, nem! — Én
Árultatám el. — 'S a' midőn csatára
A' trombiták megharsannak; mikor
Szél lengetendi a' harcz' zászlait,
Egy pillanatra jusson majd eszedbe
A' régi bajtárs!“(*)

csak ártatlan ajk szólhat, 's a' költőnek sem szabad a' historiával satírárt űzni. . . . Nyugodjatok csendesen hamvai a' bátornak, a' kora' legvitézebb vezérének! Nem gyalázat, oh nem! de szánattal vegyes tisztelet lengi körül az ő hamvait őriző koporsót.

A' „San-Giovanni e Paolo“ templom előtti téren, hol Marino Faliero magát egy sötét éjen az összeesküvőkkel megismerteté, Colleoni Bertalannak igen jeles lovagszobra áll, bronzból öntve Leopardo által, Andrea de Verocchio' mintája szerint. A' feje már-ványból készült talapzatot corintheta rendű oszlopok,

*) MANZONI: „Il Carmagnola“ V. lív. 5. jelenet.

's jeles domborzatu párkányzatok diszítik. Maga a templom el van öntve emlékek-, szobrok-, festmények-'s domborzatokkal, különböző korbeli szobrászok-'s festészektől: minélfogva aztán a' művek' érdeme is különböző. — A' mellék kápolna legtöbb nevezetességet mutat, mind festményben, mind domborvéset- és fejér márványban is; csak az kár, hogy kivált amazokat a' sötétség, rossz világítás 's még rosszabb elhelyezés miatt alig, vagy éppen nem lehet élvezni. Egyre különösen el ne feledjen a' látogató e' templomban figyelemmel lenni: Tiziano' azon remekművére, melly a' nagyajtótul balra eső második oltárt ékesíti, és sz. István vértanút ábrázolja. Nekem a' szerencse kedvezett e' kép' szemléletében: mert az áldozó nap kibúván a' fellegek közül, éppen reá bocsátá sugárait, 's én egész nagyságában, egész dicsőségében csodáltam még egyszer a' halhatatlan festészt e' nagyszerű művében, melyet Magdolnája 's Nagyasszonya után elsőnek tartok Velenczében.

Ki még több templomot is akarna meglátogatni, teheti azt a' Cicerone' vagy Quadri' utmutatása szerint; *) bizonyos lehet abban, hogy egyet sem le-

*) „Huit jours á Venise, par Ant. Quadri.“ A' legtokéleteseb 's leghelyesben rendezett vezérkönyv a' lagunák' idegen látogatója' számára. — Cicerone neve azoknak, kik az idegent a' város' nevezetességihez kalauzolják, neki azokat megmagyarázzák.

lend, mellyben a' művészet' némi kincsét nem szemlélhetné, 's így fáradalma dús élvezet által édes díjt nem nyerne. Én még csak az „Accademia delle belle arti“ intézetébe kívánom vezetni olvasómat, mielőtt, azon égbe meredező sziklakoporsókat tekintenők meg, mellyek kivált a' nagycsatorna' mentében állanak 's mellyek, most jobbadán elhagyatva, romlásnak indulnak, 's a' hajdani dicsőség' sugárait vesztett unokákat fogadják téres csarnokaikba — nem annyira nyugonni az ősi babérokon: mint inkább évődni atyjaik' még nem régi dicsősége' emléken!

A' szépművészetek' akademiája megáldott csarnoka a' festészet', szobrászat' és építészet' kincseinek, temploma a' növendék-művészek' tehetségei' kifejtésének. Itt gyűjtetik össze mindaz, mi a' hanyatló Velence' körében, a' művészet' kipótolhatlan kárával veszni indulhatna, mintegy jóltevő menedékhelyen. A' velencei iskola' művészei, annak kezdetétől óta a' legújabb időkig, itt állítvák a' műbarát' szemei elé legfénylőbb pompájokban. Itt van Tiziano' híres Assuntája, mellyen midőn annyi viszontagságok után is, a' festékek' ritka elevenségét, az arczkifejezések' nemességét, sőt mennyeiségét csodálva nézdeled: oda tapadsz azon kifejezhetlenül gyönyörű arczatba, mellyen az örök valóság örömkedélyben tükröződik, 's azon angyalvonásokba, mellyek az égbe

emelkedő Istenanya' arczán, a' mennyei boldogság' előérzetében, oly kedvesen, oly remekül, oly lélekhezszólólag ecsetelvék!... Itt függ Tintoretto' azon vászna is, mellyen a' nagy festész önmagát látszik fölülmulni, a' „sz. Márk által megszabadított rabszolgá.“ Milly különféleség, 's milly csodálatos erőtelj arczkifejezésökben a' poroszlóknak, kik foglyuk' békóit, a' fellegekben megjelenő szent' mosolyára szétpattanni látják! Milly hatalmasan rezeghette át idegeit a' szabadság' szeretete a' művésznak, ki illy hatalmas vonásokkal tudta vásznára varázslani az önkény' pulya szolgálinak rémületét 'a' szabadító szent' csodájára! És Velenczében élt, Velenczében munkált Tintoretto, melly mégis sz. Márk' dicsőítése mellett, nemcsak önkeblében készítetté a' békókat polgárai' nyakára: hanem gyarmataiban is sok nyereséggel tűzé e' nyomoru, emberiségalázó, vad tűzsérletet! 'S Velencze' patriciusait nem hatá meg a' szabadság' istenérzete illy ecsetelés' láttára!... Itt szemlélhetők még Paolo Veronesétől: „Levi' vacsorája“; Pordenone-től: „a' dogenak gyűrűt átnyújtó halász“; Padovaninotul: „a' kanaháni menyekző“, több másokkal együtt.

Ezen intézet' egyik teremében őriztetik drága ereklyeként Canova' vésűje is, a' nagy művész' jobb kezét rejtő hamvveder felett. Canováról, ki a' szobrászat' görög időszakát idézé vissza korunkba, ak-

kor kívánok bővebben szólni, ha majd Possagnet — a' helyet, hol született — meg fogtam látogatni. Itt csak Hectorát 's Ajaxát említem, kiket az Emo-Treves palotában csodáltam; 's a' Centaurust legyőző Theseus' mintáját, melly ez intézetben tartatik, 's mellynek márványa a' bécsi népkertben szemlélhető. — Ghiberti' és Sansovino' több műveinek mintái szinte láthatók ez intézetben, de érdekesebbek e' két mester' márványai, mellyek Velence' palotáiban, kivált a' herczegi lak körül diszelnegnek.

Egy másik teremben a' néhai Bossi' képgyűjteménye van, mellyben Leonardo da Vinci, Rafaello 's Michelangelonak mintegy hetvenre menő eredeti rajzaik foglaltatnak. — Volt nekünk is egy Bossink — a' nagy Széchenyi Ferencz! Ó adott sokat, majd mindent, mit körülményink közt adhatott. — Nélküle talán mind máig sem volna nemzeti musaeumunk! És vajjon századok kellenek-e még arra, hogy a' nagy honfinak szegény hazánkban utódja szülessék? Vajjon jöend-e idő, mellyben messze földről zarándokol majd a' Duna 's Tisza mosta vidékre az idegen, hogy csodálja műveit a' nemzetnek, melly, ha létezni megszűnendett is, élni fogna hervadhatlan emléken a' művészetek- és tudományoknak, mellyekben pedig egyedül lehetne kérkedniök az enyésző unokáknak.

IV.

VELENCZE.

Szent Márk' könyvtára. — Arzenal: Bucintoro; a' tenger' eljegyeztetése. — Murano. — Örménykolostor. — Lidoi mulatozás; nyilvános kertek. — Chioggia; Murazzi. — Dogana.

Sajáta volt az a' középkor' hatalmasbjainak, a' szépművészetek mellett a' tudományokat is kegyelni; 's habár a' tudósok — miként Dante, Galilei, Tasso, 's többek' példája tanusítja — nem részesülhettek is mindig azon tartós és biztos pártfogásban, melly mintegy kizárólagos kedvezménye volt a' képző művészetek' (festészet és plastica) mestereinek: tetszettek mégis önmagoknak abban, hogy nevöket, ha már saját eszköz híressé nem teheté: tegye azzá a' fény, melly a' tudományos férfiak'

társalgása és pártfogása által körükben szétömlé. — E' sajátlagos bélyeget a' velencei aristocraták sem nélkülözik; kik egyébiránt — mint szinte egyéb fejedelmek is — a' középkorban, sőt később is, csak úgy, és addig áraszták kegyüket a' musák' fiaira, míg azok tudományukat a' pártfogók' érdekére és dicsőítésére fordíták. E' bélyegnek itt némi külön, 's egyzersmind hatalmasan vonzó színezetet adott ama' határtalan féltékenység, melly a' Signoria' dicsősége iránt minden legkisebb tárgyra kiterjedett; 's melly argusszemekkel őrködött minden felett, mi sz. Márk' fényének növelésére, gyarapítására szolgálhatott. Ez nyujthatott ösztönt Petrarcanak, ez Besarion bibornoknak is, hogy nevezetes könyvtárukat mindketten a' velencei köztársaságnak ajándékoznák. Amaz alapítója; emez megbecsülhetlen gyűjteménye által gazdagítója lön sz. Márk' könyvtárának; mellynek őrei később a' köztársaság' első tisztviselői közé soroltattak, 's közülök többen dogék is lőnek.

Nevezetességeiből e' könyvtárnak, melly kéziratokban Europa' leggazdagabb könyvtárai' egyikének tartatik, csak Fra-Mauro' földabroszát említem, melly annyiból igen feltűnő, hogy e' férfiú, ki camalduli szerzetes volt, a' kolostor' falai közt 1460-ban — mert ekkor készíté földabroszát — már is-

meré 's tudta a' földirat' mindazon elemeit, mellyek-ről az előtte 's utána élt geographusok értekeztek. E' földabroszon már ki van téve a' Jóreményfok is: noha az, akkor még, fel sem fedeztetett. — Besarion' ajándéka — 1468-ban — eszközle igen nagy részben Aldi' híres velencei nyomdájának létesítését, mellyben egy századon keresztül a' görög 's latin classicusok' munkái a' legnagyobb correctséggel 's csínnal nyomattak. Az öregebb Aldi, ki olly sokat tőn a' hajdankor' tudományos kincseinek terjesztésére, kinek munkásságára Velence szűk levén, intézete' egy részét Romába helyezé át, fia' halála után feledve lön Velenczében — az emlékek' hazájában!

A' könyvtárból lejövén, a' két gránitoszlop felé lépdelt, mellyek közt hajdan a' Tizek' és Hármak' halálitéletei — ha nyilvánosságtól nem félt az önkény — végrehajtottak. Ma víg sajkászok csevegnek a' vér' e' hajdan iszonyu helyén: nem rettegve attól, hogy meggondolatlan szavaikért fejök essék el ott, hol nyelvök tán megficzamlott.

Gondoliere! kiálték az érintett oszlopok közül a' csevegő sajkászok közé, 's legott négy-öt kínálkozó szolgálatával. A' legjutányosbbal szerződésre léptem, 's bebúttam háttal a' „castrum-doloris“

alaku, fekete szövettel borított házikóba*), mely a' hosszudak sajkának épen közepére illesztve, valamint egyfelől a' hajdani Velencze' urainak fényű-zéstőli idegenkedését,**) 's a' mainak gyászképét juttatja az idegennek eszébe: úgy másfelől jól eső árnyékot ad a' nap' hősege, 's a' déli szélnek habokat verdeső locskos szakála ellen.

Az Arzenálba valék menendő, 's csolnakászom ritka ügyességgel vonva ki gondoláját a' többiek közül, tatjára állt, 's hosszú, keskeny evezőjét a' habokba eresztve, a' sajka — bárdalaku fényes hatfogu aczélorrával, mely elejére dísz gyanánt függesz-tetik — sebesen repült a' Schiavoni-part' hosszában a' csöndes lagunán; míg majd balra — ha nem csalódom — a' harmadik csatornába bekanyarulva, megállapodott, 's én belőle a' két óriási oroszlán gránítszobra elé léptem, melyek az athenaei pyrae-

*) Erre figyeljen az idegen: mert ha így nem búvik be, a' furfangos gondoliere tústint tudja, hogy idegennel van dolga, 's ez aztán ártatlan tudatlanságát sokszor szép pénzzel lesz kénytelen megfizetni; mert az árszabást a' velencei sajkászok is csak úgy tartják meg, mint a' pesti bérkocsisok.

**) A' nagy gazdagság' közepette tilalmas volt a' velencei patriciusoknak ruházati pompa által megkülönböztetni magokat a' néptől; azért a' fekete köpenynek, 's a' csolnakok' fekete szövettel borításának divata.

usból ide hurczoltatván, a' fegyvertárnak pompás diadalkapuhoz hasonlító bemenetéhez nagyjelentésű örökként helyeztettek; de mellyek, erejük vénség miatt elenyészvén, ma már az idegen' figyelmében is csak annyira részesülnek: a' mennyire némi belső ösztönből az ifjabb kor az aggabbnak, ha emléke dicső, hódolni szokott.

Az Arzenal Velencze' dicsőbb századaiban egyike volt a' köztársaság' legbámulandóbb intézeteinek, mint szinte egyike az ó és új világ' nevezeteseb hajógyárainak. Tömérdék falai, mellyek köríték, 's tornyai, mellyekben szakadatlanul figyeltek bátorságára a' jól fizetett örök: erősséggé tévék azt, mellyben Velencze' hatalma központosulva, összesítve volt; azért nem csoda, ha annak fentartása 's igazgatása a' Signoria' főbb gondjai közé tartozott. Egész hajóhadak állottak itt, készen minden perczen a' bútorozásra és indulásra, 's egész seregeket fegyverezhetének föl tárai. Munkásai' száma, midőn azt Dante megéneklé *), tizenhatezerre téteték, melly szám a' köztársaság' hanyatlásával mindegyre fogyván, ma már alig megy ezerkétszázra! Csak ha e' roppant kézerőt nem feledjük, lesz megfoghatóvá az: mint bírta Velencze tengerek fölötti uralkodását szá-

*) „La Commedia divina:“ Dell' inferno: Canto XXI.

zadok' hosszú során át föntartani; csak így hihetővé, mit a' velenczei krónikák csodaként följegyeztek, hogy míg az Arzenál' egyik teremében III. Henrik francia király a' Signoria által megvendégeltetett: az alatt egy pusztá hadhajót butorzának fel's bocsátának tengerre az Arzenál' munkási! Ma félig rom ez is, mint a' lagunák' egyéb emlékei; egyik nagyszerű maradványa a' hajdani fény- és hatalomnak, mellyben nemcsak az oroszán-köztársaságnak csodáljuk politicáját: hanem magasztaljuk egyszersmind azon üdvös intézetet, melly habokra szállítá a' hajóhadakat, hogy a' keleti sötétségnek nyugatrai terjedését gátolják tengeren: míg annak a' magyarse-
regek mellőlkül állítanak gátot szárazon!

Midőn kilencz év előtt jövék a' lagunák' városába, egy egész napot töltöttem az Arzenálban; 's annyit szokott abban tölteni rendszerint az idegen, ki először jó Velenczét látogatni. Most néhány órát szánva az itteni nevezetességeknek emlékezetembeni fölfrísítésére, a' kötelek, horgonyok; árboczok, hajófák, vitorlák', 's a' t. gazdag raktárai' nézdelésével felhagytam, 's egyenesen a' fegyvergyűjtemény' két teremébe iparkodtam. Kebelszorító érzés hatalmazott el rajtam most is, mint először, midőn a' szertelenül nehéz régi fegyverzeteken végig pillantottam. Azok nem készültek a mai kor' elpuhult embe-

rei számára! Sulyát megkisértendő, egy kardot kértem, hogy fölemeljem. Fölemeltem azt, de vágásom nem szabta volna ketté a' hét sváb' nyulát, ha csak talán a' fegyver' önsulyával nem. Négy lábnyi hosszú a' kard' aczéla, 's ehhez még egy láb hosszú elefántcsontból faragott markolat járul, hüvelye nem volt, mert a' nyeregbe akasztatván, szükség' idején két kézzel használta azt a' lovag. Könnyen megfogám, mint bánhatott e' nehéz fegyverrel még nehezebb pánczélában is a' lovag, midőn kalauzom két éves gyermekek' számára készült fegyverzetet — sisakot, vasinget, nadrágot 's láncsát — mutatott, melly által a' gyermekek már kisdéd korokban a' nehéz öltözethez szoktattatának, 's a' fegyverforgatásban gyakoroltatának. A' kanyaru bárdok, horgas láncsák és szörnyű nagy szekerczék, úgy látszék nekem, mintha inkább faldöntésre, mint emberek ellen használtattak volna: mert csakugyan valódi érczfalat is képeze egy olly hajdani táborsor, mellynek vitézeit, tetőtől talpig, hasonló aczélmez fedezé. — Itt tartatik az első bombaszóró mozsár börtön, mellyet, ha emlékezetem nem csal, Morosini használt legelőszer a' peloponnesusi hadakban; itt szinte Attilának is állítólagos bőrsisaka, mellyet én szintolly ahítattal nézdelék, mint minővel a' franczia szokta nézni IV. Henrik királynak itteni fegyverzetét.

Barátságos vonzalma 's hálája' jeléül adá azt a' nagy, 's hosszabb életre érdemes fejdelem a' köztársaságnak, melytől saját kérelmére patriciussá neveztetett, 's tetemes pénzbeli segílyt nyert a' szövetséges háborúban. — Itt áll végre Angelo Emo, utolsó velencei admiral' († 1792.) emléke, Canova' szép műve carrarai márványból; 's egy a' lagunák' tengeri dicsőségének fényét tanúsító zászló, melyet Morosini, Velence' utolsó nagy embere, a' Lepantonál megvert török harcban nyere.

A' vitézség' 's általa szerzett dicsőség' e' szép emlékihez közel állnak ismét a' sötétleg durva kor' borzasztó művei, melyeket a' féltékeny zsarnokság gondolt ki azok' kinzására, kiket bűnösöskül akart, vagy vélt tekinteni. Két pánczél, melyekhez aczélsisak van forrasztva, kinzószeretül használtattak a' vallatásokra: a' vádlott' melle és feje fért azokba, 's e' tagjai fokonkint addig sajtolattak, míg nem vallott, vagy — vallani nem tudván, avagy nem akarván, ha elég lelki erővel bírt az iszonyu kínokat elviselni — míg melle 's koponyája izekre nem zúzatott. Az egyik fül' irányában nyílás van, mellyen a' vallató bíró hallgatá' a' vallatott' fohászait, jajait 's töredező szavait! — Két üveges ajtaju szekrényben sok nemű 's alaku pisztolyok, kések, handsárok 's puskák közt, több gyilok is őriztetik, mind megannyi — kivált

ez utóbbi — kedves 's egykor olly igen rettegett fegyverei az olasz bravoknak. *) Vannak e' török közt, melyeken számok láthatók, a' díjt jelentők, mely a' döfés' mélységét jutalmazandá; másokban méreglyuk vehető észre, mely egy nyomantyu által felnyílt. Voltak kristályból készült gyilkok is, melyek a' sebbe törettek, hogy azt teljesen gyógyíthatlanná tegyék. De mindezen öldöklő eszközöknél iszonyúbb azon lakat, mellyel hagyomány szerint a' Carrarák' (paduai zsarnokok) egyike, féltékenységi dühében neje' hűségét akará távollétében biztosítani!... 's amaz íjul szolgáló, a' vékony tűt tovalőkő kulcs, mellyel egy ifju a' szeretett, de őt viszont nem szerető 's azért kezét el nem fogadó hölgynek előbb jegyesét, aztán szüléit 's testvéreit, és végre magát a' leányt áldozá fel őrrült szenvedelmének! — Rettenetes időszak! midőn a' szép Italiában is a' dicső az aljashoz, a' nagy a' pulyához, a' szép és ájtatos a' rút- és gonoszhoz olly közel állottanak...

A' híres Bucintoro' mintája, mely a' hajóvázak' teremében szemlélhető, az eredetinek pontos utánzása- és pazar gazdagságával taval készítettett.

*) „Bravo“ néven neveztettek Olaszországban a' XVI. és XVII. században a' csavargó orzók 's bérgyilkosok. — Cooper' „The Bravo“; — és Manzoni' „I promessi sposi“ czimű igen jeles regényeikben a' bravok' egész jellemzete olvasható.

A' Bucintoro pompás hajó volt, mely évenként csak egyszer, Urunk' mennybemenetele' napján bocsátatott tengerre, hogy ennek eljegyzési ünnepélye nagyobb fényvel történjék. Nem volt a' keresztény világban állomány, mellynek annyi 's olly lelkesmeretesen, olly nagy külpompával megtartott nép-ünnepi voltak volna, mint Velenczének; de talán nem is volt állomány, mellynek annyira szüksége volt volna a' néppel elnyomatását feledtető, azt a' haza' dicsősége- és nagyságáról mámorba ringató ünnepélyekre, mint épen Velenczének; holott egy olasz íróként: „a' népnek szájában volt a' zabla, de ép' azért olly hosszúra kelle eresztetni a' gyeplőt, hogy alig vegye észre, hogy az szájában van.“ De minden ünnepei közt a' köztársaságnak legnevezetesebb, legpompásabb vala ezen eljegyzési, melly 997-ben vette kezdetét, Orseolo Péter dogénak a' narentiniekén vett diadala' emlékeül; a' gyűrűzési pompa pedig 1177-ben, midőn III. Sándor pápa a' rótszakálu Fridrik' hajóhadán nyert győzelemmel megtérő Zianinak aranygyűrűt nyujta át e' szavakkal: „Vedd e' gyűrűt, 's vele hatalmamnál fogva a' tengert alattvalódd. Évenként tudasd te, 's tudassák utódid, midőn e' szerencsés nap feltűnik, a' jövő nemzedékkel, hogy a' hódításjog alávetette a' tengert Velenczének, mint nőt férjének.“ — A' pápa' ta-

nácsát sok századokon át híven követte Velencze, egész hanyatlásaig; midőn a' hűtelen jegyes csak mosolygta már, sok évek óta, a' hű szertartást; és a' virágokkal behintett tengerhez, gyűrűt vetve csöndes hullámiba, így szólt a' doge évenként: „Eljegyzünk téged e' gyűrűvel, igazi 's örökös felsőségünk jeléül!“ — A' Bucintoron ült illy alkalommal mindig a' doge, a' külhatalmak' követei- 's a' patriciusok' fiaival; de nem ültek soha — Bedmar' összeesküvése (1618) óta — a' nagytanács' tagjai, nehogy árulás vagy szélvész által — melly az arzenál' főfelügyelője' esküjének daczára is bekövetkezhetett volna *) — életök, 's így a' haza veszélynek legyen kitéve: mert az említett spanyol követ által forralt összeesküvésnek célja vala: a' Bucintoron jelenlevő minden patricius' kiáltásával, megdönteni a' köztársaságot. Megülte Velencze e' nemzeti ünnepet még akkor is, midőn az ádriai öböl már nem érzé elkorhadt vőlegénye' hatalmát, 's midőn a' Jóreményfok' körülhajózása és Amerika' felfedezése óta megszűnt Velencze a' tengerek' királynéja lenni, 's e' dicsőséget a' brit és németalföldi lobogóknak lőn kénytelen átengedni, mellyek a' ke-

*) Az arzenal' admiráljának meg kelle az ünnepély előtt eskülnie, hogy annak lesolyta alatt nem fogna szélvész támadni a' tengeren!

leti Indiák' kereskedését magokhoz szítván, megrontották a' lagunák' azon hiu bálványát, mely elvégre merő szemfényvesztési hagyományokból lön összeférczelve...

Kijöttömben még egyszer bucsúpillanatot veték a' két elaggott görög-oroszlánra, melyek — mint többen hiszik — az örökre dicső marathoni csata' emlékére készítettén, 1687-ben szállítottak át a' lepantoi hős által Velenczébe; — 's ismét a' gondolába léptem.

Hajókázásom' célja Murano volt: egy, a' várostul éjszakra fekvő, hajdan tükrei- és kristályiról, ma azonban csak üveggyöngyeiről nevezetes szigetke. Megtekintettem egy üveghutát. Bementemre a' munkások, feledve a' néhány centesimo' *) reményében a' déli „dolce far niente“ kéjeit — melyt magyarjaink közt is többen szintolly jól tudnak, 's fájdalom, szeretnek is, hasok' napsugárkonni melegítésével utánozni — legott sürögtek mesterségökbeni ügyességöket mutogatni. Az egész dologban semmi különös; a' sz. Márk-piaczon végtelen mennyiségben láthatók gyártmányaik. A' sziget' templomait ismét a' velencei iskola' jelesb fes-

*) Öt centesimo tesz egy ezüst krajczárt, 's így száz centesimo egy huszast.

tészinek művei ékesítik. A' sz. Mihály' temploma leginkább érdemel figyelmet a' homlokzatán és ajtó-parkányain előmlő igen jeles vésőű arabeszkék, és Paolo Sarpi a' nagy historicus' emléke miatt, melyet — halálakor a' hatalmas Velence, VIII. Orbán' vatikáni menyköveitől félve, nem mervén fölállítani — 1828-ban illesztetett ide az e' tekintetben bátrabb nemzedék, midőn t. i. a' híres férfiú' hamvai a' Szerviták' templomában fölfedeztetvén, ide áthozattak.

Egy derült reggelen, melly borús 's azért a' lagunák' városában kétszerte kellemetlen vasárnap' éjjelére viradt, a' sz. Lázár'szigetére csolnakáztam, az ottani örménykolostort megtekinteni. Mindjárt a' zárdába léptemkor Aucher Paschal atyához, Byron lordnak egykor az örmény nyelvben mesteréhez kalauzoltatám. Paschal atya szíves, nyájos férfiú, melly szép tulajdonokat többi szerzetes társaiban is tapasztalám, kikkel a' zárdában mulatásom alatt találkoztam. E' kolostortul távol a' henyeség, távol minden pompa; 's ha látja az ember, mint sürögnek a' magány' e' férfiai szent hivatásuknak megfelelni, csak azt ohajtja: volna bár minden zárdai élet ezéhez hasonló!... Nyomda, könyvkötés, az örmény növendékek' iskolája, 's több illy hasznos intézetek lelnek tanyát e' szigetkén, mellynek azon részén, melly a' kolostort éjszokról környezi, ügyesen

és szorgalommal művelt kert mosolyog virágai- és gyümölcseivel a' zárda' komortekintetű falaira. Leginkább örültem én a' könyvtárnak: mert hallám, hogy abban régi magyar könyvek és iratok is találhatók. Csalódtam. A' zárda' ájtatos hívei — Paschal' szavai szerint — Erdélylyel még ma is némi összekötetésben vannak ugyan, de 10,000 kötetet, 's ezek közt 4,000 keleti kéziratot bíró könyvtárunkban mégis csak egy magyar könyvet sem tudott mutatni nyájos kalauzom; hanemha azon imát, melly egy könyvecskében 24 nyelven van lenyomtatva, 's mellyet a' derék Paschal atya, nyilván, hogy nyelvekbeni jártasságát előttem kitüntesse, több nyelven, 's különösen magyarul is felolvasott. Sajnálám, de kérdésére őszintén kijelentém nem-kedvező véleményemet magyar kimondása iránt. Ő mosolyga, 's állítá: mikép kiejtését már több magyar látogatók igen helyesnek találták. „Elfeledém — tevé szavaihoz mosolygva — rég nem gyakorlám magamat.“ Ez ugyan igaz lehet, gondolám én; de mégis kár ügyetlen bókokkal áztatni valakit, 's így hiuságát, melly — hiába! — Paschal atyában is megvolt, ápolni... A' könyvtárban láthatni még néhány igen jól megőrzött papyrtekercset, egy múmiát 's gyönyörű bibliát örmény kéziratban. A' kolostor' igen

jeles könyvnyomó-intézetében épen most van sajtó alatt egy francia-örmény-török szótár.

Visszaeveztemben a' Lidon kiszálltam, látni akarván a' velencei népiünnepet, mely gondolierem szerint hétfőnkint e' szigeten tartatik. A' csatorna, mellyen a' partra-szállási pontig evezénk, tömve volt gondolákkal. A' közel csapszékek előtti asztalokat és padokat a' nép' alja foglalá el, 's egy kézi orgona' nyikorgásinál a' legjobb étvágygyal költé el épen nem izletesen tálalt maccaroniját, vagy sült gesztenyéit; tovább egy nyomoru policinello ugráltatá rémítő lármája közben arlecchinóját és pandolóját, majd ismét egy köznap szegény rögtönző, nyakába különféle amuleteket akasztva, 's tiz ujjára egész keze' fejét ellepő üveggyűrűket tűzve, beszélé el száraz torokkal, 's még szárazabb prózában nemzetsége' történetét, 's különösen egyik nőtestvéreét, „ki — ugymond — Nápolyban lakó fogpiszkáló-fagyártóhoz menván férjhez, nem régiben azon gye-morgörnyesztő kérelemmel járult ő rögtönzősége' kegyes színe elé: küldene neki polentát *), hogy fogpiszkálóinak, mellyeket már senki sem vesz, lega-

*) Kukoricza-lisztből készült éték, melly többnyire minden járulék nélkül csak vízben főzve, 's — ha kissé a' légre egy deszkán kitéve megszáradott — darabokra szaggatva, kedves eledele az olasz köznépek.

lább önmaga vehesse hasznát! ...“ Belebb egy tánczó csoporthoz jutottam, hol egyedül férfiak járák — fülkinzó zene közben — előbb az eltorzított franczianégyest, majd az olasz monferinot, 's utóbb a' keringőt. A' leányok sohasem elegyednek itt a' férfiak' társaságába, 's ha kijőnek is a' Lidora, sétával, avagy egymás közti tánczczal töltik ott idejüket. — E' szép sziget volt kedves mulatóhelye velenczébeni tartózkodásakor Byronnak, ki annak délre eső magányos utain, mellyeket magam is átbolygtam, szokott naponta lovagolni.

Innen a' köz kertek' — Giardini pubblici — megtekintésére evezék, mellyeket a' köztársaság' megsemmítője — Napoleon — kezde alakítani; ki, bár sziget volt bölcsője, 's az sírja is, inkább szerette a' szárazföldet, mint a' csatorna-utczákat: mintha előérezte volna sorsát, melly hullámok közé kényszerítette a' bérceken repdesni szerető sast! ... Pezsgett itt is az ember, de nesz alig volt hallható, míg a' Lidon mégis víg zaj uralkodott. Egyébiránt nem láttam én sem itt, sem amott néptünpet. Velence rég megszűnt az lenni, a' mi volt. A' köztársaság' enyészétével eltűnt lassankint a' szellem is, melly a' lagunák' lakóinak bizonyos vígszeszélyű, sajátlagos bélyeget, nemzeti színt adott; 's csak a' népnek mindig 's mindenütt azonegy jelleme maradt meg:

„a' mának élés, holnapra nem gondolás!“ — mely szerint feledi még békóit is, csak legyen neki szabad poharak közötti zaj mellett önthetni gyomrába gyümölcsét hat napi veritékének — a' hetediken!!

Másnap Chioggiába rándulék, hogy lássam a' „Murazzi“kat egész óriási nagyságukban. Tömérdék gránittömegek ezek, emberkarok által emelt sziklahegyek, mellyek nem messze a' Lidótul a' Malamocco-kikötőnél kezdődvén, majdnem egész Chioggia szigetéig terjednek. Építésökre, mely 1750-ben végeztetett be, a' köztársaságnak tetemes pénz- 's erőmennyiséget kelle fordítnia. Általok a' lagunák' városát kívánta a' Signoria Adria' viharzó hulláminak rohamai ellen óni, biztosítani. És czélt ére; mert mig e' falakon túl hegyekké dagadnak a' zajgó tenger' habjai; azokon belül fodros rétegekbe sodorja csak a' legdühöngőbb szél is a' lagunák' vizeit. Valódi romai mű ez, mellyet az épen most említettem czélból a' jelen kormány is szorgosan tart fen és javíttat, hol azt a' hullámok megrongálják. A' mű' óriási nagysága igazolja a' büszke fölirást, mellyet Vencze e' habokkal daczó kőgát' egyik sziklájára vésztett:

„AUSU ROMANO
APRE VENETO.“

Chioggiában nincs semmi nevezetes; hanemha a' hosszú, de épen nem különös hid, melly e' sziget' déli részét Olaszország' szárazföldével összeköti. Templomában a' velencei iskola' néhány mestereinek szép vásznai láthatók. A' lakosok' életvidorsága ugyanazon typust viseli még ma is, mellyet Tiziano' és Goldoni' korában mutatott, kik több műveikhez itt vőnek példányt: arc- és viseletre a' festész; nyelv- és jellemre a' dramaköltő. — Pisani-ról, ki Zeno- és Contarinival, a' genuai hadakon nyert győzelemmel e' szigetcénél szerzett halhatatlan hírnevet, már főnebb emlékezőm.

Napáldozatkor értem vissza a' sz. Márk' piacára. Az alkonyuló' biborsugárai ragyogtak a' „Dogana“ tornyának golyóján 's az e' fölött lebegő Fortuna' szobrán. Benoni emelé e' csinos épületet a' vámhivatal' számára a' XVII-d. században. A' golyóra tűzött Fortuna elhagyá nemsokára a' lagúnákat, 's nem tér meg azokba többé a' szabad kikötő' kedvéért sem — talán soha! „Gyöngé fonalon függ néha — mond egy névtelen olasz író — a' népek' jóléte. Ha a' velencei nagytanács kérte 's megnyerte volna az egyiptomi szultánoktól, mi a' közöttük létezett barátságos összeköttetésnél és viszonyos haszonnál fogva könnyen megtörténhetett volna, a' kereskedés' útjának megnyitását a' földközi tenger 's

keleti India közt a' veres tengeren át: a' Jóreményfok vagy sohasem fogott vala fölfedeztetni, vagy fölfedezése nem szürendett olly nagy eredményeket, 's a' keletindiai kereskedés maiglan is Olaszország' kikötőiben központosulna.“ 'S nagyrészen igaza van; mert a' szükség kényszeríté a' portugálokat Afrika' körülhajózására, miután Mahomet' csordái által az Indiák' rövidebb útja elzáratván, az azokkali kereskedés' kulcsát másfelé kelle keresni. Most meg van ismét nyitva e' közel út, 's a' földközi tenger' partjai várhatnak ugyan abból hasznót: de az egyedá-russág' dús gyümölcseinek, — míg talán szláv kezekbe nem jutand Ásia, 's Europa' egész kelete — jóformán vége!

V.

VELENCZE.

Népszokások; színházak. — Procuratorie; hírlapok; egy lengyel utazó Magyarországról. — Éji séta a' nagy csatornán: Velencze' különböző kormányzata; a' Foscari-palota; Rialto; a' sírbolt. — A' nagytanács' három végzése. — Árvák' csatornája.

„Ainsi va la vie italienne: le matin l' amour, le soir la musique, la nuit le sommeil“*) — mond Balzac „Massimilla Doni“ czimű beszélyében. 'S Balzacnak igaza van, Velencze' tekintetében is: de csak a' két első pontra nézve; mert itt az álom hajnalkor száll még ma is nagyrészen a' lakosok' szemére. A' zene egyik életere az olasznak. Egy süke-

*) „Igy megy az olasz élet: reggel a' szerelem, este a' zene, éjjel az álom.“

rült daljáték a' „Fenice“ színházban, élvezet a' velenceinek, melyet nem cserélne fel a' szárazföldi élvezetek' sok más nemével. E' színház, melly három év előtt leégett, ma ismét egész pompájában áll: de october' vége nem a' fenicei daljátékok' évszaka, 's azért csak nagyszerű alkatát menék újra megtekinteni. Ohajtanék olyankor lenni Velenczében, midőn Euterpe' e' fényes templomában először adatik egy új daljáték, hogy látnám a' jelenetet, melly igen furcsa vonását mutatja az itteni színházi közönség' jellemének. Illy alkalommal t. i. — Ciceroném szerint — a' hölgyet, ki első mutatkozik a' páholyban, bárki legyen is az, ki szokta fütyölni a' földszini hallgatóság. A' hölgyek ilyenkor a' páholyok előtti folyosókon járdálnak, 's tanácskoznak a' fölött: mellyikök lépjen első, páholyába? és a' szép velencei hölgyek zugolódás nélkül vetik magokat alája ez — épen nem illedelmes — régi szokásnak. Vajjon mit mondanának magyar hölgyeink, ha illy jelenetre kellene elszánniok magokat a' magyar színházban? Tudom, lenne szóharcz és korholás az illetlen, barbár szokás ellen, és bizonyosan még üresbek leendnének annak páholyai, mint ma!

A' „San-Benedetto“ színházban igen középserű daljátékot hallék; de Bellini' „Normá“ja most is megtölté e' házat. — Egypárszor valék már előbb

is, most is e' színházban, 's mégis a' sötét, szűk 's untalan kanyargó sikátorok' tömkelegében alig találtam ki a' sz. Márk' piaczára. De bár ne találtam volna oda ez estve! Egy pohár megylére egyebütt is tehettem volna szert, 's tévedésem által legalább azt nyerendém, hogy csöndesb kedélylyel meheték napi fáradalaim után magas, terepes ágyamba. Most Floriani' csinos kávéháza, vagy inkább az augsburgi közöns. ujság' 287-d. száma, melyet a' sok üres olasz, és egykét fecsegő francia hírlap' átfutása után egy ismerőm unszolásira vevék kezembe, elbusított. Miért is kell távol a' szeretett hazától, midőn a' mult századok' gyönyörű műemlékei' szemléletében keresünk édes élvezeteket, kellemetlen tárgyakkal találkozunk, miket mi árva magyarok, ott-hon is olly bokrosan találhatunk!...

Nem új, de mégis furcsa dolgokat olvasék az érintett német lap' említett számában hazánkról. Egy utazó, 's mi több: egy lengyel utazó írja azokat — Zágrábból! Olly tömérdek roszt, olly csekély jóval vegyítve, megvallom, nem szeretnék naplómba jegyezni, habár tapasztalatim szinte komorabbak lennének is, semmint valónak a' lengyel utazóéi Magyarországbán, kinek — szavai után ítélve — nemcsak együgyű és tudatlan, de valóban gonosz

kalauza is akadt Pozsonyban, 's általában magyarországi utjában.

Elmondá e' jámbor lengyel (?), az ugynevezett magyar szójárások' egy kis gyűjteménye mellett (mi valóban nagy nyereség lehet magára 's olvasóira nézve!), ismét mindazon sületlenségeket és koholmányokat, melyek a' magyar nyelvnek nálunk korbács- és bottali terjesztéséről olly bő, olly kedves mese-anyagul szolgáltak, kivált drávántuli polgártársainknál, az 1830 óta megjelent röpiratokban! Szól e' szegény is ezekről ismét hosszasan; ámde szavait ismételnem igen hálátlan munka leendne. Azon parányi igaz, mit e' tekintetben ír, elenyészik tengerében a' balgatagságoknak, melyeket egymásra halmoz. Legbotrányosb, leggaládabb az, mit czikke' végsoraiban hoz föl ellenünk, 's midőn arról erőködik gyanusítani a' magyart, mintha nyelve' terjesztésének czélja az lenne: magát a' jelen kormánytól (Regiment?) elszakasztani, 's Európát, mint kilencz század előtt, ismét rettegéssel eltölteni! — Uram, bocssáss meg neki, nem tudja mit beszél! Így sohajték föl, midőn a' czikket átolvasva, a' lapot letévém. Vajjon mellyik században él e' jó lengyel? A' XIX-dikben? Valóban csak testtel, lelke bizonyosan Kaukáz' 12—13-d. századbéli vadonaiban tévelyeg. Avagy alszik? hacsak talán a' magyar alkotmány 's nemzeti-

ség elleni düh szállván meg éjszaki szélről elzsibbasztott fejcskáját, ébrenlétekor is keserűen nem álmodik? És ez, mit leggyöngédebben mondhatnék róla: mert ha elméje nappal és ébervoltában is hasonló gondolatokat képes táplálni: akkor a' velen-
 czei lagunák' egyik szigetkéjén — San-Servoloban *)
 — leginkább helyén leendne a' boldogtalan. Onnan nem fogná hírlapokba küldözgethetni kábaságait, nem leendne képes terjeszteni a' veszélyes ragályt, ocsmány rágalmait. — Palást, a' legdurvább anyagokból férczelt palást kell némelly dolgoknak, hogy annál bajosabb legyen a' valót egész mezítlenségében láthatni. — Nemzetünk koronás királya-, 's általában a' fenséges ausztriai Házhozi ragaszkodásának, újabb időkben is, nem szóval csupán, de tettekkel is, olly nyilvános jeleit adá, hogy ezeket a' szlávok' milliói még akkor sem lennének képesek a' historia' örök lapjairól letörlni, ha sikerülne nekik panslavisticus ábrándaikat létesíteni, 's minket a' többi nemzetekkel együtt Europa' színéről eltörlni. Nem lengyel az, ki e' gyalázatos sorokat írta: mert lengyel illyeket alig írhat. Egyike ő azon tudós utazóknak, kik a' tudomány' szép ürtügye alatt, átkos magvait hintik el amaz éjszaki

*) Itt van a' tébolyodottak' kórháza.

propagandának, mely nem kevesbbé veszélyes Europa' népei- 's uralkodóinak: mint valának akár az „ifju Italia“, akár a' francia democraták' dühös emissariusai. A' szlávajku népeknek nyelv általi egyesítése, a' tudomány' 's művelődés' érdekében hirdettetik; de tudjuk már, mi a' cél e' tömérdek millióitok' öszszeforrasztásában? Hanem azt még most a' tudomány' örvének, a' magyar nemzetiség' gyanusításának kell áthathatlan lepelül borítani! E' lepel' egyik fércze a' soi-disant lengyel utazónak kába álmai is. Annak, hogy a' Magyar világhódításra, vagy Europa' pusztítására eszméljen, az utóbbi századokban jelét épen nem adta; hanem közönség' kezén forognak ama' röpiratok, azon hirlapi czikkek, melyekben — ha az isteneknek úgy tetszenék — egy általános szlávmonarchia létesíthetése felől, nem ugyan nyíltan, de mégis elég érthetőleg tétetik szó. Ebben, hogy egyebeket ne említsek, a' parisi „Revue Slave“ elég bizonyságom. *) Nem akarom e' jámbort visszagyanusítani; de fogadni mernék, hogy ő is egyike azon elburkolt szláv-orosz-literariai hősöknek, kik néhány év óta Europa' több tartományait, 's különösen a' testvér

*) Még ekkor sem a' zágrábi „kis kátó nagy emberok' számára“; sem Saffarik gonosz földabrosza, sem a' lipcei „Jahrbücher der slavischen Literatur“ nem születtek meg.

Horvátországot, sőt honunkat is, bekalandozzák, 's kik, midőn a' hírlapokban vagy egyebütt is felszólalnak, a' szlávok' hajdani vitézségét és dicsőségét magasztalva: azok' roppant erejéről — ha egyesülnendnének — olly jobb ügyhez méltó felmagasztaltsággal szónoklanak. — Ah! ki tudja, nem jöendnek-e el még egyszer a' lagunák' művészetben olly gazdag raktárait feldulni sarjadéki ama vitézeknek, kik az Oliveta szigetkéről a' velencei szűzeket 's jegykincseiket egykor elorzák? nem jönek-e el utódi azon kalózoknak, kik a' serdülő Velenczének keletről hazatérő hajóit kifosztogaták? nem jöendnek-e el, hogy a' csodavárost, mellynek egy szép része — „a' szlávok partja“ *) — maiglan is fentartja hajdani nyugtalanító' nevét, egészen szláv-vá tegyék?

Illy gondolatok közt járék fel 's alá az „új“ és „régí Procuratoriák“ gyönyörű oszloptornáczain, mellyek sz. Márk' terét három oldalról környezik, 's mellyeket nap- és éjen át, szünetlenül a' legtarzább embervegyület népesít. Alig lesz Velenczének olly távol zuga, mellynek lakója e' tornáczokat naponta legalább egyszer meg nem tekintené. Itt vég-

*) „Riva degli Schiavoni“, a' doge-palota előtt a' „nyilvános kertek“ felé terjedőleg.

zi a' kereskedő ügyeit, itt szerződik a' hajós bére iránt; itt ad az ügyvéd tanácsot védenczének; a' terhész itt költi el reggeli 's esti falatját; itt írja meg a' levelező tudósításait; itt váltanak a' szerelmesek sovár pillantásokat, 's itt szíja a' török' örmeény és görög — olly nagy ellentétben a' velencei mozgékony olaszszal — egész keleti lomhasággal hosszú csibukján át dohánya' füstjét; szóval: ez szíve Velence' életének, mellybe összefoly még ma is annak apadó vére. A' népszibongásból itt élesen rí ki koronkint a' czukrozott gyümölcsöt áruló, vagy opera-könyvecskéjét kínálgató gyermekek' sipító kiabálása; farsangon át gyűlhelye e' tér az álarczosok' tarka csoportinak, 's ilyenkor élete még viderabb lehet: noha akkor sem hasonlítható már ahhoz, melly azt élénkíté a' „Venezia dominante“ korában, midőn t. i. a' köztársaság' hatalma még nagy 's rettegett volt földön és tengeren. — O milly dúsan rajonghatott akkor e' szép piaczon az élet, mellynek végvonaglásiban is olly nagyok, olly varázsszerűek romai!

Éjfélrt rég elveré az e' piac' nyugatéjszaki oldalán magasló óratorony' harangján a' két érczóriás. Az éj csöndes vala: mint szokott lenni megszűnt viharok után a' pihenő természet' nagy ünnepe. A' tér, mellyet minden irányban át meg átfu-

tottam, a' megszakadozott fellegek közt bolygó hold' szende világánál, mint tündérek' enyelgő csarnoka tűnt föl előttem. Nyugalma a' Dogana előtti vizeknek, mellyekben örökön lebegő pyramisalakban csillogtak a' hold' sugárai, a' piazzetta' oszlopai közé, 's innen gondolába csalt. Látni akarám a' nagy csatornát, látni a' Rialto' világhírű hidját, és látni a' tengeri királynő' rabszolgáinak pompás márványpalotáit; látni mindezt, illy szép holdvilágos éjen!

A' még itt tartozkodó nobilek salonaikba gyűlenek: mert éj az ő nappaluk. Társalgásuk zajtalan: mint gnomok' és gnomidák' szelletscevegései sziklák' üregében. Még nem volt idő arra, hogy a' bizalmatlanság, mellyet a' tizektől rettegés szült a' lagunai nemességben, meghittebbeik iránt is, kiforhatott volna keblök' hő vériből. Úgy vannak ők, mint rab, ki soká viselte a' békót karjain; enyhült a' sajgó-szorítás: de helye sajg még soká, miután a' bilincs már széttöretett. Mi századokon át szivárga vérébe a' népnek, nem vetkezhetik ki abból a' legközelebbi nemzedék. — A' társalgási nyelv Velence' salonaiban, kivétel nélkül, olasz; nem mintha egyéb európai nyelvekben, 's jelesen a' francia-'s angolban is, jártasak nem volnának Velence' szép hölgyei: hanem mert szégyennek tartják Petrarca' 's Tasso' gyönyörű nyelvét, melly övék is, idegen'

kedveért mellőzni. Háromszor kedves nálok az idegen, ha képes olaszul felelni első kérdésekre. Oh mikor szállja meg, hazám! hölgyeid' keblét is e' szégyennek drága gyümölcsöt termendő érzete? Mikor fogják a' magyar pénzen épült palotáknak külföldi virággal ékes szőnyegei visszazengni a' Berzsenyi 's Kisfaludyak' kellem- 's erődús nyelvét úgy, mint zen-
gik vissza Danteét az itteni márványok?!

Eveztlünk. A' csatorna' habjai nyugodtak. A' síri csöndet, mely e' márványkoporsók közt körül-
fogott, csak ritkán zavarta meg az éji szellő gyön-
ge fuvalma, 's a' távolban íjról lepattant nyilként
repülő egyegy sajka' könnyű suhamlata. Sajkászom
hallgatott: hosszú lapátja nem csattant a' holdat fű-
rösztő habokba, 's mintha félne megháborítani a'
mély némaságot, dal és zaj nélkül merítgeté azt a' nyu-
govó vizekbe, mint Albion' halhatatlan bárdja mondá:

„Némán evezget a' dalát felejtett sajkász.“ *)

A' jelenetben olly nagy költőiség feküdt. Hosz-
szu századok terjeszték ki fölöttem 's köröttem szár-
nyaikat, 's a' szent borzalmu perczben:

„Bepillanték az őskor' idejébe;“ **)

's a' mint a' csatorna' két partján a' Foscari-, Lo-

*) Child Harold, IV. Ének.

**) „I look into the times of old.“ OSSIAN.

redan-, Pisani- 's Manini-palotákat, a' nagyszerű Bialtoval emelkedni látám: újra megnyitak előttem Velence' történeteinek évkönyvei. Mennyi nagy és dicső, mennyialjas és borzasztó tettel irvák tele azoknak lapjai! Minden illy palota, mellynek magas ablakain fenyűtábla akadályozza a' nap' és hold' sugárinak az elpusztuló csarnokba hatását — egyegy fejezet; minden kalyiba, mellynek szűk nyílásain szendén mosolyg be a' csillagfény az alvó terhészre 's rongyos porontyira — egyegy lap azokban. Ide, a' nagy csatornára jőjön az, ki Velence' történetét tudni, a' megfoghatlan köztársaság' intézeteit megfogni akarja. Egy illy éjen át többet tanulhat 's foghat fel itt, mint ha átforgatná a' köztársaság' minden kronikáit, mellyeket sz. Márk' „provveditorai“ és „avvogadorai“ részrehajló tollal jegyeztek föl a' jövő nemzedékek' áltatására!

Forrt a' világ. Az éjszokról délnyugatra toluló népcsoportok megingadoztaták azt sarkaiban. Remegtek a' megindult földet lakó nemzetek. Hont kerestek, kiket kedves fészkeikből tovarezzentett a' felbőszült keselyű. Jött Attila vérengző huntáborával, 's melly futott ostora előtt a' nép — Velenczét alkotó! Századokon át látta ború- és derűben lenyugodni az ellenséges hadak által csak ritkán zaklatott

lagunák' iszapos vizében a' napot, melly büszke hatalmára közel ezred évig mosolygott. — És forrt újra a' világ. A' nyugatról felsugárzó civilisatio előbb fényével önté el azt, majd fegyvert ragadtak az elnyomott nemzetek, 's táboraik alatt megindult a' föld, megindultak az azt ölelő tengerek; és a' felzudult hullámok eltemeték a' büszke respublicát! Nagy események idézék föl az állományok' sorába Velenczét, 's hatalmasbagnak kelle még jőni, hogy azt azok' sorából kitöröljék. A' tölgy, mellynek nem volt gyökere, 's törzse csak kiéve tengett századokon át, nem állhata ellent pompás lombjaival a' nyugatról feltörő viharnek. — Megdőlt!...

Három kormányforma tűnt föl e' — számra 72 — szigeten. DEMOCRATIA volt az első: minden sziget választá évenként egyegy tribunt, ki tetteiről a' közgyűlekezetnek tartozott felelni. Heracleában 697-ben választá először e' gyűlekezet egy főnököt doge (herczeg) névvel, 's így tevén önkényt MONARCHIÁVÁ a' köztársaságot: mert egész életére ruháztatván fel a' doge herczegi cím- és hatalommal, ő híván össze a' polgári 's egyházi közgyűlekezetet, ő nevezvén bírakat és tribunokat, 's kezeibe levén korlátlanul letéve az adó', mint szinté a' béke' és harcz' fejedelmi joga is, ő — választott monarcha volt. Azonban a' teljeshatalmu herczeget

még az összes nép választotta 1173-ig, 's így a néphatalom' nyilatkozata, legalább az állomány' fő tisztviselője' választásában, megtartatott. De a' gyakran történő néplázadások és vérengzések, melyek nem egy dogenak kerültek életébe, 's többnek hazájába, vagy legalább herczegi süvegébe *), veszélyre tevék ki az állományt: midőn még az elemek' pusztítását is leginkább herczegének volt hajlandó tulajdonítani a' nép. Miként a' viharzó elemek' dúlásiban a' magasabban álló tárgyakra szokott a' menykő lerontani: úgy sújt szinte a' szenvedélyek' forrongásiban a' nép is a' fölötte álló egyénre; 's Velenczében ez egyén a' doge volt. Mint rendszerint mindenütt: úgy itt is önnön háborgó szenvedélye törte meg a' nép' kormányzati jogait, ezekkel eleinte befolyását, 's utóbb szabadságát. A' nép mindig, 's mindenütt egy bélyeget visel: nem ész, nem ok, hanem szenvedélye vezérli tetteiben. Ez oka, hogy kormányra nem való: mert jogait önmaga koczkázza el... A' birtokosb polgárok Velenczében is módot kerestek a' koronkint megtérő népzendülések' eltávolítására, 's az állománynak önszemélyök' 's vagyonuk', sőt maga a' nép' bátorsága általi biztosí-

*) A' doge-süvegnek „Corno“ (szaru) volt neve a' nép' nyelvén.

tására is, behozatott a' választottak általi doge-választás. Tizenegy illy választott tevé 1173-ban Ziani' fejére a' doge-süveget. Az újan választott doge pénzt szórattott a' népnek, mintegy kárpótlásul elvett jogai' legszebbikének díjába, 's a' meglepetett nép folszedegelve az aranyakat — hallgatott! Midőn 1289-ben Thiepolo Jakabot kiáltá ki herczegül a' palota köré gyűlt néptömeg, szava már nyom nélkül hangzott el csarnokában a' Negyveneknek, kik a' zaj után hatod napra, mintegy gúnyára az eladott szabadságát visszakövetelni látszó népnek, Gradenigo Pétert — az aristocratiának e' megtestesült bálványát — mutaták be neki dogeül. A' Negyvenek' e' tanácsa, mellynek eredetét mély homály borítja, veté meg alapját az ARISTOCRATIAI kormányformának; melly, miután 1298-ban a' nagytanács bezáratott, azaz: a' nobilek' örökösülése kimondatott, 's a' nagytanácsba már csak „per suos et per viginti quinque annos“ lehetett jutni, 1315-ben pedig a' patriciusi aranykönyv létesült, csakhamar az aristocratiá' legkárosbⁿ nemévé — olygarchiává — fajulván: saját kezével pörölyözött a' Tiepolo Boemond' özszeesküvésekor (1310) felállított Tizek' tanácsa által önlábaira is békókat 's karjaira bilincseket! E' rettenetes tanács, melly a' Foscari' herczegsége' idejében alakított három inqui-

sitorral, a' spártai ephorok' utánzásaul tekinthető: valamint egyfelől óvszerűl szolgált az olygarchák' álmányrai hatalmas befolyásának, 's a' nép' elnyomatás általi ingerültségének csökkentésére, 's így nélkülözhetlen tényezője volt Velencze' illy institutiók melletti hosszabb, századokra terjedt fönállhatásának: ugy másrésről korlátlan hatalmával 's kimondhatatlan féltékenysége- 's kegyetlenkedési rendszerével aláásott fokonkint minden polgárerényt magában az aristocratiában is, és kivált hiú vázzá alacsonyította a' köztársaság' herczegi tisztviselőjét. Üres fény és pompa lön a' dogeczím, mellyet a' nagytanács ragyogtatott egy minden hatalombul kivetkeztetett, valódi gyermekbábbá faragcsált tagjára, mellynek midőn lelket akarna ismét adni a' népet megszánt vén Faliero: fejével fizette meg a' nagy merényt!....

— Látja-e, Signore, ama' házat ott, mellyet egykor Velencze' palotái közt pompára egy sem mult fölül?

E' szavakkal riaszta föl kedves ábrándimból sajkászom, ki mindeddig szótlantul szegdelé gondolája' orrzatán hosszú lapátjával a' hold' sugáritól köröttünk képzett oszlopokat.

— Ez itt a' szegleten, melly előtt épen elhaladunk, a' Foscari' palotája volt.

Nincs Velenczében kissé korosb sajkász, ki

Foscari Ferencz dogenak, 's Jakab fiának gyászos történetét nem tudná, 's ki e' palota előtt elevezve, mintegy akaratlanul is lélekreható andalodással nem intonálná e' szép verseket:

„Già strappato dall' ultima
Fibra del petto il core
Hanno a Foscari ; il calice
Consunto ha del dolore.“ *)

Ezeket dallá az én sajkászom is, mialatt kértémre a' hajdani palota' közelébe hajtá gondoláját. — A' hold nem világíta már a' lakra, 's ez búskomoran magasult fel a' csatorna' vizéből, pusztulásnak indulva. Alsobái rakhelyül szolgálnak a' muranoi üvegcutákba szénnel kereskedők' valamellyikének, 's kedves tanyául a' denevéreknek! Magas ablakai' rozzant fenyőtabláin kényőkre csapkodnak be a' záporok' nagy cseppjei, 's a' megrepedezett márványok' résein kedvőkre zúgnak keresztül a' szelek' vad szárnyai!... Hová tűntek a' napok, midőn mennyei kéj között ölelte karjaira a' derék Ferencz első unokáját, Jakab fiának, Contarini Mariától született fiát? Napjai a' fény és pompának, mellyekben tizszer huszonnégy óráig ünneplé a' Signoria sz.

*) „Kitépve már keble' legbensőbb rejtékéből Foscari' szíve ; a' fájdalom' kelyhét kiitta teljesen.“

Márk' piacznán tisztelt és szeretett hercege' egyetlen hős fiának menyekzőjét, ah hová tűnétek?! Elkínza titeket az ármány és republicai gyűlölet, 's maholnap feledni fog talán az együgyű sajkász is költőietlen életében, 's csak a' távolbul jövő idegen fog egyegy mély sohajt hozni a' romnak, melly azok szomorú emlékeül nézdel a' csatorna' hullámiba!

A' két Foscari' gyászos történetét, ha nem is aristotelesi szabályszerűséggel, mindenesetre nagyszerűleg dolgozta fel Byron főnebb idéztem tragédiájában. Azért nem untatom az olvasót sajkászom' azt tárgyazó együgyű előadásával, mellyet azonban én olly örömet hallgaték a' szinte elérékenyült beszélő' ajkairól. Az apa kétszer mondott le a' hercegségről, 's lemondását nem fogadá el a' nagytanács; utóbb a' tizek kényszeríték őt a' hercegi szék' elhagyására. Fia háromszor vonatott kínpadra, 's háromszor lőn száműzve hazájából, háromszor elszakasztva szeretett nejétől 's kedves gyermekitől, bűnért, mellyet — mint halála után nemsokára a' tettes önkényt megvallá — nem ő követett el! Lore-dano Jakab, a' Foscari-család' halálba üldözője, ki nagybátyja' meggyilkolásában, 's atyja' rögtön kimúltában a' doge' karját hitte lappangani, kereskedői könyvében nyílt számadást vitt e' czímmel: „Foscari Ferencz atyám' 's nagybátyám' halálaért“; 's

midőn az ármányai' következtében letett nyolczvan-
egy éves doge meghalálozott, a' lap' másik oldalára
ezt jegyzé: „Megfizette.“ — Oroszlán - respublicai
számolás!

Mialatt sajkászom regéjét végezte a' „Rialto“
alá értünk, melly óriási nagyságában egyik legkitű-
nőbb nevezetessége Velenczének. Építője: „Da-Pon-
te A. volt, 1591-ben. Roppant kőív ez a' nagy
csatorna felett; rajta három rendbeli átjárás: egy
középen, 's kettő a' 24 bolt mögött, mellyek két
oldalára építvék.

Századokon át daczolt e' kötömeg az idő' vas-
fogával, 's daczoland talán még soká, hogy hirdesse
építője' vállalkozati merészségét, ki — hagyomány sze-
rint — nem bírt elég bátorsággal: jelenlenni, midőn
a' mű' befejezése után a' faalkotmány mellőle szét-
szedetett, önmaga sem bízván annak állandóságába;
mert ha összeomlik az, talán az ólmok alatt fogott
volna vezékelni élte utolsó napjáig lángelméje' vakmerő
röpteért! Sansovino, ki Velence' tündérpalotái kö-
zül többeket építe, Tiziano 's Aretino' barátsága-
's bőkezűségének köszönheté csak, hogy kiszabadul-
hatott a' börtönből, mellybe őt a' nagytanács zárata,
midőn egy általa épített kapu-ívezet a' hajdani könyv-
tárpalotában, a' faszerdék' szétrakatása után, össze-
omlott. — Velenczében sem a' dús, sem a' sze-

gény, de még a' művész sem volt ment nem-süke-
rült vállalatának zsarnoki díjától!

A' hidat elhagyva, sajkászom jobbra kanya-
rult, 's nemsokára keskeny, sötét csatornán valánk,
mellyre nem hatott a' hanyatló hold' lankadt ezüst-
je. A' Santa-Maria-Formosa templom előtt evezénk,
's gondolierém, ki úgy látszik Velence' ős regéinek
ismeretét örökségül nyeré nagyanyjától, ismét meg-
szólamlott:

— Hallotta, avagy olvasta-e, Signore, Ghe-
rardo' és holt jegyese' történetét?

Válaszom tagadó lön.

— Ha megengedi, ha unalmára nem lesz,
signore, elmondom azt önnek. Rövid, igen rövid
az egész. Akarja hallani?

Ismerve a' velencei sajkászok' fecsegő termé-
szetét, hogy kedvét ne szegjem — udvariasság-
ban sok magyar dandynek példányul szolgálható —
sajkászomnak, kérem: mondaná el a' történetet.

— A' hányszor elevezek e' templom mellett,
mond Piero, a' sajkász, mindig eszembe jut e' tör-
ténét. Akkor is illy szép éj lehetett, signore, mint
most. Isten adja, hogy olly kedvesen viradjon ránk
is a' nap, mint viradt a' bátor Gherardora.

Kétségkívül még folytatandá Piero bevezetését,
's az hosszabb leendett, mint a' beszély maga, ha

nem figyelmeztetém vala arra, hogy a' pitymallat már közelgvén, nyugalomra szeretnék menni, 's hogy hajózásunk' célja — a' Piazzetta — igen messze nem lehet.

— Értem, Signore, értem; mond Piero. Rövid leszek. Mert hiheti, Signore, én nem is tudnám azt olly czifrán elmondani, mint azok a' tudós írók, kik az illyekből egész könyveket képesek csinálni....

— Tehát mi történt Gherardoval? esém szavába; tartva attól, hogy bevezetése csakugyan hosszabb leend, mint a' nagycsatorna.

— Gherardo, mond sajkászom, bal kezével egyet igazítva süvegén, derék, hős ifju volt, 's olly szép, hogy korában a' lagunákon nem volt hozzá hasonló. A' respublica szentföldre küldvén herczegét a' keresztes hadakkal, Gherardo is vele ment. Soká odavoltak, 's meg is verték — a' görögöket. Bevégezvén a' háborút, győzedelmesen jöttek haza a' gályák, 's a' nép nagy örömmel kísérte szüléihez Gherardot, ki, mint az öreg doge mondá, legvitzebbitül viselte magát a' csatában. Gherardo szüléi arczán, mind a' mellett is, hogy nagy volt örömük fiok' dicsőségén, bánat' nyomait vevé észre, 's miután jegyesét jőni nem látá, kérdé: mint volna az, hogy Rozilda nem sietne ölelésére? Kérdésére szüléi

léi szemöket kezökbe rejtve, zokogással feloltak, mondván: őt a' halál jegyezte el, 's hogy épen az nap vitték volna meghült tetemeit a' sírboltba.

Ezt hallván Gherardo, ki élt, halt szeretett jegyesében, csak azt akará tudni: melyik templomban nyugodnának a' dicsőült' hamvai? 's a' mint be-estéledett, örülten sietett a' Santa-Maria-Formosába. Mert látni akará még egyszer jegyesét, habár láttára szíve repedne is meg fájdalomában.

Gondoláját a' templom előtt hagyva, megparancsolá hű sajkásának: várakozzék rá, míg a' templombul visszajöend.

Éj volt. A' drágán megajándékozott egyházfi felnyitá a' templomot, 's azon boltozat alá vezeté Gherardot, hol Rozilda koporsójába zárva szunyadt. — Az egyházfinak is vissza kelle vonulnia. Gherardo egyedül maradt a' koporsó mellett.

Mély csend fogá körül a' bús vitézt és a' koporsót; mély, mint szokott lenni a' temetők' nyugalmaé. Itt-ott rezgett csak egyegy lámpa' fénye, de melly nem hatott el a' kápolnák' mélyébe; a' teli hold' szonde sugárai halványan remegtek be a' gótablakok' színezett üvegein, 's félénken reszkettek a' fejr oszlopok' talapzatain. Mindez szent borzalommal tölté el Gherardonak fájdalomtul szaggatott

kebelét; de nem ingadoztatá meg föltételét: látni még egyszer a' szeretett leánykát.

Odailleszté vasékét a' koporsó' födele 's alja közé. Reszkettek kezei, midőn az összetartó tölgy-szegek a' feszítésnek engedve, ropogni kezdettek: a' halottak' nyugalmát zavarni, bűnképen tűnt fel Gherardo előtt, 's néhány perczig szándokától visszaborzadva, tétlenül állt. De győzött szerelme és kétségbesése; 's leemelve a' koporsó' födelét, könnyűsáráító fájdalommal nézdelé hófehér lepelbe burkolt jegyesét.

— Oh Rozilda! sohajta; miért kell itt hervadnod, mint korán nyílt líliomnak, melyet lefönynyasztott az éj' hűves szele!... 'S így sohajtva, levoná a' fehér patyolatot, melly a' halottnak arczát elfedé, félénken 's ovatosan: mintha tartana attól, hogy majd fölveri azt csöndes nyugalmaából.

Némán állt Gherardo, 's odamerült jegyese' szemléletébe, kinek szép fekete hajzata gazdag fonatokban nyult le a' keblét takaró patyolatra és merevült kezeire, mellyek egy feszületet szorítanak.

— Ő alszik; susogá Gherardo, szende ábrándozatában. Az egekre! ébredj fel, jegyesem! Im, vőlegényed' szava hí: kelj fel, 's jöjj boldogítani őt..... Ah, te nem hallod, nem ismered többé

hangját az ő szerelmes szózatának! Avagy üdvözlő csókomra vársz-e tán?

'S ezt mondva ráborúlt Rozilda' hideg arczatára, 's csóközönnel borítá el azt.

Midőn így odaborúlva a' drága főre, szerelme' kínaival küzdene: úgy látszék, mintha némi életmelegséget tapasztalna előmleni Rozilda' ajkain. Ré-mület helyett reménysugár szálla az ifju' sajkó mellé-be, 's fölemelve koporsójában a' kedves halottat, szivére illeszté kezét, 's érezé: mint kezde az gyöngén dobogni...

Képzelve ön, signore, Gherardo' megindulását e' váratlan jelenetre. Egész testében reszketett: nem annyira az őt meglepő borzalomtól, mint inkább attól féltében, hogy a' kéj, melly jegyesének életre-térésében mutatkozott, ismét elenyészik. Odatámaszkodott a koporsóhoz, 's karjai közé szorította a' fejrőlöttyü halottat, ki halvány vala, mint líliom, melly a' kelő nap' melegétől újra üdűlni kezd. A' mozdulatlanság, melly kevés percz múlva Gherardo' tagjain is erőt vőn, a' sápadtság, melly arcaikat elborítja, szoborzathoz tévé őket hasonlókká, melly a' koporsó fölé látszott e' pillanatban emelve lenni.

— A' többit elgondolhatja ön, végzé beszédét sajkászem. Rozilda tetszhalott volt; 's miután

az életmelegség mindkettejük' szíve- 's ereibe viszsza-
 szatért, odahagyák a' sírboltot, 's a' bátor ifju a'
 koporsóbul menyasszonyi nyoszolyába vezeté szerel-
 mes jegyesét.

E' közben ismét néhány szűk csatornán eve-
 zénk át, 's kiértünk nemsokára a' Piazzetta előtti
 vizekre. — Piero jó éjszakát kívánt, 's elválánk.

A' hold hanyatlan^{*)} indult; sugárai már csak
 a' sz. Márk' templomának toronykúpjain csillogának,
 's a' szép téren óriásilag nyultak el az azt környező
 paloták' árnyékai. A' három fenyűszál, mellyek
 Leoparidotul öntött szép domborzatu réztalapokrul ma-
 gaslanak a' sudár Campanile' közelében, 's mellyeknek
 csucsain egykor Cyprus', Candia' és Morea' zászlói
 lengedeztek, míg tövükben gyakran a' Tizek' áldo-
 zatai függtenek, kopaszan meredeztek fel a' hold-
 sugárok felé. Közelgett a' hajnal, 's a' szép piacz
 néma volt. — Bánatos édes csönd borult a' lagu-
 nák' városára; 's csak a' sz. Márk' galambjai' buré-
 kolásinak gyöngé zaját nyögé vissza a' téres csarno-
 kokban rejtező viszhang. E' szelíd madarak megtar-
 tották szabadságukat, midőn az már rég eltűnt a'
 lagunák' szigeteiről! *)

*) Szokás volt hajdan Volenczében Virágvasárnapon a'

Oh hányszor vegyűlt habjaitok közé, vihart nem ismerő lagunák, vére a' népnek, melly köztetek egykor olly szabadon települt le, mint sz. Márk' galambjai a' rettegett ólmok alatt! Oh mit és mennyit nem tön e' nép, hogy biztos fészkében szabad maradhasson! 'S miután a' külzivatatok ellen bátorságban volt, önmaga kényszeríté fel szabadsága ellen a' dúló elemeket!... Szabadság! áldott leánya az égieknek, mellyet életveszély közt ügyekszik sajátává tenni a' nyomoru halandó; te bájos ábrándkép, melly akkor foszlol szét, midőn mármár hő mellére ölel az érted küzdött milliók' karja, oh nem valál-e, és nem vagy-e te hiú vágy, csalóka tünemény, avagy nem-e ama' telhetlen istenség, mellyért milliók' vére folyt, milliók hordtak rablánczokat, szenvedtek kínokat, 's milliók' élete fonnyadt el szirmos

sz. Márk' temploma' tornácának tetejéről galambokat röptetni le a' piacon összegyűlt nép közé, 's hogy röptükben némileg akadályoztassanak, lábaikra papírdarabkák költettek. E' galambok közül egykét pár évenként a' templom' tetejére, 's a' dogepalota' ólomfedele alá szabadult. Elszaporodásuk után a' nagytanács ólakat készíttete számokra, és különös hivatalost nevezett, ki azoknak naponként eledelt hintene. A' francia foglaláskor e' hivatal is megszűnvén, sz. Márk' galambjait a' lakosok tarták eledellel, míg arról a' kormány ismét gondoskodott.

börtönökben a' nélkül, hogy ők, vagy a' jövő nemzedék élvezőleg karolhatott volna sovár szivére?! Ha a' mult századok', ha az elenyészett nemzetek' évkönyvei nem mesék, te sohasem létezel. Nem volt állomány, mellynek minden polgára részesed volt volna: Athene' rabszolgái, Spárta' helotái, Roma' plebeiusai, Anglia' nyomoru proletariusainak ezrei csak nevedről, avagy talán még így sem ismerének!...

A' „Mercerián“ — Velenczének a' sz. márk-piaczról „Rialto“ felé vezető — utcáján mentemben, az egykori nagytanács' ama' három végzése jutott eszembe, mellyek a' köztársaság' nemeseinek halálos büntetés alatt tilták meg: a) sz. Márk' határiból a' Tizek' engedelme nélkül távozni; b) azokon túl ingatlan birtokot szerezni, és c) a' külföldi hatalmak' követségivel közlekedni.

Minő nyomasztó rabszolgaság! De hiszen, nem is fog ma kívanni senki szabadságot, melly a' hajdani Velencze' patriciusaiéhoz hasonlítson. — 'S a' nép, az együgyü halász, a' szeszélyes, elmés gondoliere, vajjon szabad volt-e? Azon nép, melly sz. Márk' dicsősége mellett, a' nagytanács' atyáskodását gyakran olly hangosan hirdeté?.. Igen, neki szabad volt játszani, mint gyermeknek, jobbában vesszőt, bal kezében édességet tartó gyámnoka

előtt; azon tul, ha szabadabban ohajtott lélekzeni, az ólom vagy víz alatti börtönök' forrázó 's fojtó levegője rekeszté el mellét! — Nem, nem kell köz-társaság, illy szörnyű szabadsággal! A' mai absolut-monarchiai Velenczének képe, hála az ész' diadalá-nak, egészen más; 's noha nem olyan, hogy sza-badabb nem lehetne: de szabadabb és boldogítóbb, mint volt a' nagytanácsi kormány' idejében. Szent Márk' dicsősége' enyésztevel széttörtetett a' vasjárom is, melly fiaira kivétel nélkül nehezült; 's midőn a' mai tűzsér — talán az elhamvasztott aranykönyv-beli patricius' unokája — rettegés nélkül számítgatja fél fekete tábláján kamatjait, mert kincsei miatt nem nyomja a' gyanú, hogy azokkal az állomány' veszedelmére visszaélhetne: a' holnappal keveset törődő sajkászt nem várja nyomoru, de szeretett családá' körében elköltendő szűk estebéde helyett kőnpad, hogy azt: kit, kihez, és miért vitt? avagy nobilije' titkát *) idegszaggasztás közt kivallja; 'shogy

*) Ősi szokás volt Velenczében, hogy a' nép a' nobilik közül választá keresztatyát, kizártán véde, ótalmazója lön ke-resztfiának egész életében. Az ekként alakult lelki atyafiság „comparesimo di san Zuane” név alatt, egy jeles olasz hölgy' szavai szerint, olly híveül avatá pórrendű keresztfiát a' nobi-linek, miszerint nem vala példa Velenczében, hogy valaki az illy „komaság” czime alatt tett hitét valaha megszegte volna.

igen gyakran ártatlanul szenvedt kínairól ne szólhas-
son, szava, élete az „árvák' csatornájába“ fojtas-
sék! *)

*) „Canal degli orfani“ a' San-Giorgio-Maggiore mögötti
részén a' lagunáknak.

VI.

PADUA.

Vámörök. — Angol utazók. — A' Brenta' partjai. — Padua' mai képe. — San-Antonio; Santa-Giustina; és a' székes-egyház. — Tanásterem. — Treves-palota. — Galilei és Gusztáv-Adolf. — Pedrocchi' kávéháza.

„Örömet hagyom el Velenczét;“ mond Goethe olasz-utjában. „Egyébiránt jól megrakodtam, 's tova viszem magammal a' gazdag, különös, egyetlen képet.“

Kétséget sem szenved, hogy nekünk szárazföldi lakóknak, hosszabb mulatás Velenczében, nem lehet kellemes. Egészen más életmódhoz szokni, mint melly kisdedségünk óta természetünkké vált, szünetlenül mintegy börtönben mozogni, bizony bajos; 's kivált az átmeneti napok, mellyek pedig to-

vábbi ott tartzkodás mellett minden jövevényre mulhatlanul bekövetkeznek, semmi kellemest nem nyujtanak. Készséggel fogadám tehát nyájas felhívását vele-indulásra ama' bécsi családnak, mellyel a' kedves Sartorio család' triesti nyaralójában megismerkedém's a' lagunai nevezetességek' szemlélése közben majd naponként találkozám; 's megvallom, örültem szinte, mint Mester Goethe, midőn Mestrénél ismét szárazra lépve, az elhagyott lagunák' vize helyett, őszileg zöldelő téreket láték magam körül.

Korán kelénk, 's csolnakunk leúszva a' nagycsatornán, nemsokára a' vámőröknél állapodott meg. Az élet, melly most kivált a' Rialto körüli szűk partokon zajonga, o beh más vala, mint melly azokat mult éjjeli sétámkor körülfogá! Ez tündéri volt; a' nap' keltével szétfoszlának a' szellemalakzatok, 's emberek jövének helyökbe, a' mai nemzedék' emberei: eltörpíteni a' nagyszerűt, lesilányítani a' magasztost, mellyet a' phantasia az ősidők' homályiból elővarázsla!

Az ég borús volt: de magasabban szállongtak a' fellegek, semhogy agg Auster nedves szakála' rázogatóását a' földdel éreztethette volna. A' vámtisztek, 's még inkább a' vámőrök, kik málháink' kutatására csolnakinkba sietének, áldottszelíden bántak velünk, mint szinte málháinkkal is. Ugy látszott

nekem, mintha nem volt volna egészen természetes e' nyájas modoruk: hanem inkább kölcsönzött, azon — az osztrák-olasz tartományokban olly — rozskeletű papíroktul, — mi bankjegyeknek szoktuk nevezni — mellyekkel M** asszonyság' fiainak egyike, némelly, Velenczében vásárlott külföldiselyem- 's gyapjuszövetek' kellemes szagát iparkodott előlők elrejteni! Sajnosan tapasztalám e' különben igen mivel, 's igenis tehetős, mondhatnám, dús asszonyságban a' magas fokra fejlett hajlamot a' csempészetre. O Beccaria, mennyire igazod van neked! A' lopás' e' neme, melly egész nemzetet károsít meg, nem szűl becstelenséget a' közvéleményben: mert a' nemzet' egyénei azt hiszik, hogy az nem érdekli őket; midőn még is általa — többé-kevésbbé — ők is megkárosíttatnak. A' köz kincstár' minden fillére a' nép' veritékének — egyenes, vagy közvetett adó' útján begyűlő — gyümölcse; 's ki azt csempészet által csökkenti, a' nemzetet lopja meg. — Hanem ki daczoljon a' közvéleménnyel?

Mestrénél, épen oda érkeztünk, rakodott szárazra egy szinte Velenczéből jövő angol család. Három tárkocsi, mellyek' mindegyike a' lehető legnagyobb kényelemmel ellátva, egypár komorna, szolga és — egy majom várta a' kiaszott vén lordot. Mire mi is partra vergődénk, megérkezett a'

lord egy szép szőke hölgygyel, ennek agg duennájával, 's a' legtagasb üveges kocsiba fölsegítettve, négypostalovas hintaival tova robogott. E' menageriát látva, fogalmam lön az angolok' utazási „comfort“jairól! A' társaság' hölgyei kíváncsiak lőnek a' lord' és szép uti társnéjának egymáshozí viszonyait megtudni. Dolo-ban, hol lovakat váltá a' lord is, megtudók, hogy a' szép szőke hölgy sem neje, sem leánya, de még unokahuga sem

Mestre és Padua közt többnyire szorosan a' Brenta' partjain, gyönyörű térségen, pompás macadamizált uton halad az útas. A' lombardvelencei alkirálynak Stra falucska melletti palotáján kívül, melyet az azt környező parkkal együtt csak futólag tekinténk meg, még ma is több nemesizlésű nyaraló mosolyg a' szabályzott Brenta' csendes hullámira. Az egész vidék kerthez hasonlít, melyben nyárfák 's venyigékkal közbeültetett mezők 's öntözött rétek környezik a' pusztuló kastélyokat, 's a' nyomoru kalyibák' vakolatlan falait gazdagon felnőtt venyigék borítják. Azonban a' görhes szamarak- 's öszvérektől vont talyigák, melyekkel már itt találkozánk, mutatják, hogy e' szép és nagy szorgalommal mivelt téreken is vannak — szegények!

Délre járt az idő, mikor Paduába érkezünk. A' mint szoros utcáin belebb haladánk, szorúlni ér-

zém keblemet. A' sírcsendü város, melynek élete
 rén — miután Attila' 's Alarik' pusztításait kisínylet-
 te, a' Carrarák' megbuktatása után 1405-ben, —
 a' lagunai szárnyas oroszlán kezde rágódni, 's mely-
 lyet a' franczia sas majdnem tövig emésztett, szo-
 moru képét tünteti elénk egy hajdankori olasz állo-
 mánynak, mely fénye- 's életével zsarnokáéhoz volt
 egészen tapadva elannyira: hogy ennek bukásával
 a' város is elvesztené jelenét 's jövőjét! A' lagunák-
 ban sem kerestem én mai életet; hanem igen, a'
 hajdani művészet' halhatatlan nyomait. Ott vágyam
 gazdag kielégítést nyert. Paduában sem a' hajdani
 élet' nagyszerű nyomait, sem az újnak kellemeit nem
 lelém. Ivezetes járdáin, melyek a' házak' földszíni
 egy részét foglalják el, ahítatos arczczal ballag a'
 pap, lármátlanul az egyetem' fürge növendéke, 's
 csak igen ritkán hangoztatják vissza a' sötét folyosók'
 boltozatai a' sült gesztenye- vagy szalámi-árusok'
 rikkantásait. Némák elhagyatott piacjai is. Az egész
 élet, úgy látszik, régi egyetemébe 's gazdag könyv-
 tárába zárkozott: eledelül a' molyoknak, hogy ne
 éreztesse a' tudomány' szent magvait az emberi tár-
 sasággal! A' „tudós Padua,“ melynek alapítása An-
 tenor trojai herczegnek tulajdoníttatik, megtartotta
 szinte napjainkig komoly, többnyire magoknak ta-

nuló tudósokhoz illő arczatát, oly nagy ellentétben a' körötte mosolygó természettel!

Templomai közül a' sz. Antal' bazilikáját említem legelőbb is, melly a' keresztény világban közel és távol ismeretes. — Niccoló di Pisa készíté rajzát, 's ő kezdé meg építését is, 1237-ben, hat évvel a' „Szent“nek halála után. A' hat kúp 's két harangtorony merészen emelkednek a' föllegek felé a' nagyterjedelmű gótstilű épületen. Belseje elárasztva emlékekkel és szobrászati jeles művekkel. A' festészet' mesterművei — talán mert lelkem eltelt Velence' képeivel — nem ötlöttek szemembe. — Legnevezeteseb sz. Antal' kápolnája, Sansovino és Falconetto által építve. Boltozatát Tiziano Minio' szép domborvésetei; falait ismét Sansovino', Campagna' Aglio', Tullio-Lombardo' 's egyéb szobrászoknak carrarai márványban végzett, 's a' művészek' ügyességéhez képest különböző érdemű domborzatai ékesítik; közölök IX a' czímszent' néhány csodáit ábrázolja. Legkitűnőbb a' IV-d. márványlap, Sansovino' műve, 's jelesen az ezen látható pór' alakja.

Az e' kápolnában carrarai márványalapzaton nyugvó 1607 latot nyomó ezüstgyertyatartó Parodio' — Genuában született művész' — készítménye; egy másik gyertyatartó bronzbul, a' fő oltár' közelében, Ricci' műve, melly művészeti tökélyre

nemcsak Paduában, de Olaszországban is leghíresebbnek tartatik. Hagyomány szerint tíz évi munkájába került az a' derék Riccinek! Az öreg Giotto' fresco-festése a' hajó' egyik szegletében, fölírása szerint, a' czímszent' „valódi“ képét ábrázolja életnagyságban. Giotto, Cimabuénak, a' festészet' ujáteremtőjének volt tanítványa, 's jó barátja a' nagy Danténak, kinek ihletése után ecsetelé Padua' egy másik templomában — az Annunziatában — a' végítéleti jeleneteket! Öt század haladt el e' művek fölött, 's a' műbarát ma is csodálattal áll meg e' nagyszerű eszme' és a' kivitelébeni összeillesztés előtt!

A' templommal összekötött kolostorban Szentferenczi szerzetesek laknak. Kincseit a' francia hadak 1797-ben érezhetőleg megtizedelték; de maradt még sok, 's vannak még a' mai anyagi században is, kik azt növelik — az évenként ide zarándokoló ájtatos bucsúsok. Az ezektől rendelt misék' száma most is annyira megy, hogy a' szépszámu kolostoriak, nem győzvén azokat végezni, pápai engedelemmel az év' utolsó napjain néhány hosszú misét mondanak, mellyek' mindegyike ezer röviddel ér föl, 's mellyek az olaszoknál „messone“ név alatt ismeretesek!

A' templom előtti téren Gattamelata híres zsoldos hadvezérnek rézből öntött szép lovagszobra áll. Donatello' műve, 's első, melly Olaszországban

a' művészetek' üdülése után készül. Valóban alig érdemle e' zsoldos illy kitüntetést. Nem küzde ő és zsoldos csoportjai honért, nem szabadságért: áruba bocsátá fegyverét 's csapatjait; 's megtörtént gyakorlat, hogy küzdött holnap azok ellen, kiket tegnap védett: mert jobban megfizette az ellen karjának erejét. Nehéz volna megfogni, mint vetemülhetett a' közép kor' lovagias szellemét szinte érzett Italia illy alacsonyságra, ha nem tudnók, hogy a' sok olasz köztársaságok és zsarnokaik, részint kerülve a' had' fáradalmait, részint nem bizva az általok lenyűgözött polgárok' hűségébe: kényelmesbnek és biztosbnak hitték fizetett harczosokra bízni védelmét a' hazának, 's bitorlott hatalomnak, melly a' küzdőknek nem volt hazája, nem volt igázója, 's kik akár vesztették, akár megnyerték a' csatát: nem kockáztattak egyebet bérbeadott életöknél. A' fizető népek legfőlebb az ellenség' zsoldosinak dulásától menekültek a' győzelemmel; midőn csatavesztés' esetében zsarnokot cseréltek csak — igájok megmaradt!

Nagyszerű a' „Santa-Giustina“ templom is, melly noha három század óta áll, még ma is újnak tetszik: fényes hirdetője a' szent-benedekrendi öltöny alatt nagy építész rejtett bresciai Jéromos atyának, ki tervét készíté. Nyolcz kúpján keresztül hat be a' világosság, 's e' kúpok' legmagasbikán a' czímszent'

óriási szobra áll. Belseje egyszerűségében szívemelő. Föld alatti téres boltozataiban mutatják még a' tömlöczöt, mellyben a' szent címszűz hitét vérével tanusítja. E' tömlöcz fölé hajdan kis kápolna, utóbb a' mai nagyszerű templom emeltetett. Szobrok- és képekben nem gazdag. Paolo-Veronese' vásznát, a' címszentet ábrázolót, a' kolostor' egyik perjele, ki a' művészt távlat-arányra (perspectiv) akará tanítani, az által, hogy a' kép' felső részén látható Megváltót, bold. Szűzet és angyalokat otromba ecsetével újramázolá, eredeti szépségétől egészen megfosztá. — A' mellette levő kolostor jelenen hadastyánok' lakául használtatik.

E' templom előtt kellemes séta terül el: „a' völgy' rétje“ (prato della valle), tojásdad alakban. A' körötte vont vizárcok' benső partjait 's négy kapuját szobrok díszítik, 's a' vásári fabódéknak, melyek Goethe' szemét itt egykor annyira sérték, ma már semmi nyoma. A' szobrokat egyesek, vagy társulatok állíták: de csak olly férfiak' emlékeül, kik valaha az itteni egyetemen tanultak. A' svéd király, Gusztáv-Adolf' szobrának itt csak azért nyert helyet, mert az Galileinek egy előadásán jelenvolt. Nem vagyok barátja az egyedáruságnak; de az illy egyetemi pantheont, mellynek kúpját az ég' azur-

boltja képezi, igen meg tudnám bocsátni hazám' egyetemének.

A' székesegyház' első tervét Michelangelo készíté; de a' két századnál tovább tartott építésnél annyira eltávoztak az eredeti rajztól a' későbbi építésszek, hogy a' templomon Michelangelora mi sem emlékeztet. — Közelge az est mire e' templomba jövének, 's így Bassano', Liberi' és Campagnola' szép ecsetelésiben, mellyek sekrestyéjét díszítik, már nem gyönyörködheténk. Láttam Petrarcanak, a' kedves rímelőnek — mint mondják, igen jól talált — arczképét, 's csak azt sajnálám, hogy a' közel püspökilak' könyvtárabani képét is nem láthatám, melyet leghitelesbnek, legeltaláltabbnak állítanak a' paduaiak. Ez a' költő' lakának falára volt festve, 's midőn e' ház 1581-ben a' templom' kedvéért lerontatott, a' fal' e' része nagy ovatossággal kivágotott. — A' székesegyház' egyik oldalajtajával átellenben áll Petrarca' szép mellszobra Rinalditól, Canova' tanítványától vésve carrarai márványba.

A'. még ma 's nagyszámu ifjúságtól látogatott egyetem' épületének rajza Palladionak tulajdoníttatik, de oszlopcsarnoka nem igazolja e' véleményyt. Az egyetemi előcsarnokban Cornaro-Piscopia llonának, 1684-ben, élete' 38-d. évében elhalt szűznek szobra áll, melly társaságunk' hölgyeit, 's megvallom,

engem is, inkább érdekelt, mint a' természeti ritkaságok' gyűjteménye és a' könyvtár; sőt inkább, mint a' halhatlan Galileinek, a' physikai kísérletek' gazdag cabinetében látható gerinczsontja! Cornaro llona egy igen különös tünemény volt a' maga nemében: szépsége' és tudománya' híre sok leventét meghódította; de ő a' Szent-benedekiek' szerzetruháját öltve föl, a' musáknak jegyzé el magát, 's philosophiai tanárkoszorút nyert pártája köré. Beszélt anyanyelvén — az olaszon — kívül: spanyolul, francziául, latinul, görögül, héberül 's arabul; értekezéseket írt theologiai, astronomiai 's mathematicai tárgyakról 's önnön költeményeit hárfakiséréttel éneklé! — A' fűvészkert, melyet 1545-ben a' velenzei nagytanács alapította, 's melly annál fogva legrégibb egész Európában, kincse, tárháza a' tudomány' e' nemének. Egy, alkotásával egykoru keleti boglárfa leginkább igényli a' látogató' figyelmét. Hány nemzedék tűnt el köréből, 's hány lángész hunyt el, melly árnya alatt pihent meg, 's ő még zöldel, midőn ültetőinek egykori hatalma 's dicsősége már rég elenyészett, és zöldelni fog, midőn a' nemzedék, melly ma aggságát tiszteli, elhamvadandott!

A' nagy tanácsterem — egy óriási boltozat, mellynek romladozó ablakain szél süvöltöz be, 's falairól zápor mossza le az egykori szép fresco-festményeket;

mellynek lépcsőin, sőt egész alkatán a' mindent c-
mésztő idő olly szembeszökőleg láttatja nyomait —
egyike Padua' legnevezeteseb építményeinek 's nagy-
szerűségével bámulatra gerjeszti a' belépőt, kifejez-
hetlen érzést keltvén kebelében. „Egy elzárt végte-
len az — mond Goethe — ; természetibb emberre
nézve, mint a' csillagég. Ez kiragad bennünket ma-
gunkból; amaz a' leggyöngédebben szorít vissza min-
magunkba bennünket.“ — Egy kis négyszög kö-
vecske tartja fön benne a' Paduához közel fekvő A-
banoban született Titus-Liviusnak emlékét, kinek po-
rai — ha a' bozontos némberőr, ki Macbeth' bo-
szorkányaként lakja e' rémületes, nagy kö- 's fahal-
mazokbul alkotott üreget, velünk nem csalékony ha-
gyományt közlött — szinte itt nyugosznak. Közel a'
nagy történetíró' emlékéhez, Dondi dall' Orologio
Lukreczia' sírkövén olvasható, mikép e' derék hölgy
nemcsak nevét hordá az erőseleklű romai matroná-
nak: hanem megsértett szeplőtlenségét is akként
tudta saját törével lemosni, mint Brutus' hitvese! —
Látható még e' teremben a' „szégyenkő“ is, mellyet
hajdan a' bukottaknak, poroszlóktul kényszerítve,
mezítlén altesttel háromszor megérinteniök, 's egy-
szersmind a' nagyszámu népség előtt kinyilatkoztat-
niök kellett, hogy nincs 5 lírányi értékök adóssá-
gaik' fizetésére. Nagy kár, hogy e' szokás elavult;

a' vele szövetkezett gyalázat' érzete talán hathatósab-
 inger volna a' mai civilisált világban olly divatossá
 vált — gyakran álnok — bukások' megakadályozá-
 sára, mint a' pár hónapi, vagy évi fogság!?

A' fűvészkerten kívül még Treves' parkját is
 megtekintők. Ugyanazon művészet-kedvelő 's ápoló
 Treves izraelita ez, kinek velencei palotájában, vá-
 logatott képgyűjteményén kívül, Canova' két szob-
 rát: „Ajax“ot és „Hector“t csodálám. A' művészet-
 nek maga is ávatottja, tömérdek kincseit jobbadán
 művészi tárgyakra szenteli e' kereskedő báró. Itteni
 palotáját gyönyörű kert környezi, mellyben ritka
 ügyességgel vannak utánozva a' regényvilág' némelly
 kedves tárgyai: mint a' csepegő barlangok; fekete
 sziklára épített lovagvár, mellynek felsőbb részeire
 sziklába vésett sötét lépcsők vezetnek; szomorú fű-
 zektől beárnyékolt patakok, 's a' t. Figyelmemet leg-
 inkább egy dőledezett kunyhó voná magára, melly-
 ben szép rendetlenségben hevernek az alchimistai
 kuruzsbútorok és bűszerek: a nap' útja, varázs-
 vessző, olvasztótégely, 's a' t. — Láttára szellem-
 dús Jósikánk' lelketidéző Káldorának zugligeti szo-
 bácskájába képzelém át magamat, 's csak a' nagy
 Mátyás hiányzott, ki elmerültömből szilárd szavával
 felriaszson....

A' Trento-Pappafava grófi palotában Demin'

frescoi láthatók, és Fasolato Ágoston' műve: az Angyalokat mennyből leverő sz. Mihály. Mintegy három lábnyi magasságu carrarai márványdarabból, végtelen szorgalommal, de lángész' nyoma nélkül faragott a' türelmes művész hatvan egész szoborkát. Az egymásba kapaszkodó, egymáson csüggő ördögöcskék, szörnyű csoportozatot képeznek. Az eszme szinte, mint kivitele is valóban bizarr, de a' mű magán hordja bélyegét a' művészet' isméti hanyatlásának; — visszahanyatlandó kétségkívül korábbi pályájába, ha nem jó Canova.

Ha azt mondom, hogy Paduában nincs élet, azt épen nem akarám a' kávéházi életről értetni. Mióta Pedrocchi' igen csinos kávéházát Zapelli fölépíté: oda csak eljár mégis néhány vendég, 's jó kávéja, meggy- és citromléje, meg rossz szivara mellett eljátsza szokott dominoját, avagy „bazzica“ját — szép csöndesen. *) A' kávéház, melly csak néhány év előtt készült, pompás, 's mindeddig jóformán egyetlen a' maga' nemében. Márványzott falain földabroszok rajzolvák, oly jelesen, hogy nyomott példányokul valánk hajlandók tekinteni. Hogy a' mandolatejet nem készítik Pedrocchi ur' emberei oly je-

*) A' „dominot“ ismerik olvasóim; a' „bazzica“ egy neve a' kártyajátéknak, némileg hasonló a' francia „piquet“hez.

lesen, mint készíté a' művész földabroszait: arról helyszínen volt alkalmam meggyőződni.

Mire ebédünket — este öt óra tájban — végeztük, a' postalovak befogattak, 's elsiettünk Vicenzába.

VII.

VICENZA.

Visszapillantás Paduára. — Padua és Vicenza közti vidék. — Santa Corona' temploma. — Teatro-Olimpico. — Palladio' művei. — A' tanácsterem. — A' Capra grófok' Rotondája. — Bericoi kolostor.

A' nap az euganiai halmok fölött álla már, midőn Padua' hosszú, halotti csendű utczáin kocsink Vicenza felé kirobogott. Visszapillanték a' csillagásztoronyra, melly reám nézve legszentebb maradványa a' hajdani Paduának. Kedveért képes volnék megbocsátni a' lagunák' zsarnok patriciusainak azon gyáva szótörést, azon gyalázatos hitszegést, melyet Padua' utolsó hősen Carrara Ferenczen elkövettek; ki megindulva a' népét nyomó inségen, az árulás' perczében, midőn hűtelen zsoldosi a' vég elszánással

védett paduai bástyák' egyik kapuját a' velencei ostromhadaknak megnyiták: a' nagytanács' ótalomlevelével kezében ment az ellensereg' nagylelkű vezére elé. Galeazzo, ki a' hőst, tőle nyert sebei' sajkása közben is tisztelé, szabadon akarta őt bocsátni; de a' velencei provveditorik, lábbal tiporva a' nemzetek' jogát, Velenczébe hurczoltaták Carrarát, hol a' főnebb leirt iszonyu tömlöczök' egyikében egy patricius' kezei által fojtatott meg két fiával együtt; 's Galeazzo, a' nemeslelkű vezér, ki a' nagytanácsban szót mert emelni az ótalomlevél' szentségének sérthetetlensége mellett, véletlen (?) halálal előzte meg az utolsó Carrarát!... A' velenceiek' által épített csillagásztorony tömlöcz fölött emelkedik, melly Ezzelino' — a' rettegett paduai zsarnok' — idejében borzalommal tölté el a' vidék' lakosainak kebelét. Benne folytatá a' honából száműzött nagy GALILEI tanulmányait és oktatásait, védő szárnyai alatt a' lagunai oroszlánnak, melly valamint vad politicájának mindent, a' legszentebbet is, kész volt fölláldozni, ha az, nézete szerint, sz. Márk' bátorságának árthatott: úgy nem mulasztott el soha alkalmat a' tudomány 's művészet' ápolásából kisugárzó dicsőség' fényéből koszorút fűzni önhomloka köré. Itt hallgaták e' lángeszű férfit' előadásit Gusztáv-Adolf, és II. Medici Kozma, — fejedelmi tanítvá-

nyai a' tudomány' fejedelmének! E' vendégszeretet'
's pártfogás' tekintetéből örömet feledné az ember
a' Carrarán elkövetett iszonyu bűnét a' respublicának,
ha lehetne nemes tett, melly a' vadság' gyalázatos
nyomait egészen tisztára mossa!

Az euganiai halmok, mellyek Petrarca' keser-
gő dalait visszanyögék, 's Arqua — hol első sonetteit
irá a' búskedélyű költő, 's hol ma porai nyugosznak;
hol végre nemes érzéseit szenvedélyes levelekbe önté
Jacopo Ortis — balra maradnak a' vicenzai út-
tól. A' bucsuzó nap' fényében emelkedtek föl a' szép
rónán e' halmok, 's tul rajtok a' Berico-dombok,
mellyek' éjszaki oldalán fekszik Vicenza. — A' vi-
dék költői: a' messze terjedő lapály', a' jól művelt
szántóföldek' és rétek' egyformaságának megszünte-
tésére, 's ez által a' tájkép' bájainak emelésére nagy
hatással vannak a' rónát éjszakra berámázó tiroli he-
gyek, mellyek hóborította bérceikkel az est' és
távol' homályiban a' láthatár' mennyezetével olvad-
tak össze. Valamint Paduában: úgy ezen út' men-
tében sem láthatám sehol azon víg életet, azon dal-
ló csoportozatokat, felvirágozott fürtű némbereket,
kiket Italiában találni gondoltam; találtam azonban
számos — noha kőből épített, cseréppel fedett,
még is nyomoru — kunyhókat, mellyek' roskadó
ablakait gazdag venyigék árnyékolák be, mellyek

közül a' tárt ablakon aszott arczczal, kuszált hajakkal, foszladozott öltönyébe burkoltan tekintgetett ki itt-ott egyegy agg anyós, avagy piszkos, félig meztelen porontya a' szegény lak' szegény gazdájának!... A' pompás kastélyok-, szobrok- és puszpángsorokkal ékesített parkokhoz talán nincs egész világon olly közel a' szirmos házikó csonka füzeivel, ganéjmocsáros udvarával: mint épen ezen út' mentében. Mint van, hogy ez ellentét-leginkább ez áldott földön áll legmeglepőbb valóságában? Talán a' „dolce far niente“ okozza azt, mellynek olly annyira szereti átadni magát az olasz?...

Késő est lön, mire Vicenzába jutottunk. Ennek némileg az arlesegai postalegények is valának okai, kik kocsinkat, míg a' postabéren tul némi befogási díjt is nem adnánk, elindulni nem engedék. Csekély vala, mit követeltek; de épen azért nem akarók a' csekélységet is megadni, mert — követelték!...

A' körülbelül 30,000 lakost számláló Vicenza szinte üres, szinte hallgatólag volt, mint a' 40 ezer embertől lakott Padua, csakhogy itt déli, Vicenzában pedig esti csönd vala! A' zajtalan Bacchiglione' lassu csevegése, 's kocsink' zöreje tevé az egész neszt, mellyet a' városban hallhatánk. Kifáradt utitársnéim rövid estebéd után lenyugodtak. Én ohaj-

tám: volnék „ezeregy éjszakai“ varázsló, hogy Pedrocchi' csinos kávéházát Vicenzába szállíthatnám, 's a' hosszú estét legalább a' falaira visszásan festett colossalis földkép' nézdelésével tölthetném. Alunni korán vala, 's hogy bölcs Seneca szerint életem' nagy részét „mit sem téve“ ne vesztegessem el, papírt fogék, 's egy rossz szivart dugva ajkaim közé, naplómbe jegyezgetém a' mai napon látottakat. — És vajjon ezt téve nem vesztegetém-e hiába életem' egy részét: „mást cselekedve, sem mit cselekednem kelle“? ... Talán nem.

A' reg borús volt. Azonban valamint cicronénk, ugy mi sem gondolva a' permeteggel, a' „Santa-Corona“ templomba menénk. Külseje keveset ígér: de gazdag mind a' mellett is, hogy a' velenctzei pazarfényt nélkülözi; mert Vicenza sok jeles művésznek volt bölcsője, 's ezek nem feledék szülőhelyöket. Montagna' „bold. Szűze,“ és Giovanni Bel-lino' „Üdvezítőnk' keresztelése,“ mint szinte a' fő oltárnak fekete márványban ez utóbbi által végzett mozaikolása, figyelemre méltók. De templomokat láttam már. Vicenzában, Palladio' hazájában, e' nagy építész' életét, működését akarám látni; 's azért nógatám kedves uti-társnéimat: sietnénk mindenek előtt a' kimondhatlanul szép „Teatro-Olimpico“ba, mellynek fölirása:

VIRTUTI. AC. GENIO.

OLIMPICOR. ACADEMIA. THEATRUM. NOC.

A. FUNDAMENTIS. EREXIT.

ANNO. 1584. PALLADIO. ARCHITECT.

mutatja, kinek eszméje, kinek építménye. A' művész itt egészen a' hajdaniak' színházát idézé vissza — kicsinyben — a' késő századokba, miként azt studiumai után — mert mintákat az idő nem hagyott fön — langesze magának teremte. 'S a' pompejii romokban két század mulva fölfedezett színházak tanusíták, milly valódián sejté Palladio azok' építési rendszerét, elrendezését. Itt nincsenek jelenetváltozási készülétek: a' szereplők állandó házakat, templomokat, bástyákat, 's a' t. képező színfalak közül lépnek elő a' prosceniumra, melly között, 's a' tojásdad körben emelkedő nézhely' padai közt homokkal meghintett mély tér vagyon. — Egykor e' színház az azt építtetők által Sophoklesz' és Eurypidesz' tragödiáinak rossz olasz nyelven előadására használtatott: ma emlékeül áll a' művészetek' fölébredésének, a' hajdani classicai izlés' terjedésének.

Itt elváltam a' társaságtól; 's míg ez még egy templomot ment látogatni, én a' várost futám meg. — A' tanácsterem, melly Palladio' rajza után készült, 's melly szinte a' velencei időkre emlékeztet,

nem sokkal kisebb a' paduainál, mellynek sorsát, az idők' viszontagságai' nyomaiban is egészen osztja. A' széles lépcsőkön lejtőtömben, egy kis arszlánfő tűnt szemembe, mellynek nyílt szája, 's e' rút felírás:

„DENUNZIE SEGRETE IN MATERIA DI SANITÀ“

az óriási lépcsők' közelében létezett, de ma már lefaragott oroszlánszájra, 's egyúttal a' velenceieknek ide is elterjedett incselkedő politicájára emlékeztetett. — A' tanácsház' egyik szegletén két gránitoszlop áll; kisebb mindkettő a' piazzettai oszlopoknál, 's ezekre itt, a' francia foglaláskor rólok leszállított szárnyas oroszlán sem ült többé vissza.

Vicenza gazdag, talán Olaszország' minden városai közt leggazdagabb Palladio' műveiben. 'S hát ha olly dúsak voltak volna e' város' polgárai, mint valának a' lagunák' olygarchái: akkor a' Palladioval ujjászületett építészet' műveibeni gyönyörködés' élvezetét Vicenza egy maga nyújthatná az utazónak! Művei' legtöbbjein látható ugyanis: mennyire kellett a' nagy építésznek — „ki, Goethe szerint, igazán bensőleg, 's belülről ki felé nagy ember volt“ — küzdenie, hogy nagyszerű terveit a' korabeliek' szellemi 's gyakran anyagi tehetségihez mérhesse. De

mind e' mellett is örömmel nyugtatja a' vándor szemeit Palladio' építményein, melyeken a' részeknek egymás közt, 's az egészszeli összhangzata olly kellemesen hat a' nézdelőre. Szent illetődéssel állapodám meg Palladio' egykori laka előtt, melynek felsőbb emelete két nemesen-egyszerű oszlopon nyugoszik. Az oszlopokat talán itt alkalmazá legsikerültebben a' nagy művész a' polgári építészetben. Palladio' terve után épültek még a' Chiericato, Tiene, Porto-barbaran, Valmarano és Folco paloták. A' Trisino-del-Vello palotát huszadik évében építé Palladio! — Mig én a' lángeszű művésznak magasztos műveiben mutatkozó szellemét csodálám: a' társaság megnézte a' templomokat, 's vele Palladio' laka előtt találkozáván, a' Capra grófok „Rotondá“ja' megtekintésére sieténk, melly a' város' közelében egy halmon áll, 's Palladio' legjelesb építményének tartatik. Négy, egymáshoz egészen hasonló homlokzattal, melyek' mindegyike leggyönyörűbb előcsarnokát képezné bármelly templomnak, nézdel le a' kedves fesztelenséggel emelkedő palota egy egészen szabadon álló dombocska' tetejéről a' kies völgyre. Mintája, a' kúpon át világított körteremben, egy asztalon látható. A' drága butorzatu, Colonna' szép frescoival 's több márványkandallókkal diszített palotát ma egy pór bérnök lakja.... Oh Palladio! sohajték, kinek épi-

te lángelméd? Ott, hol korod' nehézkes épületei' alakját lerontandó, terveket készítél a' karcsu, könnyen emelkedő palotákhoz: ma egy esernyő-foldozó űzi lomhán nyomoru munkáját; a' Capra grófok' büszke palotájának szép oszlopai közt, egy nap barnította borász űl, pihenve a' nap' fáradalmai után; nem értve téged, nem tudva, minő lángelme illeszté össze egyes részeit a' gyönyörű egészet alkotó kőtömegnek, hol letelepedett; 's midőn átfutotta a' földet, mellyen izzadott, föltekint a' bericoi csodaszűzre: esengve jó aratás- és bőszüretért. De ilyenkor öntudatlanul templommá avatja ihletett imája a' művészet' e' szent maradványit; 's fohásza olly buzgó, olly ahítatos; a' remény, mellyet a' szent hit gyújt kebelében, olly boldogító, olly megnyugtató, hogy fölér a' világ' minden kincseivel, fel a' művészet' minden remekleteinek maradványival! Miután a' szép oszlopzatok közül a' völgybe szétteltekintett, 's a' napot munkája felett, hő imája után, leszállani látta: alunni megy, hogy a' holnapi munkára új erőt nyerjenek lankadt karjai. A' napok, a' holdak jőnek és múlnak. Béke, földi 's égi béke leng a' terhes aranykalászon, a' piruló szőlőgerézdeken. A' sz. Szűz, melly egykor Vicenzát dögvéstől menté meg, 's a' hit, melly az együgyűen boldog borász' kebelében lakozék, teljesíté reményeit, 's ő vidám lélekkel

hordja a' te kezeid által emelt szép homorodásu ívezetek alá, oh Palladio! az ég^h áldásait. 'S vajjon, nem méltó-e a' föld' kincse, mellyet illy jámbor izazadozása szüleszte, hite ápolá, reménye növele, nem méltó-e, hogy művészi kezed' nyomai alá takaríttassék?...

A' fellegek oszladoztak, 's mi a' „Rotondá“tól többnyire falakkal kerített szőlősökben emelkedő nyaralók között, a' bericoi kolostorba menénk, melly egy Vicenza feletti halmon épült, 's a' várossal oszlopcsarnokkal van összekötve. A' templomban, mellynek fő oltára ékességekkeli tulterheltsége miatt, művészi becsü egyes részeinek is elveszi érdemét, a' bold. Szűznek régi görög ecsetelésü képe tiszteltetik. A' kolostor' ebédlőjében Veronese Pálnak gyönyörű vászna látható: „Az Üdveztő, mint zarándok, nagy Gergely' asztalánál.“

A' kilátás e' halomról gyönyörű. Alig lehet egyegy szebb tájképet a' szemnek kívánnia, mint melly itt előtte elterül. A' halomnak tövében a' város terjed el, mellyet a' Bacchiglione zugkeresztül zöldes hullámival, 's távolban a' termékeny, gonddal művelt rónát a' tiroli hegyek zárják be; keletéjszakra a' paduai út kanyarg el a' venyigékkal megrakott hegyek' aljában, 's éjszaknyugatra a' veronai út' mentében ismét dombok magaslanak, és pa-

loták meg tornyok fejérlenek elő kisebb-nagyobb
facsoportozatok közül, 's mindezt az ég' legnyájash,
legszebb azurja boltozza be!

A' hegyről lejöven, balra a' vicenzaiak' ked-
ves sétahelye a' „Campo-marzio“ terjed el, hová
egy szép diadalmi kapun át mehetni. — Fölötte
sajnálám, hogy olly rövid időt töltheték csak e' vá-
rosban; de úgy van az, ha az ember társaságban
utazik: nem mindig lehet ura akaratának! Uti társ-
néim sietének Possagnoba, 's én nem örömetst nél-
külözendém kedves társaságukat.

VIII.

POSSAGNO.

Cittadella. — Bassano. — Possagno. — Canova' életvázlata. — A' szobrász és Napoleon. — Canova mint építész és festész. — Műgyűjtemény Canova' házában. — Santa-Crux hercegnő' síremléke. — Elválás. — Utkészítés a' trevisoi tartományban. — Temető Vicenzában.

Mint az al-koránba hívő muzulman nagy prófétája' sirjához: úgy zarándokol a' műbarát szent ahítattal keblében Possagnoba — Canova' születés-helyére! — Felkötők mi is saruinkat, kezünkbe vevők vándorbotunkat, 's a' csergetett rétek és jól művelt mezők közt vivő szép töltésen, mellyet két oldalról fiatal jegenyék árnyékoznak, nemsokára a' körülárlott Cittadella' rovátkos várfalai alatt haladánk el az igen kiesén fekvő Bassano felé; mellynél a' töltés megszűnván, a' zordonan-regényes

vidéken döcögénk gyakran, a' még nem szabályozott sédektől hordott kavicsokon keresztül Crespanoig, hol — miután a' mellette folyó séd fölé emelt kis „Rialto“n áthaladánk — megtért megint az olaszországi jó út, 's nemsokára egy könnyű lejtésen aláereszkedve, előttünk állt Possagno, mellynek barnult házikói felett magaslik a' tiroli havasoktól ide nyuló kopár bérczek' hanyatlása által képezett asolói völgyben a' domb, mellyen Canova' szép bazilikája — a' Pantheon- 's Parthenontul kölcsönzött eszméje szerint a' nagy művésznak — építtetett.

Possagno szerény falucska a' trevisói tartományban, mintegy öt órányi távolságra Vicenzától. Ha Canova' bölcsője itt nem ringattatik: mély ismeretlenségben fogott maradni a' végitéletig, mint maradni fog sok ezer meg ezer hozzá hasonló nyomoru helyecske. Most korunk' e' Phydiasa megszentelé azt, 's öndicssugáriból fénykört vont föléje, melly csak akkor enyészendik el, midőn az emberek' kebléből a' szépművészetek' kiolthatlan szerelme kihunyván, megszűnendik azokat a' civilisatio' nemes és nagy műveinek csodálatára, tiszteletére hevítetni!

A' barnult, többnyire emeletes kőházak' egyike előtt, — mellyet vendégfogadóul jelelt ki az itt igen ismeretes postakocsis — megállott kocsinkat számtalan néző fogá körül; miből sejtém, hogy a' falu' egy-

úgyü lakosai mindmaig sem szokák meg egészen az idegenekkel nem-törődést. A' vendégfogadó, melyet midőn először megpillanték, sajnálni kezdém kis karavánunk' hölgyeit, sokkal csinosb, sokkal kényelmesb vala belül, sem mint külsejéről föltenni mertem volna; azonban étkekben már nem igen leheté válogatnunk. Tég, fris tojás és meglehetősen kenyér voltak kitűzve választásul, 's mi tég és rántotta mellett vigan tölténk egypár óraneget, mialatt a' barnafürtű fogadósné nyoszoláinkat rendezé. — Estebédünk után, minthogy még korán volt volna lefeküdni, Paravia' munkájából Canova' életének érdekesb pontjait olvasám fel a' társaságnak; 's ha szép olvasónőim engedik, ide igtatom felolvasásom' rövid vázlatát, azon hiedelemben, hogy kedves dolog leend előttök e' nagy művésszel, kit nevééről 's munkáiról kétségkívül már ismernek, közelbról is megismerkedhetni.

Canova Antal 1757-diki november' 1-én született. Atyja, Péter, e' hegyes vidék' köveit faragcsálá ajtó- 's ablakpárkányokká, 's olykor temetői kereszteké. Nagybátyja, Pasino, a' hely' körülményihez képest, már szobrászkodott is. A' velencei Falierik' pradoi nyaralójában dolgozván Pasino, magával vitte a' kis Canovát, hogy megszerettesse vele a' munkát — a' kőfaragást, mellyből egykor ke-

nyerét szerzendő. Ünnepet ült a' Falieri-család Asolo melletti kastélyában; sok vendég gyűlt össze az ünnepre, 's midőn a' szakács boszankodnék a' felett, hogy az asztalra teendő csemegék közti kö-zép üresen maradt volna: darab irósvajat kére a' 12 éves Canova, 's olly helyesen idomzá azt orosz-lánná, hogy a' szép faragmány feltűnék a' művé-szetben járatos vendégeknek. Faliero a' kis fiúban rejlő lángész' művelését nagylelkűleg magára vál-lalván: csekély időre még Possagnoban Bernardi Domokos szobrásznál hagyá őt: mig nemsokára aztán Velence' akkori legnevezeteseb szobrászához — Tor-retto Józsefhez — adá tanítványul. Két kosár gyű-mölcs vala itt első munkája a' kis Antonionak. Tizen-hat éves korában Euridice', 's három évvel később Orpheus' szobrát vésé az ifju művész, ki 1780-ban települt Romába, a' művészetek' dús, örökifju honá-ba, hogy ott aztán a' velencei tanácstól megajánlt 300 arany évdíj' segélyével felküzdhesse magát ama' fénypolczra, mellyre hivatva volt, 's mellyet olly dicsőn vltt ki halhatatlan műveivel. Itt készítő 25 éves korában Ganganelli (XIV Kelemen) pápa' nagyszerű síremlékét, melly előtt elnémult maga Milizia, a' hanyatló művészetek' kérlelhetlen gúny-os-torozója, 's miután bámultából felocsudott, magasz-talásra nyiltak ajkai, mondván: „Canova hajdani,

nem tudom athenaei avagy korinthuszobrász-e?.... Még a' volt jezsuiták is dicsérik 's áldják a' márvány Ganganelli-pápát“.... E' síremlék alapította meg Canova' művészi hírnevét, melly minden új művével nőttön-nőtt, elannyira: hogy már királyok 's herczegek versenyzve foglalnék el vésűjét a' pápa által ischiai őgróffá nevezett művésznek.

Művei' legtöbbjeinek — majd mindnyájának — mintája egykori possagno-i lakának egyik terebében van összegyűjtve. Azok' részletesb említését itt mellőzve, eltérek Paravia' életrajzi előadásától, 's követem a' Párisba hivatott művészt Napoleon' császári termeibe, hol nemcsak vésűjével, hanem eszével 's rettenhetlen lelkesedésével lépe fel a' művészet', sőt emberiség' érdekében!

Napoleon — kinek Canova által készített, jelenen Wellington herczeg' birtokában levő szobra, talán tovább tartandja fen emléket, mint hadi tettei — második neje' mellszobrát is a' possagno-i művész' vésűjétől akará bírni. Azon fölül a' kifosztott Italiának megsérült márványkincseit, csak Canovának kell és lehet vala kijavítani. Párisba jött, 's 1810-diki october' 12-dikén vezettetett be a' művész Duroc marsal által a' császárhoz. — Érdekes párbeszédek mélyebben jellemzik e' két nagy férfiút, semhogy azok' némi töredékét, mennyire emlékeztetem,

megőrizheté, jelen vázlatombul kihagyhatónak vél-
ném.

A' császár nejével Maria-Luizával reggelizett. Canova a' szokott udvari bókolatok után, köszö-
nét fejezé ki a' császárnak aziránt, hogy értekezvén
vele a' szépművészetek felett, ismét Romába tér-
het vissza.

— Páris a' főváros, mond Napoleon; Önnek
itt kell laknia, 's ön jól teendi, ha itt marad.

— Ön ura életemnek, Sire; viszonzá a' mű-
vész; de ha azt akarja a' császár, hogy életem'
szolgálatára szenteljem, meg kell engednie, hogy
munkámat itt végezvén, ismét Romába térhessek
vissza. — A' császárnét Concordia' alakjában fo-
gom ábrázolni.

A' császár mosolygott; a' művész védni kez-
dé Italia' szent jogát a' művészet' szent ereklyéihez,
olly szabad nyelven, mellytől a' hízogók' gyáva kö-
rében már rég elszokott a' corsicai nemes. . . . De ezek-
re nézve sükeretlen volt a' szent és szabad szó:
mert Napoleon inkább szereté öndicsőségét, mint a'
jog' és igazság' szózatát!

Más alkalommal Roma, 's a' fogolypápa lön
beszédök' tárgya. Miután néhány merész szót ejtve,
meggyőződött a' művész, hogy a' császár, lelke'
mélyében nem ismerne zsarnokságot, 's hogy őt

csak hízeltgőzű tevék igen sok esetben olyanná, így kezdte szólni.

— Miért nem békül ki felséged már egyszer a' szent atyával?

— Mert a' papok mindig 's mindenütt parancsolni 's uralkodni akarnak, mint tön VII Gergely; viszonzá Napoleon.

— Napjainkban, 's kivált felségednek, ki ura egész Italiának, nem lehet attól tartani, hogy ismét uralkodjanak.

— Igen, mert hiányzik nálok ez; mond Napoleon, 's itt kardjára ütött.

— O, az maga még nem elég; folytatá a' művész, mintegy elmélyedve munkájában, mert épen a' császárné' arcát mintázá. — Szükséges ahhoz, Sire, még az augurok' jóspálczája is. Macchiavelli maga sem merte határozottan kimondani: vajjon Romulus' aczélának, avagy nem inkább Numa' görbebotjának *) tulajdonítandó-e Roma' nagysága?

A' művész itt több tetteit sorolá fel a' pápának, mellyek a' művészetek' pártfogását tanúsítván, igazolák azon egykori állítását, miszerint Italia' dicsőségét nem fegyverei' hatalmának, hanem az olasz lángésznek, 's az olaszok' nagy dolgokrai hajlamá-

*) Lituus Augurum.

nak kell inkább tulajdonítani; 's szavait ez aranymondaton végezé:

— Eszközölje felséged, hogy imádják inkább az emberek, mint hogy rettegjék.

November' 5-dikén kell vala lefedetni a' császárné' mellszobrának; de Napoleon kifáradván éji munkájában, máskorra halasztá ezen műéleletet. Később nagyon tetszett neki a' művész eszméje, hogy Concordia' alakjában vésé a' császárnét. — A' művészt jóslata itt megcsalá!...

„Canova szent vallásosságának, 's egyszersmind szülőhelyéhez vonzalmának — mond tovább Paravia — szép emléke, dicső hirdetője a' possagnoi bazilika, mellynek alapkövét maga a' nagy művész tevéle 1819-diki július' 8-dikán, 's míg élt, évenként eljőve Romából azt meglátogatni. 1822-d. évi szeptemberben zarándokolt ide utolszor: mert miután halálát mintegy előérezve, végbucsúul Asoloban a' Falieri-családot meglátogatá, bétegen ment Velenzébe, hol a' következő october' 13-dikán, fájdalomra tisztelőinek, 's kipótolhatlan veszteségére az általa hajdani aranykori polczára visszaemelt szobrászatnak, meghalálozott.“

Másnap, midőn a' kelő nap első sugarával aranyozá meg a' possagnoi templomkúp' tarka üvegeit, már úton valánk a' kis bazilikához. — Széle-

sen töltött út, meghordva apró kavicscsal, melly ritka kocsinyomot mutat, vezet a' szentegyházba. Romailag nagyszerű tornácza tizenhat gránitoszlopon nyugoszik. E' tornácz igen is nagyszerűnek, mondhatni, óriásinak tetszik a' templom' arányában; 's én sajnáltam ez aránytalanságot! Avagy, nem vala-e vétek kétkednem az arány' pontosságán ott, hol azt lángelme 's hosszú tanulmány mérte ki? E' gondolat lepett meg kétkedésem közben, 's elűzve előbbi sajnálatomat, megilletődve léptem a' felségesen egyszerű Rotondába az óriási ajtókon, mellyek ritka könnyűséggel 's minden legkisebb robaj nélkül forognak hármás sarkaikon. Négy oldal- 's a' fő oltár áll benne, minden felesleg pompától 's keresett czikornyától menten, méltóságos öszhangzatban az egésznek gyönyörű egyszerűségével. Mindegyiket jeles művész' festménye ékesíti. Pordenone', a' két Palma' és Luca-Giordano' vásznai a' négy mellék-, 's Canováé a' főoltárt. Ezé Üdvöztőnk' koporsóba-tételét ábrázolja. Canova ecsetelt ifjabb éveiben. E' képe 1797-ből van, 's mint hallám, utolsó. Barátjai magasztalák e' képet, 's Paravia után ítélve, a' festészet' mesterművének hinné azt az ember. Vannak rajta tagadhatlan nyomai a' lángésznek; de az egész compositio szerencsétlen. A' ruházatok festésében, 's különösen a' redőzetek' természetű ren-

dezésében, hol Canova a' régi görögökön kívül Rafaello's Michelangelo' műveit vette sükerdús studiumul, e' vásznon is megmutatá Canova: milly magasan áll mesterei felett; de az arczokban némi határozatlanság, 's bizonyos egyformaság mutatkozik, mit később lakában látható egyéb képein is vettem észre. Lehet azonban, hogy az arczvonások' e' határozatlanságát, 's kifejezésbeni szükölködését ez oltárképen azon mennyei fény' özöne okozza, melly a' kép' felső részén — igen meglepőleg, nem agg, hanem erőteljes férfikorban — megjelenő Teremtő által a' reá föltekintő bold. Szűzre 's a' körülálló szent férfiak-és némberekre ömlik alá; 's ezen alakok közt van-
nak aztán, mellyek a' művésznak ihletettséggel teljes perczeit tanusítják. — Jeles Megváltónk' keresztről-
letétele, melly Canova' mintája után bronzból öntve, a' templom' jobb oldalának közepén van felállítva. Ezzel átellenben, carrarai márvány-koporsóban, nyugosznak a' nagy művész' 's kegyes alapító' hamvai, jobbján, melly — mint említém — a' szép-művészetek' Akademiájának egyik csarnokában; és szívéen kívül, melly a' Frari-templombani síremlékben őriztetnek Velenczében. — A' bazilika nagy kupján 's ajtáján át nyer világosságot; a' kúp' homorodásiban pedig négyszegű mélyedések közepén nagy aranyrózsák csüggnek; az oltárok közti márványmáz-

zal bevont gránitfalakon Demin' jeles francia festészek a' tizenkét apostolt ábrázoló gyönyörű frescoi pótolják a' szobrokat, melyeket halála miatt Canova nem végezhetett.

A' templombul Canova' egykori lakába tértünk be. Ezzel csarnok van összekötve, melybe a' nagy művészek anyatestvére — a' Crespanoban lakó minden püspök — Canova' minden munkáinak mintáit 's néhány eredeti műveit is összegyűjti. Mint-hogy a' gyűjtemény még nincs kiegészítve, a' szobrok sincsenek úgy elrendezve, hogy azokat az ott kapható jegyzék szerint a' jövevény megnevezhesse. — „Ajax“ és „Hector“ valának, kikre előszer ismerék; aztán a' bécsi „Theseus,“ és „Maria-Krisztina' síremlékének“ egyes szobrai. Kifejezhetlenül kedves érzettel telém el, midőn a' könnyű, majdnem szellőként ellebbenő grátiák és nymphák; a' fürdőből szemérmesen kijövő Küpris; a' gyöngéden ölelkező Mars és Venus; a' kellemesen szunyadó, hű ebétől őrzött Endymion; a' csintalanul heverő Amor és Psyche; az iszonyu öklözők, a' méltóságos arczu férfiak, és a' síremlékeken könyező geniuszok közt járdalék. A' szobrászat' illy bájos művei' szemléletében felsehajték: oh miért van olly könnyen porhadó agyagba lehelve a' lángszellem; miért hamvadó csontbul teremtvé a' kéz, melly illy alakokat tud a'

hideg márványból elővarázsolni, hol Prometheus' szikrája hiányzik csak, hogy a' teremtés' legremekebb lényei leheljenek, szóljanak! Élet, jellem, eszmény, kellem és szépség, a' képző-művészet' tárgyainak e' kellékei, egyesülnek Canova' majd minden művén elannyira: hogy mindeniket tökélyesnek mondanád külön; 's itt egyesülten varázs fogja el lelkedet, melly odalánczol bámulására annak, melly előtt épen állsz, 's nehezedre esik, megválnod tőle, mignem a' másik, szinte tökélyes, vonzszemléletére. Az én figyelmemet a' gyönyörű „Hebe” mintáján tul, egy síremlék köté le leginkább, melly carrarai márványban végezve függ a' csarnok' falán. Menyasszonyt ábrázol, ki az oltártól halotti ágyra ment. Az örökre szunyadó körül a' boldogtalan férj kínos érzetében, a' lesújtott anya fájdalma' tengerében, 's az elhunyt' testvérei ábrázolvák a' leggyönyörűbb csoportozatban. Santa-Crux herczegné' leányának emlékét értem. Milly angyali nyugalom az elhunyt ifju nő' arczán, milly kín a' nejevesztett férjnek kínteher alatt megkonyult alakján, minő fájdalomteljes érzés a' szerencsétlen anya' hátrahanyatló arczulatán, 's milly kínos kesergés az elhunytat környező testvérek' homlokán! Minő mennyei harmonia ömlik el az egészen, milly természetihévek a' domborvésetű tagok, 's mindenek felett milly mes-

teriek a' ruharedőzetek!... De hol találjak szavakat, mellyek mindazt, mit a' művésznak lángész-vezette véstüje egy illy szobrára átlehelt, tökéletesen kifejezzék? Mű ez, melly mint a' természeté, örökre végtelen marad: szemléljük, érezzük érdemét; de valamint föl nem foghatjuk: úgy azt szóval kifejezni képesek nem vagyunk. Nagy valál, o Canova! sohajték; 's még egyszer végig pillantva a' drága gyűjteményen, elhagyám társaimmal együtt a' teremtet, hogy megtekintsük a' lak' többi szobáit.

Ezek' egyikében, épen hol Canova született, most a' nagy művész' kedves kalapácsa 's néhány szerszáma, első kicsinyded mintái 's ruhái őriztetnek drága ereklyékül. Egy másikban festményei láthatók; egy harmadikban a' könyvtár, mellyben tanulmányait szinte élete' fogytáig folytatá, mígnem a' halál eloltotta a' fáklyát, melly őt istenség' részesevé tette, 's megmerevítette a' kezét, melly ha Phydiasztól a' művészet' borostyánát el nem küzdötte is egészen, vele azt bizonyosan megosztotta. — Végig pillanték a' rózsabokrokon, mellyeket háza' kertecskéjében önmaga ültetett, nevelt és ápolt, 's egy bimbót szakasztva emlékeül itteni zarándoklásomnak, odahagyók mindnyájan Possagnet. — Az első halomrul visszaneéztem a' szép templomra; 's aztán a' szép Italiára vetém szemeimet, mellynek ró-

nái csöndes tengerként látszottak elterülni délre az esővel terhes föllegek' sötétében; 's az euganiai és bericoi halmak, mint megannyi szigetek tűnöztek kia' ködhullámokból, melyekben vitorlás hajóként uszkáltak a' távolban fejeződő nyaralók.... Miért nincsenek neked is, o szép Magyarország! Tizianoid, Rafaello-, Michelangelo-, Palladio-, 's Canováid? kérdém magamtól, magamban..... És keletre nézve, úgy tetszett, mintha a' félhold pislogott volna elő a' körötte összetoluló föllegek közül, 's pedig még dél sem vala! De már tudám, miért nem valának a' századok' hosszú során át művészed, oh Hunnia!

Bassanóban együtt ebédelénk még uti-társaimmal; innen ők Trevison át Bécsnek; én Vicenza felé délnyugatnak veendőm útam. Még egy óránegyedig együtt hajtott a' négypostalovas kocsival egylovaa vetturinom, aztán magamra maradtam. Avagy nem kísére, és nem kísé-re emléke a' napoknak, melyeket e' kedves társaságban töltöttem? Igen; magammal viendem ez emléket Italia' szép vidékein: el a' speziai regényes öbölhez, el az Arno' virányos partjaihoz. Kikkel a' művészet' lélekemelő alkotásait' élvezém, megújuland azok' emléke szívémben minden szép vászon', minden szép szobor' láttára!

Vetturinom' fedetlen kocsijából nézdelém a' szomorú vidéket, melyre sötét ködfátyol borult az esőre készülő fellegekből. Elmaradoztak Cittadella' bomladozó várfalai, el a' helységeknek néműtt nagy kavicsokbul épült lakai. A' mezők népetlenek valának: a' földnek nyár-érlelte gyümölcsét az ősz behordta 's csak egyes madárkák röpkedének a' fák' vereslő, hulladozó levelei közől a' magtárak födeleire. Egy vala ez azon őszi napok közől, mely csak az utasnak nem szép, kinek a' tiszta nap, egészségen fölül, legdrágább kincs vándorlásiban. — Cittadellától nem messze töltéssel 's hidépitéssel láték foglalkozni nagy népcsoportot. Vetturinom megállá, 's én leszállék, hogy megtekintsem a' munkásokat. A' régi jó út, mely szegény hazánkban, kivált illy esődús őszi időben, bármelly alispáni kastélyhoz vivő töltést is felmulna, nem tetszett a' tartomány' fő tisztjeinek: mert kanyargásával hosszítá az állomást. Egyenes vonal kellett Vicenzától Cittadelláig; 's ezen egyenes vonalnak igen nagy része már járható. Itt, hol az utcsinálókka találkozá, épen mocsáros, söppedékeny helyre jutottak a' mérnökök. A' csatorna, mely a' vizeket magába szivároztatva, azokat az út alól is elvezesse, kész vala, 's a' hid' alapjának árkából épen most szivattyuzák ki a' vizet. A' töltés itt majdnem harmadfél ölnyre emelkedék a'

föld' színétől, hogy a' vonal mindenütt hasonló magasságu legyen. A' mellette ásott széles árokból kihányt föld adja az első anyagot emelésére; erre nagy kődarabok rakatnak, melyeket homok és kavics egyenlít össze a' döngető sulykok' és hatalmas hengerek' terhe alatt, és e' terítvényre ismét kövek jönnek, melyeket aztán föld borít, 's ezt ismét egy harmadik kőterítvény, melly télen által így marad, hogy az engedő alkatrészek, önterhoktől sőppedjenek. E' kőterítvényre tavasszal apróra tört kövek' nagy halmaza boríttatik, 's ez homokkal vékonyan befedetik. Így készülnek jobbadán ama' szép utak, melyekről méltán híres Velencze és Lombardia! Ingyen nem dolgozik itt senki. A' gyöngébb gyermekek (némbereket itt nem láttam) 8—10; az erősb férfiak 18—20 p. krajczárt kapnak naponként. A' mellék-(vicinal) utakat nem tapasztalám ugyan mindenütt olly jeleseknek: de általában jók azok is; jobbak, mint a' mi országutaink, 's a' roszak még illyek közt is csak kivételek. Vajjon, mikor nem lesznek nálunk a' jók kivételek?!... És nem volna-e helyén — ha már ezen vidékekről mérnököket hozatni merő nemzetiségből nem akaránk — utcsinálási műutazásra küldeni született utcsináltatóinkat — szolgabiráink- 's utbiztosinkat, — kik többhelyütt, noha nincs messze a' kő (mint pél-

dául Zalában és Budapest körül), inkább nyiressel meg gyalogfenyővel borítják el a' mély sarat, hogy aztán a' kocsikerék — ha „de profundis“ nagy erőködés meg szitkozódás közt szerencsésen kivonczolta a' marha — fatörzsökükbe akadjon, 's egész erdőt emeljen fel a' tengely magával?...

Illy épületes reflexiok közt értem Vicenzába.

Mielőtt a' városba hajtanánk, igen csinos templomcska űlött szemembe, mellyhez, 's az azt övező épülethez, sorfákkal szegett gyepen volt kimentszve az út.

— Minő épület ez? kérdém vetturinomat.

— Il nuovo campo-santo, signore; *) lön a' felelet.

Megállítám őt, 's bemenék a' szép épületbe, mellyet kellemes külsejéről senki sem tartana a' rettegett halál' palotájának! Nagy négyszeget képez a' halottak' e' szomoruan kedves hazája. A' kápolna, 's a' fedett oszlop- és ivezeteknek országutra néző része kész; de a' nagyszerű tervnek még fele, ha nem több, építésre vár. A' fedett folyosókban síremlékek vannak; a' négyszegű tér' közepén, szabad ég alatt, nyugosznak tölgykereszteikkel fejök-nél a' szegényebb sorsuak. Kár, igen nagy kár,

*) Az új temető, uram.

hogy nem növekednek a' sírhalmak közti barázdákon búsfüzek és cziprusok, e' legszebb ékességei a' sírkerteknek, hogy homályuk enyhét borítson a' zöldelő hantok alatt szunyadókra!... Palladio' emlékét hiába kerestem! Avagy nem őt illeté-e itt az első, és Vicenza' lakói megfeledkezhetének-e róla? Nem! ő alkotott magának emléket; 's mig Vicenza állni fog, sőt mig élni fog a' civilisatio' legkisebb sugára, Palladiot hirdetni fogják művei... És Vicenza sem fogja feledhetni nagy férfiát!

Esteledett, az ég borús volt, 's hűs permeteg kezde hulladozni. Körülem valódi síri csönd, 's én egyedül valék a' holtaknak e' szép, de bús honában, 's az ég mondhatója, oly jól érzém magamat e' néma csarnokokban. Nem volt itt semmi ijesztő, semmi kebelzavaró: az élők' vallásossága, szelíd erkölcsse kedves nyughelylyé varázsolá a' koporsóknak másutt rémletes magányát. Boldog nép, melly így tiszteli hamvait a' jobb hazába költözötteknek! Benne erős a' hit, hogy van élet, túl e' tünékeny napokon, 's e' hiten, mint sziklán épül erkölcsössége, e' legbiztosb alapja minden polgári társaságnak, legtermékenyebb szülője minden polgárerénynek. Az elhunytak iránti tisztelet azon kötelék, melly az élt nemzedéket az élővel összefűzi, 's melly ennek férfiai nemes tettekre ösztönzi: mert lehetlen,

hogy nemes hiuságunk, a' dicső tettek' ezen apadatlan forrása, melly e' gondolatban rejlik: „nem felednek, tul síromon sem,“ föl ne tüzelje az érzékeny keblet maradandó becsü cselekvésekre. Az ó kornak barbár, sőt az új világ' vad népeinél is van példája a' halottak' e' tiszteletének; kétségkívül, mert érezék ők inkább, mint tudák, milly varázserővel hat e' tisztelet az előkre, 's hogy az elhunytak' dicsérete az élőkhez intézett jóraintés. — De ha jótevény hatásu az illy tisztelet egész népekre: mennyivel édesb az egyesekre. Kiket vér és barátság, 's kiket a' lángszerelem' mennyei érzete fűzött össze az életben, e' tisztelet tartja kötve egymáshoz, miután őket a' halál elszakasztá! Az elköltözött' végperceit könnyíté a' gondolat, hogy szeretettjének könyűi rózsákat 's emlényeket növelemlendnek sirján; az élő elzarándokol a' hanthoz, melly a' szeretett' hamvait fedezi, 's keresztjére borulva, könnyültnek érzi keble' fájdalmát a' hamvak' közélében. Azért dicséretes azok' ügyekezete, kik a' sírkerteket, továbbzván azokbul a' sötét kor nemzette rémeket, kellemes magányokká változtatják, mellyekben osilapult kedélylyel bolyg az élet, 's zavartalan álmot alszik a' halál!

Sötét lön, 's engem a' rám-várákozást megunt vetturino' távozásra intő szózata riaszta fel

csöndes andalgásaimból. — Az emlékiratok közül csak ez egyet tartám meg emlékezetemben:

„O CARA FIGLIA PERCHÉ, PERCHÉ
SOLI 17. ANNI, E NON PIÙ?“ *)

Apolloni Angelinát siratja ezen egyszerű szavakban a' kesergő anya. Mennyi érzés, mennyi fájdalom, 's milly szomorú képe a' földi mulandóságnak e' kevés szavakban? Szívből irattak azok, 's — nálam legalább — szívig hatottak. — Egy könyűvei áldozám a' fakadása közben letört szűz líliomnak — 's távozámm.

*) „Oh kedves leányom, miért, miért csak 17 évet, 's nem többet?“

IX.

VERONA.

Montecchi-vármok. — Mezei műipar és utak. — Vino-santo. — Caldieroi csata. — Népvisélet. — Arena. — Volto Barbaro. — Síremlékek. — Piazza d'Erbe, és Piazza de' Nobili. — Templomok. — Romeo' és Julia' sírja. — San-Pietroi vármok. — Visszapillantás Verona' történeti évlapjaira.

Midőn a' tájképet festém, melly a' bericoi halomrul lejövd' szemei előtt elterül: kifeledém rajzombul a' gyönyörű panoramának egy — ha kalaúzunk igazat szolt — igen érdekes pontját: a' Montecchi-család' ősvárának romjait, mellyek Vicenzától nyugatra, kies, részben még ma is erdőségtől árnyékozott domboru hegyen láthatók. Nekem, miután kéjittas szememmel a' szép vidéket át- meg átfutottam, kedves nyugpontul szolgált e' halom, 's romai közé képzelve Romeot,

a' nagy Shakespearetől halhatlanított hőst a' leg-
hűbb, legforróbb, legregényesb szerelemnek: át-
gondolám a' két szív' édes örömeit, mellyeket ő
és Júlia a' legszentebb érzelm' viszonzásgaiban
élveztek; át a' kínos epedéseket, mellyeket a' ha-
lálra küzdő ellenséges szülők' egymásiránti gyűlö-
ségre miatt szenvedtek!.... Ki akarám itt pó-
tolni e' hiányt azon hiedelemben, hogy kecses ol-
vasónőimnek egy kellemes pillanatot szerzendek:
mert ha majd a' szép Italiában zarándokolván, a'
bericoi Szűz' oltáritól lejőnek, 's a' már főnebb
említett Campo-Marzio felé vezető kapu' közelében
pihenni megállapodnak: vajjon nem fognak-e titkos
kéjjel 's édes epedéssel tekinteni a' romok felé, mely-
lyek közt hajdan, midőn még fényes, hatalmas
várul emelkedtek, a' halálig hű szerelem' lovaga
ifjúkori napjait töltötte?... Igen! A' gyöngéd
hölgykebel, e' kiapadhatlan forrása az angyaltisz-
ta szerelemnek, vissza varázsolandja e' romok'
láttára a' lovagkori szerelem' sírig hű bajnokát; 's
ha lesz, melly reménytelenül ápolja vesztatűz gya-
nánt érzéseit, mint tőn Júlia: mialatt egy kö-
nyűvel áldozand a' boldogtalan szerelmesek' em-
lékének, édes merengése közben talán köszönetet
fog gondolni a' vándornak, ki kalaúza' e' parányi
eszméltetését naplójába jegyezte.

... Másnap megválva a' kedves, kellemes Vicenzától, Verona felé indultam, hol ismét Júlia' 's Romeo' emlékével fogtam találkozni. — Alkut köték egy víg vetturinoval, ki épen nem vonzó külsejét szeszélye által feledteté velem, 's egylovas kocsikájába föltelepedve, nemsokára ismét sík mezők 's rétek közötti szép töltésuton haladtam. A' mezei műipar még erre is folyvást mutatja a' szorgalmat, melly a' telkekre fordíttatik. Örömmel vevém észre, hogy a' szőlőtők erre már gyakrabban ölelik a' szederj- és diófákat, mint a' csak árnyékot 's némi tűzanyagot nyújtó jegenyéket. Ez tanúsítja, mikép itt már számolóbb az olasz, 's nagyobb gond van szánva a' selyemtenyésztésnek, mint Vicenza előtt. Vajjon mikor fog már hazánkban is, mellynek legtöbb vidékein az éghajlat szintolly kedvező, e' kevés fáradságot olly dúsan jutalmazó vállalat a' földnép közt ugy, mint itt, meghonosulni, elterjedni 's olly szilárd lábra kapni? Jó Isten, hogy az embereket olly nehéz még saját hasznukra is megtanítani!... Az út' közelében még gyakran tünedeznek elé ligetek' homályiból és szobrokkal népesített kertekből a' szépizlésű nyaralók. A' szünet nélkül javított töltés, meg az azt keresztülszegdelő szabályzott medrü patakok és sédek fölé emelt kőhidak szo-

moruan emlékeztetének honom' isten-adta útaira, mellyeket a' szegény jobbágynép egyenget önkölt-ségén, tetemes idő- 's erőpazarlással, 's mellyeken általában rothadó tölgy- vagy fenyűszálakból lazán összeillesztett hidak veszélyeztetik az átkelők' életét!... O magyar-nemesi arany szabad-ság! meddig fogsz még büszkélkedni a' nemfizetésben? 's az országnak, mellyet hazádnak nevezsz, por' vagy sár miatt járhatlan útai' életveszélyező hidjaiban!...

Montebellon keresztül, mellytől — a' közelében kitüntetett hős tettek' díjául — Lannes francia marsal herczeg-czimét nyeré, Caldiero népes faluba érkezénk, egy postaállomásra Veronától. Vetturinom megállítá lovát, 's etetésre készült. Érzém magam is, hogy a' nap rég lehajolt a' délpontrul, 's daczára minden idegenkedésemnek, mellyel az olasz konyha ellen viseltetém, betekinték a' csapszékbe, melly talán legjelesb vala az egész nagy faluban. Az utczára nyíló, 's a' késő ősz' daczára is tárvanýitva álló ajtón téres szobába léptem, mellynek egyik szögletén alacsony tüzhely körül forgott a' bozontosfürtű barna csaplárosné, kit mihelyt megpillanték, étvágyam teljesen megszűnt, 's már csak szomjam' oltására gondolva, vizet 's jó bort kérék. A' jó

bor egy meszely „vino-santo“ lön, melyet 80 centesimoval (16 p. krral) fizettetett meg a' nyájos csapláros. Kérdésemre: miért neveznék e' bort szentnek? így értesíte: e' bor nagy héten — melly az olaszoknál „settimana santa“ (szent hétnek) neveztetik — huzatik le, 's töltögettetik szalmával befont bőszáju és tágastorku, rendesen három-pintes fekete palaczokba, 's hogy a' borhoz lég ne férjen, a' palacz' torkába olaj töltetik, szája pedig csak papirossal boríttatik be; szerinte az e'kép bepalaczozott bor éveken át is eltartathatik, mi az olasz boroKnál rendesen nem ugy van.

Azalatt mig én magamat az elem tett — vizet jól tűrő — szent-bor' neve iránt értesíttetém: egy fiatal francia utas érkezett Veronából, ki mellem települve, ajánlatomra szinte megízlelé a' szent borocskát. Beszédbe eredénk, mellyre bő tárgyat utazásunk nyujta. A' marquis, mennyiben szavából csakhamar kivehetém, nagy tisztelője volt Napoleonnak, 's lelkesedéssel szólt az arcolei hidról, melyet az nap tekinté meg. Én fölkeretem őt, hogy mig vetturinoja kaptat, néznők meg a' helyet, mellyen 1805-diki october' három utolsó napjaiban Massena francia tábornok a' Károly főherczeg által vezérlett ausztriai sasokkal véres csatát küzdött. De neki nem vala kedve

meghívásomat elfogadni, 's miután az nap még Montebello' vidékét akará látni, sietteté indulását. A' franczia nemzetjellem' egyik megtagadhatlan vonása — a' hiúság, utasomban sem hiányzott. Mig lelkesedéssel szolt Marengo-, Arcole- és Montebellorul, hol diadalmi babért fűzének Gallia' harczosai a' franczia lobogók' aranyos ormaira: nem akará látni Caldierot, hol Massena 9000 emberéletet áldozott — már nem az emberjog- és polgárszabadságnak: hanem az azokat nemsokára lábbal taposandott örökös franczia császár' nagyra-
 ravágásának! — A' marquis távozott; 's mint-hogy az én vetturinom is lova körül sürgött, csak a' csapszéktől nem messze eső szőlőkertbeni halmot tekintém meg, mellyen egy felém közelített agastyán szerint, a' fenemlített csata' alkalmával, az álgyutelepek állottak. A' harcz' nyomát eltünteté a' békés évek' sora, 's hol ezrek hörgék ki hiú csatában lelkeket: most ismét buján növő venyigék' dús levelei fonódnak a' mező' fáira; dúsabban itt, mint másutt, talán- azért is, hogy annál könnyebben feledtessék a' vércseppeket, mellyek a' gyökeiket fedező hantok közé vegyültek! Az agg, ki mint mondá, karjai' egyikén sok hetekig hordá a' nyílt sebet, mellyet egy franczia lovag' szablyája azon alkalommal vágott volt: á-

tokkal emlékezett a' pusztításokrul, 's az őt mezei munkája' végezhetésére képtelenné tett kardcsapásról.... E' vérengző dúlások, ezek, o Napoleon, apotheosisod' egyik kitörölhetlen foltjai!

A' vetturino ezalatt befogott, 's mi indulánk. — A' helység' végén bucsúvásárról jövő víg csapattal találkozánk, mellyben csak a' némberek' tányéralaku lapos szalmakalapja tűnt fel előttem, mellyet többnyire egy tővel tűznek hajtekercsökre; a' férfiak' öltözete — ha a' magas-tetőű zöld kalap' helyét pótló fekete hálósüvegeket, vagy a' szinte gúlyaalaku, de fekete kalapokat kiveszszük, — egészen a' tiroliak' viseletéhez hasonlít. — Másfél óra mulva Verona' toronyait, bástyáit 's főlegvárait látám megvilágítva az alkonyra indultában némileg kiderült napnak általam hőn üdvezelt sugáritól; 's nemsokára — miután útleveletem a' kapunál elvevék, 's pogyászimat kissé szigorubban, mint Mestrénél, átnézék — a' szűk 's tisztátalan utczák' kavicskövezetén robogott be fedetlen hintókánk a' „londoni toronyhoz“ címzett vendégfogadóba.

A' ciceronék, ezen élő, mindig nyitott kézikönyvei az útasoknak Olaszországban, itt sem hiányzanak. Alig alkuvám ki szobámat: ott terme egy, 's mentünk legott megtekinteni — az „Are-

nát.“ Egyik nagyszerű maradványa ez a' nagysága' súlya alatt összeroskadt romai alkotó erőnek. Sértetlenül áll még ma is egész belső alkata, vagyis a' nézők' ülésül szolgált lépcsőzetek; külső falának azonban csak egy csonka darabja meredez föl magasan, mintegy sírköveül a' fölötte eltűnt századoknak, melyek' viharlehelete elkomorítá tömördek gránitjait. A' benső lépcsőzetet szinte óriási négyszegű gránitalkatok futják körül: roppant, merész ivezeteket, 's ezek alatt valódi barlangokat képezve, melyekben ma egyegy szegényebb kézműves, vagy bor-rontó csapláros ütötte föl szennyes tanyáját, melynek ajtaja 's ablakai fölött több helyütt a' körfal' küloldalából kinövő figefa tart árnyékot dús leveleivel. — Odaértemkor pezsgett a' nép egyik fő ajtónál, 's ciceroném látható kedvvel biztatott, hogy még látandjuk egy részét a' franczia lovartársaság' mutatványinak, 's az azok' végével adandó tűzjátékoknak. Megfizetém mindkettőnkért a' belépti díjt, 's kérém theseusomat: vezetne a' szirt-tömkelegbe a' nélkül, hogy a' lovarművészek' bohóságai megzavarnák abbani andalgásimat; mert pusztán, rideg elhagyatottságukban ohajtám látni a' nagyszerű romokat, melyek' élete olly roszul illik világába a' füst és lég után kapkodó mai nemzedéknek, melynek arená-

ja: fabódék; 's küzdő hősei: elpuhult histriok!... Sötét ivezetek alatti hosszabb bolygás után betértünk az amphitheatrum' lépcsőzetéhez. Szent borzadálylyal lépdélék föl a' tömérdek szirtpadokon a' belső fal' legfelsőbb párkányára, és szét-nézék az óriási mű' romain, mellyek' barnult márványait az alkonyuló nap' végsugárai világították meg; és visszagondolék a' nagy togatusokra, kik egykor e' gránitpadokat méltóságos arczczal elfoglalák. — Nemsokára nyomoru zene hatotta meg kellemetlenül füleimet, 's a' nagy dob' és rekegő trombiták' zajára visszapillantva, láttam: mint lejte könnyeden, kimért lépésben ménjén egy némbér, 's mint szökdécselt egy bohócz a' számos nézőcsoport' mulattatására! Áttekintém az egészet, 's elfordulva a' bohóczjelenettől, nem hallottam zenét, nem láttam nézőket, nem lovon tánczoló tizenkilenczszázadbeli amazont.... A' tért íjas bajvivók foglalák el, 's körül a' gránitpadokon romai polgárok 's matronák intettek tetszést a' győző daliának, avagy sajnálták a' hanyatló öklözőt.... Megkerülém az egész tojásdad kört, 's csak az átelleni falakról, midőn kénköves tűz' fénye ömölt el a' bejövési kapunál, vettem ismét észre a' törpe csoportot, mellynek olly jól esik mulatni magát e' tánczosok' 's bohóczok' bak-

szökésein. — A' polai arenának fenlevő külső falait helyzém át képzetemben e' gránitlépcsők' szörnyű tömege köré, 's tökéletes képe állt előttem a' nagyszerű romai amphitheatrumoknak.

Az est azonban elborítá sötét fátyolával az arena melletti szép „Brá“ piacot, 's a' tűnő életet csak az ott tanyázó magyar gyalogezred' hangszkara tartóztatá még vissza néhány óranegyedig zenéjével. — „Rákóczy' indulója“ csattant meg; 's én kifejezhetlenül boldognak érzém magamat: a' falakról, mellyeken Attila' hadai egykor pusztítva jártanak, nemzetem' bús melodiái egyik legkedvesbikének szívemelő hangjait hallhatni!

Midőn a' fogadóba visszatérénk, sok szűk, és roszul világított sikátoron át kalaúzom egy boltozat alatt vezete keresztül, melly a' „Piazza d' Erbe“ nevű tért, a' „Piazza de' Nobili“ cziművel összeköti. A' mint a' boltozat alá jutánk, hogy a' hosszú hallgatást, mellyre őt az amphitheatrum' romai közt kárhoztatám, megboszúlja: megereszté ömledező árját szokott ciceronei ékes-szólásának, 's elmondá hamarjában a' történetet, mellytől e' boltozat „vad ív“nek — volto barbaro — neveztetett.

Szavait ide igtatom.

„A' XIII-d. század' első éveiben — mond a' sürge nyelvű értesítő-omnibus — Ezzelino' meggyilkolása után, Martino della Scala lön Verona' kapitánya, kit a' nép nemsokára dictatorrá tön. Mint általában történni szokott, Martino is, miután kezében volt a' hatalom, zsarnokká lön. A' testi kéj egyik leghatalmasbika volt rút szenvedélyinek, 's nem volt szűzi erény, melly szent, melly biztos volt volna a' bújá kényúr előtt.

„Volt Veronában egy köszörüs, ki mesterségébeni ügyességéről, de még inkább szép leányáról híres vala. A' leány a' városban 's vidékén „la bella arrotina“ — szép köszörüsnő — név alatt volt ismeretes.

„A' bájtjeljes Miretta jegyben állt Scaramelloval, ki a' herczegi testőrök' sorában katonáskodott. A' szép köszörüsnő nem maradt ismeretlenül a' herczeg előtt, ki látva a' gyönyörű teremtest, bújá lánggra gyúlt iránta; 's miután a' szüzet hódolatára bírni nem tudá, fortélyhoz nyúlt. — Eléhivatá Scaramellot, 's elhalmozva azt kegyes magasztalásokkal herczegi személye iránt tanúsított hűségeért: gazdag nászajándékot igére, ha szép menyasszonyát az esküvés után neki bemutatná.

„Menyekzője' napján az urát jobbagyilag hűn tisztelő, és semmi ármányt nem gyanító Scaramello szép menyasszonyával a' herczeg' udvarába ment. Nagy pompával fogadtatott az új házaspár a' palota' egyik szobájában, hol az asztalon egy kitárt szekrényben felhalmozva állt az ígért gazdag nászajándék. A' násznép visszavonult, 's csak két őr maradt a' szoba' ajtajánál. A' nyájas herczeg, maga mellé ültetve a' gyönyörű arát, inte a' boldog vőlegénynek: venné magához a' szoba' egyik szegletében álló asztalon fekvő ajándékokat.

„Scaramello főhajtvá engedelmeskedék kegyes ura' szavának, 's megközelíté az asztalt, hogy fölemelje a' rajta levő szekrényt. De a' mint a' szekrényt megilleté, megnyilt alatta a' padolat, — 's ő az asztallal 's kincseivel együtt eltűnt.

„Martino intett őreinek, 's ezek távoznak. — Az esetet víg ünnepek követték a' herczeg' nyári palotájában.

„A' történetek után harmadnapra tért meg a' szerencsétlen menyasszony szüléi' házába, kik azt híven, hogy az új házasságokat a' herczeg tartóztatá magánál a' kegyelt testőr' kedvéért adott ünnepélyekre: eliszonyodtak, hallván a' kétségbeső arától azokat, mik vele és Térjével a' palotában történtenek.

„Még azon éjjel megtért Scaramello is, ki azalatt a' palota' mély börtöne' fenekén sínylett volt. — Dült és boszút szikráztak szemei; neki nem kelle magyarázat.

„Másnap éjjel a' herczeg halva találtatott ezen boltozat alatt. Mellén és fején számtalan tördőfés volt látható; mi eléggé tanusítá, hogy a' gyilkos százszorosan kívánta volna a' zsarnok' bűnös életét eloltani.

„A' gyanu Scaramellora esett, ki befogatván, 's bűnét nem tagadván, ugyancsak e' boltozat előtt vérzett el hóhérpallos alatt, Mirettával együtt, ki, mint a' herczeg' meggyilkolásának fő oka, az akkori törvénytudók' véleménye szerint, szinte halálra ítéltetett.

„A' hármas vérengzésről ez ív „vad“nak neveztetett, 's e' nevét nemzedékről nemzedékre mind mai napig megtartotta.“

Igy az én ciceroném. — De mások e' nevet Can-Signoriótul származtatják, ki nagybátyját, II-d. Can-Grande herczeget, szinte e' boltozat alatt gyilkolá meg.

Verona' hajdani herczegci a' Scaligerek, kik alatt legfényesb — de nem egyszersmind legnyu-

galmasb — korszakát is élte a' város, a' „Santa-Maria-Antica“ templom előtti szűk téren nyugosznak gránitból emelt ravatalaikban. Három illy sírbolt áll e' czinteremben; 's mindenik egyegy kápolnához hasonlítván: becses maradványai azok a' XIV-d. század' ki nem tisztult építészeti izlésének. Közölök legegyszerűbb az, mellyben Can-Grande', Verona' 's általában egész Olaszország' középkori Augustusának hamvai nyugosznak; legpompásabb ellenben Can-Signoríoé, ki e' ravatalokat készítteté. Ő vala utolsó ivadéka a' Scaliger-családnak, 's országát, mellyet egy nagybátya' 's egy testvér' meggyilkolásával siettete hatalmába: átvitte kevés évek múlva e' pazarélességű sírboltba, mellyet halála előtt hat évvel kezde építtetni palotája' ablakai előtt, 's mellybe 35 éves korában költözék át. Mindenesetre ritka lelki erő egy fiatal herczegben: naponként szemlélni a' sírt, melly hűlt tetemeit befogadja. Ugy látszik, nekem, hogy a' testvéri vér, mellyel kezeit bemocskolá, rémes borzalommal hajtá őt az enyészet' karja felé! Can-Grande' ravatalánál Olaszország' legnagyobb költője, DANTE Alighieri, jutott eszembe, kit, midőn szülővárosából számkivetetten holygana, ritka vendégszeretettel fogadott e' herczeg udvarába, melly vendégszeretetet a' halhatlan költő

„Mennyországa“ XVIII-d. énekében örökíte. Vannak tudósok, kik állítják, hogy itt, 's jelesen a' gargagnoi hercegi lakban írta Dante „Isteni Comödiája“ Purgatoriumát, miután a' Poklot Firenzében már elvégezte; Paradicsomát — mint tudva van — Friaulban, a' tolminoi kastélyban, készíté. Dante *) e' műve után, melyet az olaszok „fejedelmi költemény“nek neveznek, méltán tartatik a' keresztény költészet' Homerusának. Ki studiumává tévé azt, tapasztalta kétségkívül, hogy az egészen mély vallási és political cél árad el, a' lángeszű költő ritka tapintattal szövé abba a' hajdani 's korabeli történetek', political 's vallási villongások' nevezetesb szálait, 's az emberi szenvedélyek' és előitéletek' rémes vázát, 's az e'kép olly változékossá lett részeket eddig nem tapasztalt ügyességgel hozta összhangzatba elannyira, hogy őt sem előtte, sem utána egy költő sem tudá meghaladni. Valóban, csak sajnálnunk lehet, hogy e' felséges költeményt, melyet a' nyugati nemzetek' költői versenygve iparkodtak nyelvökre átfordítani, irodalmunk még nem bírja! Dante' e' nagyszerű munkája azonban, melly olly fényesen nyitá meg az olasz költészet' jövőjét, nem hatott kitűnő süker-

*) DANTE ALIGHIERI született 1265 ben Firenzében :
— meghalt 1321-ben Ravennában.

rel az olasz költészetre: mert a' jövő nemzedék' musája, elhagyva a' szép ösvényt, melyet a' nagy Dante az ész' magasan fellobogó fáklyájával kezében, férfias erővel tört vala, jobbadán a' petrarcai érzelésre tévedett; maga Tasso kész lön „La Gerusalemme liberata“ czimű nagyszerű hőskölteménye' több stanzáit az imádott hercegi hölgy' kedvéért megcsonkítani, megmásítani!...

A' „Piazza de' Nobili“ nevű tért, melyről már főnebb emlékezem, barnult paloták környezik; köztök Verona' egykori hatalmas hercegeié — a' Scaligereké — köté le leginkább figyelmemet; 's a' „Piazza d' Erbe“ — zöldségpiacz — körüli házak közt mindenek előtt az tűnt fel, mellyben egykor Giolfino festész lakott. Sajátszerűleg lepi meg az idegent az e' ház' külfalain látható két fresco-festménye a' derék Mantegnának. A' templomok' és paloták' belseje már nem vala elég a' művészeknek: az utczákra vivék azt, 's azokat ékesíték ecsetökkel! Itt mondhatni igazán, mikép a' festészet életbe ment által! Istenem, mi messze vagyunk ettől mi magyarok!... A' piacz' egyik oldalán Sanmicheli- vagy Palladiótul épített szép palota áll, előbb Maffei', ma a' Bovio grófok' tulajdona. Ez előtt egy gránitoszlop látható, 1524-ből, mellyen egykor a' velencei oroszlán pompázott.

Midőn Verona még annak dicsősége alatt élte az olasz köztársaságok' véres szabadságát, ez oszlop menhelye volt — az adósoknak! A' nagytanács' határozata szerint ugyanis, a' hitelezőjétől üldözött adósnak elég volt megérinteni ez oszlopot, hogy minden további üldözésektől megszabaduljon. Csodálnunk lehet, hogy apáink, kik a' fizetéstől iszonyodást szinte ránk is átszivárogtaták, nem gondoskodtak hasonló menhelyről az adósok' számára; hacsak azért nem talán, mert ők a' bíróságot emelék illy védjévé az adósoknak!... A' franczia foglaláskor Napoleon ez oszloprul leütteté a' szárnyas oroszánt, 's fejzete' párkánya alá egy Bovio grófot akasztata, ki irántai árulásról vádoltatott.

A' templomok közül megemlítendő „San-Celso“ a' VI-d. századból, mely talán az egész keresztény világban a' legrégibb. Különösen érdekesek a' vele kapcsolatban levő pinczék, melyek az első keresztényeknek ájtatos gyűlhelyül szolgálhattak. — „San-Zeno“ temploma a' IX-d. század' emléke, mely a' jövő korokon át, a' művészetek' kifejllettségében is megtartá eredetiségét. Csodálatos talapzatok és fejzetek látszanak idomtalan zömök oszlopain; az ülő helyzetben ábrázolt címszent' szobra, vereses márványból, némi comicai hatással van a' nézőre. Mantegna' három képén; a'

benvenuti ajtó fölötti ablakon, mely Brioletto' igen becses műve a' XI-d. századból, 's a' templom' építési formáján kívül, mely tökéletes eszmét ad a' művészeteknek IX-d. századbani szomorú állásáról, nem lelék benne semmi nevezetést. Mellette kívülről a' mohos régiségből fenmaradt sírbolt áll, melynek újabb korbeli, — 's azért nem épen hiteles — fölirata mutatja, hogy benne Pipin, Nagy-Károly' fiának 's Olaszország' királyának hamvai nyugosznak. — A' székesegyházban van eltemetve III. Lucius romai pápa, ki székéből elüzetvén, Veronában tartózkodott és halt meg 1185-ben. *) Itt láthatók szinte: *Burato'* végvacsorája, a' XVIII-d. századból, helyén Bellini Jakab', „Megfeszítés“ név alatt ismeretes azon híres fresco-festményének, mely 1759-ben a' mostani kápolna' kedvéért szétdulattott; és *Tiziano'* „Égbemenetele“, mely Franczia-országot is bejárta. — „Szent-Ilona“ temploma rám nézve nemannyira Brusasorci festésznek a' czímszentet ábrázoló nevezetes vászna miatt, mint

*) A' sírirat, két latin versszakban, a' pápa' egész biographiáját tartalmazza:

„Lucca dedit lucem tibi, Luci, pontificatum
Ostia, papatum Roma, Verona mori.
Immo Verona dedit lucis tibi gaudia, Roma
Exilium, curas Ostia, Lucca mori.“

inkább azért vala érdekes, mert itt olvasá a' honából száműzött Dante 1320-ban, számos gyülekezett előtt, a' föld- és vizrőlí értekezését. — „Szent-Euphemia“ templomában Sanmicheli' szobra: az „Igazság“ érdemel figyelmet. — Van még sok szép temploma Veronának, mellyekben a' velencei iskola' mesterei- és tanítványainak több jeles festményei pompáznak; de ki előbb Velenczét látá: nem fogja nagy érdekekkel keresni 's nézdelni azokat.

A' templomokbul Romeo' és Júlia' sírjához siettem, melly felett örökifjúlág lebeg a' szűz szerelem' emléke. Kalaúzm mindenek előtt egy csapszékbe vezetett, melylyé a' Capulettiek' hajdani palotája átváltozotttnak lenni állíttatik; 's ott, hol 1303-ban Romeo Júliát a' fényes tánczteremben először megpillantá: ma Bacchusnak áldoznak a' gondtalan fuvarosok és terhészek! — A' vereses gránitsír, mellyben Júlia Lorenzo' álmfüveinek nedűjétől tetszhalottként fekvék, a' Szentferencziek' kolostora melletti czinteremben őrizetik. 1826-ig mosóteknőül használtatott, és nem juta senkinek eszébe: e' jelentékenytelen szirtdarabban a' hű szerelmesek' emlékét keresni, 's csak néhány éve, hogy az nagyobb becsben tartatik. Azelőtt, 's szinte a' legújabb időkig, egész darabokat leheté tördelni abból bárkinek is; ma azon-

ban ez nem szabad, de mind a' mellett is, hogy pusztítását tanácsi parancs is tilalmazza, uton-útfélen ajánltnak az idegennek az eredeti' mintájára csinosan faragott kis koporsók, melyek, noha már nem a' Júlia' sirjából vannak: érdekesek mégis az útas előtt, ha keblében a' kihalt édesb érzések' helyén sírkövet nem emelt a' prozai élet' fagyaló valósága!... Sokan kételkednek ma azon: vajjon ez-e csakugyan a' koporsó, melyben Júlia Romeoját várva, halottas álomban szendergett? Staël asszonyság, többek közt, azt annak tartja, 's kalaúzm is nagy szenvedélylyel vítatá ugyanazonságát, 's hite' bizonyításaul felhozá, hogy e' koporsó egészen hasonlít azokhoz, melyek a' Capulettiek' korából a' kriptákban ma is vegyesen talátnak. Én örömet hittem szavainak, 's csak azt tudám sajnálni, hogy a' nagy brit költő' jóslata, melly szerint pompás síroszlopot, emeltett a' szerencsétlen szerelmeseknek, mindekkorig teljesületlenül maradt:

MONTECCHI.

„Szobrárt aranyba vésve állítom föl,
Hogy mig Verona megtartandja e'
Névét, hasonló pompával soha
Szobor ne álljon, mint hű Júliáé.“

CAPULETTI.

„Olly dús legyen majd szinte, hölgyed
Mellett, emelve Romeonak is.“ *)

A' költőt megcsalá jóslata: nincs fényes szobor a' szerencsétlenek' sírja felett; sőt még csak azt sem tudjuk ma már bizonyosan, hol állott eredetileg kőkoporsójok, és nem némelly angol utazó' agg ereklýeket szomjazó kórsága avatta-e azzá a' fenleírt szirtdarabot? ... hanem a' legdrágább ércznél drágábbat, a' legmaradandóbb márványnál maradandóbb emléket állíta a' nagy költő halhatatlan művével; 's biztosak lehettek ti, szent árnyai a' hű szerelmeseknek, hogy míg Verona állni fog, álland egyszersmind a' ti emléktek is!

Verona' színháza igen csinos: perystilje Palladio' építménye. Benne olasz színészektől játszott olasz dramát hallék — a' második felvonás' végeig; tovább nem türhetém. Mindent a' világon, csak komoly olaszdramát, és olaszkonyhát ne! — A' város körüli erősítési munkák, 's az éjszakra eső hal-

*) Shakespeare: „ROMEO and JULIET“ V. felvon. utolsó jelenet.

mokon épült fellegrárak, megvallom, nem érdeklének; 's a' Gavius-ív' romjain kívül, mellyek szinte romai maradvány, a' Szentpétervárbani omladozó tornyot tekintém meg, mellyet Theodorik gót király építtetett, 's mellyről kalaúzm ismét egy rém- és borzalomteljes történetkét regéle. A' kilátás e' csonka toronyrul az Adige' völgyére és a' városra kimondhatlanul szép és kellemes. A' torony alatt feszül keresztül az említett folyamon egy óriási kőhid, három különböző nagyságu ivezettel. A' toronyhoz első, vizsínlegesebben fekszik a' többinél, de ezek' konyúlata is csekély, 's a' mű, melly szinte romai maradványnak lenni állítatik, ha nem is olly nagyszertű, mint a' Rialto Velenczében: nevezetes mindenesetre azon merész kéz miatt, melly e' lapos ivezeteket sok századokra emelé a' szép Adige fölé.

Verona a' lombard-velencei királyság' hason-nevezetű delegatiojának *) fő-, 's Italia' egyik leg-régibb városa. Már a' romaiak' ideje óta mindig

*) A' lombard-velencei királyság Delegatiókra, azaz megyék- vagy kerületekre van felosztva, mellyek a' velencei 's illetőleg a' milanoi kormánytól függenek. Mik a' többi örökös német tartományokban a' kerületek (Kreise): azok az olasz tartományokban a' delegatiók, mellyek' élén a' Delegatik állanak, mint egyebütt a' kerületi kapitányok.

nagy szerepet játszott Olaszország' történeteiben. Többen a' tusculusok', mások a' herulok' korába viszik föl építtetése' idejét; legvalóbbbszínűnek látszik nekem azok' véleménye, kik — Livius után — a' gallok' híres vezérét Brennust állítják alapítójának, kitől nevét is kölcsönzé. Korán romai gyarmattá levén, véres csaták küzdettek falai alatt. Marius, Decius és Constantin hadaikkal boríták el gyönyörű vidékét, mely arczat nyugatról az Adige' kék hullámiban fürösztli. Attila is meglátogató e' várost vad hunnusaival. Később a' gótok' és longobardok' hatalmába került, kiknek királyai többnyire ide telepíték udvaraikat, melyeket Nagy-Károly forgatott fel aztán örökre. Otto a' német birodalomhoz csatolá azt, melytől azonban a' XIII-d. század' első éveiben a' paduai zsarnok Ezzelin elszakasztá: a' szabad köztársasággá alakult várost fegyvereseivel elfoglalván. A' Scaligereket, kik alatt a' guelfek' és ghibellinik' vérengzései közepett is folyvást növekedett fénye és hatalma, Galeazzo, milanoi herczeg, üzé tova, ki után a' XVI-d. században Velencze' birtokába jutott, 's a' lagunai köztársaság' bírá azt, változó szerencsével, egész a' campo-formioi békekötésig, melylyel Ausztriának átengedettett. Visszafoglalák ismét a' francziák, kiktől a' párisi első békekötéskor vég-

kép Ausztria' hatalmába jött vissza. Nevezetes szerepet játszott Verona 1822-ben, midőn kebelében gyűltek össze az európai fejedelmek, részint személyesen, részint küldötteik által, hogy Spanyolország' ügyeit tisztába hozzák, 's a' megúnt békókat lerázni kezdett Görögország' sorsa felett koczkat vessenek! Amazt, mint sajnosan érzi mind maig a' boldogtalan félsziget, bebonyolították; ezt — mert a' koczka nem-avatkozásra fordult, — szabaddá tévék!... Ma, egyre javított bástyái 's védtornyai között teng, maradandó emlékivel a' dicsőségnek, melyet nem véres csatái: hanem azon lángszellemű tudósok 's művészek derítettek föléje, kiknek bölcsőül, vagy menhelyül szolgált; mert itt láta első napot Catullus és Cornelius Nepos; itt Vitruvius és Sanmicheli, a' híres építészek; itt a' szülő városától „Veronese“ melléknevet nyert Caliori Pál, kiről a' velencei festész-iskola' mesterei közt emlékezém. — A' csaták' zaja elhangzott; de él örökifju fényben a' tudományok' és szépművészetek' lángszelleme, melly Verona fölé ragyogó sugárkört vont.

X.

MILANO.

Verona' vidéke. — Brescia és Bergamo. — Jules Janin Milanorul. — San-Carlo székes-egyház. — Arco della Pace. — Arena. — Egy olasz vegytész hazánkról. — A' Scala-, Carcano- és Ré-színházak. — Milanoi csapszék; Mora-játék. — Girolamo' marionetjai. — Brera; Beccaria. — Ambroziana-könyvtár. — Sz. Ambrus' temploma; Leonardo da Vinci' „Urunk' vacsorája.” — Milano' élő művészei. — Paloták; kórházak.

Nincsen, nem képzelhető utazóra nézve nagyobb baj, mondhatnám, nagyobb csapás, mint a' rossz idő!... Mintha az elemek esküdtek volna össze ellenem: az eső, melly Veronában kezdett verni, Milanoig szüntelenül kísért, és szakad most is elannyira, hogy Caldierotul fogva, tovább tiz napnál, verőfényt nem láttam.

Veronában, minthogy a' beállott folytonos esőzés a' város' gyönyörű vidékére, 's jelesen a' szép *Garda* tóra teendő kirándulásimat élvezhetők-

ké nem teendé, gyorskocsira ültem. — Nem láthatám tehát ezúttal Gargagnanot, hol Dante „Purgatorio“ját írta, kedves emlékivel; nem a' természettől alkotott vejai szirthidat, 's a' mellette levő barlangot, mellyben Dante „Poklá“nak némelly képeit vettnek mondatik, és nem az arcolei tért és hidat, hol egy gúlya mutatja Napoleon' világhírű csatáját!...

A' gyorskocsi, mellyen négyen nem a' legkényelmesben ülénk, 's mind a' mellett is, hogy fedve volt, derekasan keresztül ázánk, estve ér Bresciába, és késő éjjel Bergamoba. E' városokban tehát szinte mit sem láthaték egyebet, mint a' postaházak' fészereit, mit sem hallhaték, mint a' postakocsisok' érthetetlen olasz-zagyvalékát! Ennélfogva ideszóló ajánlványimat is akkorra valék kénytelen halasztani, midőn a' kedvező sors e' vidékre ismét visszavezet. E' körülményt pedig annál inkább van okom sajnálni, mert Bergamoban a' székes-templom- és csinos színházon kívül, nevezetes romai 's görög régiségek is mondatnak létezni; különben pedig, mióta e' tartomány' lakói a' selyemtenyészéssel szorgalmasabban foglalkoznak — mi, a' mint Milanoban biztos kutfőből hallám, ez évben 22 millió huszast jövedelmezett — e' város épülni 's csinosbulni indul.

ván, igen kellemes benyomást tesz a' velencei kormány alá tartozó városokból jövő idegenekre.

Milanohoz közeledvén Jules Janin jutott eszembe, kinek 1838-ban tett olaszországi utazását Triestben szerzém meg. Szánakozó mosollyal gondoltam a' „lábain nehéz lánczokat, Milanoban szirmos börtönöket és zsarnok elnyomatást“ képzelő betegagyú francia feuilletonistára, kinek Párison kívül nem biborul rózsa, nem virul liget, nem mosolyg szabadság!... A' kép, melyet ő főnebbi munkájában Milanorul feste, növeszté vágyamat; 's én, ki mint szabad magyar polgár, szinte tudom: mi a' szabadság? alig várám, hogy enszemeimmel győződhessen meg arról: vajjon olly czéltalanul van-e e' szép város ide építve a' kies rónára, és síri csend uralkodik-e utczáin? vasbékó csörg-e lakói' karján, és szellemi bilincs némítja-e ajkaikat, mikép azt a' szabad francia író találta?... Vederemo!

Milanoban első, mi az utas' figyelmét igényli, 's mintegy varázslag leköti, roppant székes-egyháza. Itt létem' két első napjaiban számtalan szobrait 's minaretjeit lohogva omló zápor mosá, később pedig olly vastag köd borítá, hogy azt felséges pompájában látnom teljes lehetetlen vala. Esernyővel fejem felett naponta többször kerülém

meg azt, csodálattal nézve az azt környező igen-
is szűk térről és még szűkebb utcákból a' torony-
és csúcserdőket, melyek fejer márványból faragva,
a' szinte fejer márványból alkotott tömérdek épü-
leten könnyűd kúpreszek gyanánt magasulnak a'
felhőkbe. Kimondhatlan kár, hogy olly szűk téren
áll, melly derült napokban is tiltja egész nagysá-
gában bámulhatni e' felséges építményt.... Nemze-
dékek láták emelkedni a' roppant márványalkatot;
nemzedékek, melyeken keresztül majd sötétség
borítá el az elméket, majd korányi pír és később
déli napsugár derenge föl az ébredő ember-észre.
E' sötétség, e' hovatovább terjedő világosodásnak
nagyszerű emléke a' milanoi domo (székes-egyház),
mellynek építése 1386-ban Giov. Galeazzo Viscon-
ti alatt 's által kezdődvén, mindeddig sinős telje-
sen befejezve. Különböző építészeket foglalatos-
kodtatott e' nagy mű, kik nem maradván hivek
az első *) tervéhez, különféle modor- és izlésben

*) Első építészeül Heinrich Arter von Gmünd nevez-
tetik, kinek melléknevéből az olaszok Gamodiát csináltak,
csak hogy olasz legyen a' lángész, mellyben a' nagyszerű terv-
eszméje először szikrára gyúlt. Azonban a' templom' egyik mel-
lékoltára mellett árultatni szokott könyvecske szerint, első é-
pítészeül Marco de Campione áll, 's Gamodia vagy Za-
modia csak 1391 vége felé — sorban 16-iknak — tételik.
Az építőmesterek' száma 1397-től — 1838-ig összesen: 190;

folytaták a' munkát; innen van aztán, hogy az egészben hiányzik azon harmonia, melly nélkül elragadót, elbájolót nem nyujthat a' művészet, mellynek alkotmányát csak ugy lehet remeknek nevezni, ha a' -mű' egyes részei akként illesztvék össze, hogy rajtok az egészbe harmoniát hozó tökély uralkodjék. Csak illy mű bájol el, midőn lelkünket fölmelegítve, arra olly kifejezhetlenül kellemesen hat. A' milanoi székes-egyház tömérdek szírhalmazával, tornyai' és szobrai' ezreivel csodálatot gerjeszt bennünk; de hidegen hagy, mint a' márvány, mellyből azt száz kéz, száz különböző izléssel összeállítá. Bámuljuk rajta az erőt, békétűrést és kincspazarlást; de bámuljuk különösen a' merészséget, melly a' szörnyű tömegeket egy egészszé összehordta; azonban a' roma-firenzei hajlékonyság és könnyű kerekdedség mellett, melly kivált homlokzatán mutatkozik, igen kellemetlenül sírnak ki az egész' eredeti typusán. előmlő gót szegletek, csúcsos karimázatok és feszes oszlopzatok! A' szent sereg, melly már is mintegy 3500 szoborban népesíti Isten' e' lakát, és a' 98 gót csúcs, mellyek többnyire legügyesb vésű-

's köztük 1510-ben Leonardo da Vinci, 's 1540-ben Giulio Romano említették; 1599-ben pedig Andrási Hippolit' neve olvasható.

től végzetten, rajta talptól tetőig emelkednek, ha az alsóbbakat kiveszszük, csekély, vagy semmi élvezetet sem nyújtanak. Sajnálám, hogy nem bírok oly képzeleti erővel, melly e' márványalakok' hangjait velem hallathatta volna; Jules Janin e' tekintetben igen szerencsés volt. Ő „a' régi gót szobrok' ajkairól rémületes hangon hallotta intonáltatni a' „*Hosanna in excelsis*“t; majd jöttek az élesb, de tudósb hangok, mellyek „*Veni Creator*“t éneklének. Más szobrok, kezöket összefonva, harczai dalt zengének; a' vallás belépett a' politica' urodalmába; aztán egészen odafen egyszerre megszűnt a' csatadal, elállt a' megkezdett ima; a' voltaireféle kétkedés hallatá gúnyos, skeptikus kacaját, míg végre Napoleon császár emelé föl nagy szavát, 's kardjára támaszkodva, általános „*Te-Deum*“ot kezdte meg! Végtelen zenészet lön ez, mellybe a' történet' minden zaja bele vegyűlt; később ünnepélyes csend után az alanti szobrok újra kezdék a' legszebb „*Hosanna in excelsis*“t, 's e' nagy, mindig új, mindig győzelmes zaj elborítá a' szent székes-templomot, alapjától föl legmagasb csúcsáig, 's akkor mindezen szétszakadozó hangok elnémultak, vagy összeolvadtak egyik a' másikkal ugyanazon imádásba...“ Így az ismeretes franczia feuilletonista, ki „mindezt ugy

látta 's úgy hallotta a' milanoi domo' lábainál, mintha a' Theatre-Italien' erkélyén állt, vagy azon harmadik égbe ragadtatott volna, hol sz. Pál va-la...“ Nemde, eredeti ötlet ez? Én, ismétlem, nem leheték olly szerencsés, hogy képzelődésem bámultomban is illy mennyei élvezetet nyújtott volna; én mindezekből legfőlebb is azon ünnepélyes „*Te-Deum*“ot hallám, melyet a' szent szoborsereg azon béke fölött énekle, mely Lombardia' virányos telkein a' nagy zsarnok' száműzetése óta áldáshozólag lebeg.

Szent érzéssel teli léptem az egyház' belsejébe, hol bámulatom csak növekedett a' tömérdék fejmárvány oszlopokon, melyek boltozatait 's tornyokkal megrakott kúpjait emelik. Itt győződém meg arról, mikép a' gót izlésű építészet' remek műveül kellendett állnia e' szent laknak, ha a' későbbi mesterek Gamodia' tervéhez szorosban ragaszkodtak volna. De mint állhattak ellen a' kor' kívánatinak, melynek megvan saját akarata, parancsa szinte, mint izlése! A' szép corinthy oszlopok, melyek ajtain 's az oldaloltárokön láthatók, gyönyörűk, 's látásuk élvezetdús lehet — de nem itt, nem a' milanoi domoban, hol szépségek a' gót csúcszatok mellett elenyésznek. A' benyomás' kellemét zavarák ezúttal ama' nem épen mesteri

ecsettel készült képek is, mellyek borromei sz. Károly' életét ábrázolván, az e' szentnek ünnepét megelőző napokon, kárpitokkal körülfűzve, az óriási oszlopok között díszjelek gyanánt csüggenek, de mellyeket én a' méltóságos hajdanság' nagyszerűségével semmikép sem tudék öszhangzásba hozni. Annál kedvesebben hatottak rám a' festékelt ablakok, mellyek a' kúpon gyöngesárgán ragyogtatják be a' nap' sugárait, a' falak' ablakain pedig különféle bibliai szenteket 's történeteket tüntetnek föl. Az üvegfestést itt látám először egész pompájában. A' festészet'e' nemét a' németek- és francziáktól, kiknél az a' XVI-d. században legnagyobb tökélyre jutott, tanulták, 's csak újabb időkben kezdék gyakorolni az olaszok. — Olaj- és fresco-festményekben nem fölötte bővelkedik e' templom; de annál jelesb emlékeket mutathat fel a' plastikában. Szép mű a' két szónokszerk bronzbul; az szinte Gian-Giacomo Medici' síremléke is Michel-Angelo' rajza után emeltetve IV Pius romai pápától; de figyelmet érdemel különösen mind az eszme' bizarrsága, mind a' kivitel' tökélye miatt Sz. Bertalan' márványszobra. *Agrati Márk'* műve ez, mellyen a' szent lefejtett bőrével takarja be lenyúzott vállait. — Mellékesen akarom csak említeni, hogy e' szobrot a' siető Jules Janin Pra-

xiteleséből mondja egy szentté átváltoztatottnak. Talán nem olvasá végig, vagy nem értette a' latin szavakat, mellyek a' csodálatos szobor' talapzatára vésvék?

„NON ME PRAXITILES, SED MARCI'S VINKIT AGRATES.“

Ha Jules Janin mindentűt olly elfogult lélekkel 's olly pontatlanul tette jegyzékeit, mint Milanoban: akkor ugyan nem merném őt ajánlani útmutatóul senkinek Olaszországban. Szerinte e' székes-egyházat Nagy-Károly kezdette, 's Napoleon végzette! Illy anachronismusokat csak francia utazó írhat, ki az egész világ' nagyszerű műveit és szépségeit hazájának szeretné felróni érdemül. J. Janin is azt hívé, hogy illy nagy munkához csak francia foghatott, 's hogy azt csak francia volt képes befejezni! — Botlás mindkettő. Az alapot, mint már említém, Giov. Galeazzo Visconti veté meg 1386-ban, gyilkosságaérti vezéklésül, mint később érintendem; hogy Napoleon az építést folytatta, 's arra tetemes pénzösszegeket rendelt fordíttatni, az bizonyos; de a' mű koránsincs még bevégezve, 's ki mondhatja meg: hányadik nemzedék szülendi az építést, ki e' csodaművet tökéletesen bevégezze? A' jelen kormány — ugy hallom — 40 ezer lirát, vagyis 13,333 p. ft. 20 krt.

fordittat évenként az építés' folytatására; de e' pénz, ha a' még hiányzó tornyokat, 's legalább is ezer szobrot veszszük figyelembe; épen nem sok; nálunk azonban annyi garas sem igen van — kivált templom-építésre!

Egyik nevezetes jelessége e' nagy műnek Bor-romei sz. Károly' földalatti kápolnája, melybe a' főoltár alatti kettős lépcső vezet, 's melly közönségesen *Scurolo* név alatt ismeretes. Nagyobb gazdaságot, fényt és pompát, nagyobb pazarságot ezüst- és aranyban, hegyi kristály- és drága gyöngyökben alig képzelhet valaki, mint mellyel e' kápolna előntve van. Én épen a' czímszent' évnapján valék szerencsés e' kápolnát teljes fényében láthatni. Az oszlopoktól tartott, aranyzott vagy meztelen ezüstbőli domborvécetek, jeles művek; a' falakat borító kárpit' veresbársony mezejébe arany szálak himezvék. A' szent' koporsója, melly épen nyitottan állt, ezüsttel összefoglalt kristályból van, IV Fülöp spanyol kirá'y' ajándéka; benne a' szent eg'ész főpapi díszöltözetében fekszik. Kár, hogy J. Janin ez alkalommal velem nem volt; most ugyan nem leendett oka a' szent' elhagyatottságán busúlni; mert e' két nap' tolongási közt csak nehezen lehetett e' kápolnába lejutni. A' koporsónál szüntelen pislogó lámpa talán

esetből aludt el épen az ájtatos franczia utazó' be-
mentekor.

A' csak most szabályzott Corson kívül általá-
ban szűk utczáu, 's majdnem piacztalan városbul
nyugat felé kimenve, szép fasorok között tágas tér-
re juthatni, melly az ismételve szétdult 's viszont
fölépített Viscontik' hajdani várán innen, fákkal sor-
ban beültetve, kellemes sétául: tul pedig begyepes-
sedve, katonai gyakorlatok' piaczául terül el, szinte
a' felséges Simplon-kapuig, melly ma „Arco della
pace“ — Békeív — név alatt ismeretes. A' várnak vá-
ros felé álló két tornyán kivagdalvák a' hajdani Vis-
contik' czimerei, mint másutt a' velencei szárnyas
oroszlánok; a' franczia hódító nem tűré a' régi ural-
kodásnak még csak képjeleit sem! Hátsó része a'
mult években egészen kiújttatott, 's több híres had-
vezér' mellszobrával ékesítettett. A' fegyvertér' nyu-
gati végoldalán áll a' „Békeív“, melly valóságos dí-
sze és koronája a' mai építészet és szobrászatnak,
's mellyet fölülmulót a' virágzó hajdan sem sokat mu-
tathatna; magában egyesít az mindent, mit a' mai plasti-
ka remeket nyujthat. Rostélyzat keríti az egészt, de
a' bemenni akarónak mindig kész megnyitni az ajtót
a' közel őrtanyában lakó felvigyázó. Lapokra terjed-
ne, ha az egésznek hí leírását akarnám naplómbe
jegyezni, azért csak a' bronzhul szép domborvésc-

tekét 's jeles bronzlovakat említtem, melly utóbbiak az ív' tetején a' Béke' diadalkocsijába fogva, magokkal látszanak ragadni a' nemtőt, szekerét, az egész ívezetet. Tervét *Cagnola* készíté' 1806-ban, 's az erre következett évben kezdetett meg építése, fejez márványból — Napoleon' dicsőségére. Innen e' hős' nevezetesb csatái rajta domborvésetekben. Az 1814-diki események után első tervét a' művész részben megváltoztatá, 's az egészet olyképen rendezé el, hogy belőle a' mai „Békeív“ alakulna, melly 1839-diki september 10-d. lepleztetett le, midőn felséges urunk Ferdinánd, a' lombard-velencei tartományok' ősi vaskoronáját szentséges fejére teendő, Milanoba érkezett.

E' kaputól visszatérve balra látható az Arena. Igazi fővénytér; silány utánzása a' hajdani amphitheatrumoknak, 1806-ban készítve, a' francia kormány' parancsára, *Canonica* építésztől. Vannak, kik e' művet nagyszerűnek találják: 's nagy is az, mert negyven ezer néző' számára van benne hely készítve; én azonban nem tekinthetém másként, mint a' romai hason óriási művek' törpe utánzásának, mellyben a' gránitlépcsők' helyét puha gyepágyak pótolják, 's így csodálni azt roppant terjedelme' daczára sem tudám. Egész alkotása hirdeti az ellágyult, 's más élvezetekhez is szokott nemzedéket, melly bárszonyos

gyepágyból rakatá azt, hogy a' Guerraféle lovagjátékokat 's egyéb pulicinelloi mutatványokat kényelmesen láthassa. Eljüendnek majd a' vakandokok, 's feldulják puskaapor és kartácsok nélkül a' nagy művet, és a' roppant tervü puha építményből csak a' sziklakapuk maradnak fen gyászos hirmondókul! „Middőn rajta lépdelsz — mond igen jellemzőleg egy francia utazó — érzed: mint indul meg lábaid alatt a' föld, 's mint dölne halomra az egész, ha férfiakból álló nép telepednék gyeplépcsőire.“ E' szavak igazak. Századunk' furcsa szelleme, melly nagyot és törpét egyiránt kész alkotni szeszélyében, itt látható egymás' szomszédságában, a' legnagyobb ellentétben. — Az „Arenát“ értem, 's a' Béke' felséges márványívezetét!

Alig hiszem, hogy volna olvasóim között csak egy is, ki politizálni nem szeretne, 's különösen, ki nem ohajtaná tudni: mint ítélnék rólunk Magyarokrul az olaszok? azért eltérve kissé mezejéről a' szép-művészeteknek, mellyeket élvezni jövék leginkább az olasz földre, egy milanoi chemicust lesz itt szerencsém bemutatni, kivel ebéd után a' kandalló' ropogó tüze előtt ismerkedém meg. Milanoban szinte, mint Olaszország' egyéb városiban is, még mindig ritkán láthatni kályhát: noha a' tél, kivált a' tiroli 's helvét havasok' közelében koronként meglehetősen ke-

mény, 's a' mai nemzedék talán a' szép Italiában sem olly tüzről pattant már, mint voltak a' korábbi századok' emberei. Mi engem illet, én legfőlebb is csak őszi hidegben szeretem a' kandallókat, mikor igazán mondva még csak fél hideg van; mert kissé csipősb télben könnyen megtörténik az illy kandalló' közelében, hogy mig az ember' fél teste megsült: addig másik fele hidegtől borsószik; hanem az olaszoknál, kivált a' velencei 's lombardi síkságon, hol a' hideg ritkán száll hat fokra a' fagyponthoz, a' kandallók még jók lehetnek; én azonban kályháink mellett maradnék inkább, 's csak az egyet ohajtanám, hogy azokat olly tökélyre iparkodnánk vinni: mint vivék az olaszok kandallóikat, mellyek a' helyett, hogy úgy elrutítnák a' szobákat, mint a' mi többnyire még tenyeres-talpas kályháink: bizonyos csínt és ékességet kölcsönöznek azoknak, kivált hol diadalívekhez hasonlítanak, mint a' velencei dogék' egykori követ-elfogadási teremében.

Egy illy kandalló előtt fűtőzém egy estve az „Ancora d'oro“ czimerű vendéglő' ebédlőjében, midőn egy derék olasz beszédbe eredt velem. Hazám-ról szólánk; 's erről tévén szó, tárgynak nem valék szűkében. Volt bő anyag vegyítészem' olvasztó-tégelyében, melly a' kandalló' tüzetől kívülről, 's a' savanyu piemonti bortul izzítva belülről: az én víg

vegyítészem nemsokára egyes részekre kezdé oszlatgatni hazám' állapotját. A' tégely' fölén uszkált: a' szép és termékeny ország, melyet a' vegyítész Lombardia' gyönyörű rónáihoz hasonlíta, 's itt helylyel közzel vékony szálakban uszkált a' szabad alkotvány, mellyről azonban neki fogalma sem volt; — középén lebegett a' pórok' rabszolgasága; legalább így nyilatkozott új ismerőm, 's hogy a' komor részeket én csak gyöngén szelidíthetém, azt fogják sejteni olvasóim? — végül a' tégely' fenekére nehezült hitelhiányunk, melly miatt dús terményeink' halmazában is többször majd megfúlunk, 's mégis majd mindnyájan szegények vagyunk!.... Így látá mindezt tégelyében az olasz vegyítész. A' részek nem voltak ugyan salaktalanok; de mikép is lehettek volna azok, midőn az oszlatószer: „egy bizonyos conte E** től hallottam“ volt. — Én segitettem — mennyire töltem telt, 's igazsággal lehetett — a' tisztításon: de szomorodva látám, hogy bármint iparkodjam is a' dolgot szépítgetni, csakugyan sok salak marad még a' tégely' fenekén! Alkotmányos életünket az olaszok nem ismerik: mert nyelvünket nem értik; de ha értenék is, honnan tanulják azt, ha velünk és közöttünk nem élnek? Az olasz „deportatik“, kik talán Szegedről térnek vissza, bizony nem a' legszebb képet vihetik tőlünk hazájokba: mert volna bár éden

a' hely, hová száműzetnek: szépet, kedvest, kellemest ott nem látnának; 's mikép is foghatná föl a' bilincses rab a' szabad nép' szabad életét, melyet honában és számkivetésében egykép nélkülöz? Neki hazánk — Siberia, 's benne a' szabad nép, mely kissé bátrabb mozgásiban a' szolgasághoz szokottnak szilajul tűnik fel, — vadcsoport; ő mindkettőt gyűlölni tanulja!... Engem leginkább busított az, hogy a' pórrendet nálunk még ma is rabszolgaiforbács alatt hiszik nyögni a' szomszéd, velünk egy fejdelem alatt lakó olaszok is! Boldog Isten! hát a' távolabb idegenek mit fognak gondolni?!.... A' mi pedig az én derék vegyítészemnek épen nem akart tégelyébe, és még kevésbé fejébe férni, az vala, hogy nemességünk, mely az országot ugyszólván egészen maga bírja, az állomány' közös terheinek viseléséhez teljességgel nem járul. Soká nem akart hinni szavaimnak: mert nem képzelheté, mint állhasson fen mai időkben ország, melyben a' nemzet' legbirtokosb, 's e' szerint legvagyonosb része, a' közterhekben egyenes adó' útján is részt nem vesz?... Azonban tégelye' fenekére tekintvén, egyszerűre csak fölkiálta: „hah, most tudom, miért nincs e' szép, e' termékeny országban pénz, és miért szegény annak nagyja és kicsinye? Hol a' gazda mit sem ruház telkeibe: ott a' teleknek pusztul-

nia kell!“ 'S azt hitte az én jó vegyítésem, hogy míg a' közterhek' viselésében a' nemesség nálunk is tetteleg, egyenes részt nem veend: addig hitelünk' egyik legszilárdabb oszlopát — a' külkölcönt, melly egyedül leendne képes ezer meg ezer országos szükséginken kissé gyorsabban segítni — nem emelhetendjük föl!... Kérdé aztán: „divatozik-e még nálunk a' latin nyelv, melly — mint hallá — anyanyelvünké vált, mert sok közvitézt is halla így beszélni?“ E' kérdés engem nem lepott meg: tudván, milly szomoruan állunk nyelvünk' ügyében, mellyet őseink' megbocsáthatlan hanyagsága majdnem enyészetre juttatott. Mosolygva derítém fel olasz chemicusomnak e' tárgyat, ki, ugy tetszék, némi csodálattal értette, hogy nyelvünknek, valamint általában semmi europai: ugy különösen sem a' latin, sem a' német nyelvvel legkisebb hasonlatossága nincsen, 's hogy a' szláv nyelvektől is egészen különbözik.

Míg mi a' kandalló előtt igy chemizáltunk: az idő haladt, 's a' daljáték' órája ütött. A' „Scalába“ mentem: már nem az előbb is hallott nyomoru „*Ciarlatani*“ czimű új daljátékot, hanem Donizettinek ma ismét szinpadra kerülendett „*Roberto Devereux*“jét élvezendő. A' színház' nagyszerűsége, melly a' karzatról nézve alá még növekedik, már első beléptemkor meglepett; de meg még inkább az,

hogy az *acustica*' ereje a' tömérdek úrben, fen a' hatodik emeletben hatalmasbnak tetszett, mint alatt a' földszinen. A' csekélyszámu nézők — mi az a' dott daljátékkali elégtelenség' legbizonyosb jele itt, hol fűtyölni, piszegni nem szabad — elenyésztek a' roppant úrben, 's nekem a' jelenet Virgil' ama' versét juttatá eszembe:

„... Rari nantes in gurgite vasto.“

'S valóban, a' különben jó opera, engem sem tudott kielégíteni. A' Scalában én többet reméltem, többet követeltem. Legsükerültebbnek mondhatom a' II-d. felvonás' azon jelenetét, mellyben Roberto a' tömlöczben szabadulását várja, 's csalódásából a' betoluló poroszlók'

„Andiam! — Dove? — Alla morte!“ *)

komoly hangja által borzasztó valóságra ébresztetvén, szeretett hölgyeért reszketve kezdi meg gyönyörű hatyudalát:

„Ora in terra, o sventurata,
Piú sperar non dei pietá!...“ **)

Oka e' scalai néptelen- és középszerűségnek a' kellemes nyaralók' népesedésében vala keresendő, melly

*) „Menjünk! — Hová? — Halálra!“

**) „A' földön, oh boldogtalan, kegyet többé ne remélj!“

minthogy csak sz. Márton után szűnik meg: a' jelesb személyzetű daljátékok is rendesen csak Karácson után kezdődnek, 's egész farsangon át tartanak. — Színtánczot (ballet) kettőt láttam: „*La presa di Granata*“ volt egyik, melly az öltözetek' gazdagságával; 's a' „*L' ultimo Visconti ed il primo Sforza*“ a' második, melly a' diszítmények' pompájával lepett meg. Egész sereg tánczos és tánczosnő lepi el ilyenkor a' téres színpadot. A' gyöngéd, csinos leánykák után, kik a' társas tánczokat járják, csoportozatokat képezik, 's a' t. jönnek a' tánczművészek és művésznők. Gratiának a' három közül, kik ez alkalommal fölléptek, csak *Cerito* kisasszonyt nevezendem; két társa ugyanis sokkal csekélyebb kecsés bájjal taposá a' padlatot, semhogy őket *Cerito*' szellőlengésivel arányba tennem szabad volna; Adoniszról pedig szó sem lehetett: mert az, ki a' szerelem-istennő' e' kegyeltjét személyesíteni akarta, nem Myrrha' szép magzatához: hanem inkább hasonlítá a' Bacchus' diszkocsija körül szökdécselni szokott faunok' egyikéhez.

A' „Carcano“ színházat — láttam. A' „Ré“ben, hol rendesen az olasz színészet' legjelesb tagjai többnyire nagyszámu közönség előtt szerepelnek, egy kellemes estét töltöttem; elsőt, 's talán utolsót is, olaszdra-

mai előadáson életemben. — *Girolamo* marionetjei meglátogatására is szántam két esti órát, 's a' fa-emberkék' meg fanémberkék' classicus szökdécselései után — ha szabad a' 'classicus' szót illy tárgyakra pazarolnom? — meglegőlvé hagyám el a' kisedet, 's igenis roszul világított színházat. Legeredetibb 's legmulattatóbb e' dróton mozgó faalakoknál az, hogy a' Scalában adatni szokott szintánczokat a' legmeglepőbbben parodiázzák.

„Már olly messze jöttem Olaszországban, 's még *mórászni* nem láttam;“ így szólék a' Scala' csarnokában egy jó ismerősemhez, kivel — a' „Ciarlatani“ daljáték' unalma a' színházból bennünket kiűzvén — estelire indulék. Ő könnyen segített bajomon. Esernyő alá buvánk, 's egy barlangalaku közel csapszékbe menénk, mellyből szörnyű zaj hatotta meg fülünket. Volt lárma, torokrepszítés, ujjficzamlás, 's — nekem legalább — érthetetlen számolás, 'stb., és én nagy meglegedésemre láttam a' híres *mórajátékot*, melly igen gyakran, véres öklözéseken végződik. Négy nap-barnította arczu olasz ült egy asztal körül, külsejök körül, kivált bozontos hajuk-, 's a' tagjaikat fedő szennyes czondrákról ítélve, terhészek lehettek; előttök pintes borkancsó állt. Bennünket észre sem véve rikitának egymás fülébe, eltalálan-

dók: hány ujját mutatja föl az egyik, ki mindkét könyökét az asztalra feszítve, majd ököltre szorítá, majd kitará néhány ujjait; a' díj, mellyért játszatik, közönségesen egy, vagy több kancsó bor, mellyet aztán közösen költenek el a' mórázók.

A' lombardiai festésziskola' mestereinek egyik legszebb, legdúsabb gyűjteményét Milano bírja. A' Jezsuiták' hajdani, „Brera“ név alatt ismeretes palotájában láthatók azok, több velencei, roma-firenzei, bolognai és flandriai művészek' vásznai között. Tiziano' egy *sz. Jéromosát* nem magasztalja az illető jegyzék; de rám e' kép kimondhatlan varázsszal hatott. A' pusztábani rideg élet', böjtölés' 's testmarczanglás' következményeit tünteti föl a' művész, bátor ecsettel kivitt helyzetben, 's a' gyönyörűen vad vidék, mellybe a' szent férfit tevő, a' kép' becsét kimondhatlanul emeli. — Itt láttam először Raffaello' ecsetét is, a' *bold. Szűz' eljegyeztetését*. Ifju, mint mondják, alig husz éves korában készíté az urbinoi művész e' képet, mellyen szelíd képzelme' eszményét gyöngéd ecsettel vivé a' vászonra. Azon angyali arcokat, azon szent vidámságot, melly itt a' sz. Szűzet környező némberek' 's férfiak' ajkain előmlik, csak a' serdülő művész ecsetelheté illy utánoszhatlanul; a' „*Fornarina*“ szerelmese azt már nem teendé, nem tehetendé. — A' gyűjtemény' legbe-

csesb kincseül Guercino' remekműve: „*Hagar' el-
űzetése*“ tartatik. És van csakugyan valami e' kép-
ben, melly a' nézővel azt, mit körülé látott, majd-
nem egyesegyig feledteti. — Az itteni könyvtárban
semmi különös. — Közel a' Brera-palotához áll a'
ház, mellyben Beccaria lakott, 's itt a' képgyűjte-
ménybe vezető lépcsőkön látható szobra a' szerény,
csöndes életű, de mély és merész gondolkozásu bölcs-
nek, ki először emelte föl szavát hatályosan a' halál-
büntetés' jogtalansága és sükeretlensége ellen. *) Ezer
meg ezer üldöztetésnek volt kitéve életében, 's mig
századának tudós férfiai tisztelettel említék nevét:
voltak vakbuzgók és kábák, kik őt istentagadónak
hirdeték: mert hadat izent az előítéleteknek; és zen-
dülőnek kiálták: mert szerette a' szabadságot és véd-
te az emberi méltóságot. Halála után (1794-ben,
novemb. 28-d.) elnémultak ellenségei, kik benne az
emberiség' legszentebb jogait támadák meg, 's a'
hálásb utókor emlékének szobrot állíta, mellyet in-
kább érdemle a' bölcs, ki az észre borult ködfátyolt
tudománya' világával oszlatni seglté: mint sok had-

*) Hires munkáját: „A' BÜNÖK- ÉS BÜNTÉTESEKRŐL,“
mellyet Europa' minden nemzete — a' törököt kivéve — sa-
ját nyelvén bír, 1834-ben adám ki magyarul. Tudománsze-
retetünk' hiányát vélem láthatni abban, hogy nálunk a' magyar
Beccariából, közel tíz év alatt, nem kelhetett el 500 példány!

vezér, ki holt tetemekre épült diadaloszlopon tűz
vérpíros borostyánt homlokára!...

Egy esős napot töltöttem az Ambrosiana-könyv-
tár'; a' sz. Ambrus' temploma' és a' Santa-Maria-
delle-Grazie kolostoregyház' látogatásában. A' könyv-
tár legnevezetesebb arról, hogy alapítója Borromei
Frigyes bibornok' rendeletéből nem szabad a' benne
felhalmozott kincsekről rendes lajstromot vezetni!?
Nevezetességeit egyébiránt lajstrom nélkül is meg-
találhatni, 's Petrarca' Virgiljét, Seneca' és Cicero'
kézirásihártyáit, Leonardo da Vinci', „Codice Atlantico“
czimű munkáját, 's Borgia Lucrétziának Bembo bi-
bornokhoz írt tiz levelét, az ezek' egyikéhez mellé-
kelt selyemhajfűrtjével e' nőszörnyetegnek, örö-
mest mutogatják a' szíves könyvőrök. — A' sz.
Ambrus' temploma is egyike azoknak, mellyek mind
régiségi, mind művészeti tekintetben látogatást ér-
demelnek. Hosszu, az ó világ' emlékirattal megra-
kott folyosó alatt juthatni a' czedrusfákból készült
fő ajtóhoz, mellynek domborzatait vasrostély fedi.
Láthatók két szárnyán amaz oroszlánfejek, mellyek
hajdan a' sz. Ambrus által Theodosius császár előtt
a' thessalonikiakon elkövetett mézsárlásért bezárt
ajtókon csüggének; sőt vannak, kik hiszik, hogy
magok az ajtószárnyak is nem a' IX-d. századból va-
lók, hanem ugyanazok, mellyeket a' szent főpap

a' vérengző hadvezér előtt becsukatott. Én szent tisztelettel nézdelém azokat, mint emlékéit a' kor-
nak, melyben az elnyomatott népek a' vallásban
kerestek pártfogást zsarnokaik ellen, 's a' szorító
bilincsek' enyhítőül a' szent férfiak lőnek, kiket ön-
magok' választának az Isten' szolgálaiul.... A' tem-
plomban balról, egy szép gránitoszlopon, Otto'
rézkigyója látható, mellyről több értekezésben an-
nak Mózes' rézkigyójávali ugyanazonságát iparkodtak
megmutatni a' tudósok, 's mellyről a' babonás nép
azt hiszi, hogy sziszegése a' világ' végét fogná je-
lenten. Egykor porozás közben az egyházi kinmoz-
dítá állásából, 's a' nép' rémülése csak akkor szűnt
meg, midőn a' kigyó előbbi állásába vissza igazította.
Ezen oszlop mögött *Stilico*' és neje *Serena*' sír-
boltja van a' hanyatlott művészet' apró szobraival
ékesítve, 's a' föléje épített szónokszéktől majdnem
észrevehetlenné tétetve. A' fő oltár feletti kúpot négy
egyiptomi fekete porphiroszlop emeli, mellyeknek
kivált egyike gyönyörű; hagyomány szerint e' négy
oszlop egykor Herculesnek e' helyen állott fanumát
ékesíté. Az oltár mögötti karon szent Ambrus' egy-
szerű kőszéke, 's a' kúpon görög művészekről ke-
leti izlésben végzett aranynyal vegyes mozaikolás
látható a' VI-d., 's egy hasonló a' mellékkápolnában
a' IX-d századból. Procaccini' jeles csetét két fresco:

„sz. György' vértanuiága“ és „Üdvezítőnk“ két angyal közti képe hirdeti: ez a' sekrestyének, amaz az orgona mögötti oltárnak balra eső falán szemlélhető.

Milano' egyik legkitünőbb nevezetessége: LEO-NARDO DA VINCI' remekműve, „*Az utolsó vacsora*“, a' Santa-Maria-delle-Grazie templom mellett a' Szent-domonkosiak' egykori kolostorának ebédlőjében látható. A' kolostor ma katonák' laktanyájává alakított, de a' hajdani ebédlő tisztán tartatik, 's a' remek frescot az előttei korlát biztosítja az emberkéz' további pusztításától. A' felséges képen gyöngge fátyol látszik lebegni: az idő' viszontagságinak gyászos fátyola ez, melyet nem iparkodott az emberi gondoskodás eltávolítani; de ezen át is kivehető az élet, a' változatosság és erő, melyet a' művész ez arczokba ecsetével önteni tudott! Üdvezítőnk' szent arcza, mellyből az istenséget vélnők kisugárzani, legépebb, aztán a' kedves tanítvány Jánosé; — legkevésbé kivehető Judás' arczvonásai. — Az átelleni falon látható frescot senki sem méltatja figyelemre.

Midőn a' mult századok' műveit csodáljuk: nem illik megfélekedeznünk minkorunk' jelesb mestereiről, kiknél a' gondolatot, színváltozást 's az egésznek kivitelét már mi is megitélhetjük: a' késő uno-

kákra bizván arról szólani: ha vajjon szinte a' jövő századok' számára munkálnak-e vésűjök' ereje-, 's festékök' maradandóságával, vagy csak néhány évek' muló díszei leendnek-e műveik? — Egy kedves ismeretségem — possagno'i uti-társné^m M^o asszonyságnak itt lakó testvére — által szerencsém lön a' milanoi jelesb szobrászok' és festészek' műszobáit is megtekinthetni. Közölök mindenekelőtt *Pompeo Marchesit* a' szobrászt, Canova' tanítványát említem, ki díszére válik nagy mesterének és korunknak. A' nyájos művész szíves volt önmaga magyarázni meg a' roppant teremekben készen levő, vagy készülő műveit. Gyönyörű munka: a' tizenkét éves Megváltó szobra, mely az orosz cárné' kápolnája' ékesítésére rendeltetett. Készen áll már a' korán elhunyt MALIBRAN-GARCIA', a' nagy hangművésznő' emlékszobra is; és készen a' muszkatrónörökös' mellszobra négy másolatban. Ha a' vésű hű maradt, ez arczon szellem nem honol. — *Canellanál*, a' most élő nevezeteseb tájfestők' egyikénél, szép tengerparti vidék' látásában gyönyörködém. Ajánlom szinte *Luigi Bisi'* távlat-arányi (perspectiv); *Servi'* történeti, és *Molteni* arczfestész' műteremeik' látogatását is minden műkedvelő' figyelmébe. *Hayezt*, ki ezúttal nem vala Milanoban, nagy sajnálatomra nem láthatám.

A' paloták közül a' *Litta* herczegét 's *Aresiet*

említem csak. A' királyi palota nagy, de egyszerűsége, 's a' domohoz közelsége miatt alig tűn fel. Nagyszerű az újabb polgári kórház, melly 4000 betegnek adhat helyt. A' szép „Porta-orientale“ melletti nagy lazzaretto, melly MANZONI ' „I promessi sposi“ című classicus regényében nevezetes szerepet játszik, 's mellynek sötétveres festéke és számtalan kormos kéményei bizarr ellentétben állnak a' közel bástyákoni sorfák' zöldjével, *Sforza* herczeg' alapítványa a' XV-d. századból, és szomorú emléke az akkoriban dulongott dögvésznek. A' benne levő 296 szoba jelenen szegények' menhelyül használtatik.

XI.

CERTOSA DI PAVIA.

Milano' vidéke. — Naviglio. — Binasco. — Certosa di Pavia.
— Kilátás a' milanoi domorul. — Életviszonyok Milanoban. —
Népnevelés Lombardiában. — Conservatorium. — Bástyázat;
Temetők.

Nyolcz napot töltöttem már Milanoban, 's még mindig hiába vártam a' derűt. Összeszólalkozánk egy kedves társasággal, mellynek élén a' nyájos, vigszeszélyű főrmester G**zi állandott: elmenni Varese' kies völgyeibe; de e' kirándulást, mint szinte a' „Monzá“ba, 's a' „Lago di Como“ és „Lago Maggioré“re teendőket is — a' végtelen zápor elmosá! Illy mostoha időben úgy sem fogtam volna élvezhetni a' gyönyörű vidéket, 's azért kénytelen valék a' Monzában őrzött lombardi vaskorona 's a' borromei

szigetek''sat. látogatását boldogabb időre halasztani. — A' nyolczadik nap' estéjén az eső megszűnt, 's a' gyönges szél, melly lengedezni kezdett, némi reményt nyujta derültebb korányhoz. Vetturint fogadék a' bérkocsiatlan Milanoban, 's alig hasadt a' hajnal, úton valék — a' Pavia melletti Certosába.

Milanot nyugatról a' Naviglio - csatorna folyja körül, melly nagyszerű vizi mű' tervezésében DA VINCI Lénártnak is nagy része volt. Gyönyörű partjain e' Milanot Paviával összekötő csatornának vezet az út fákkal gazdagon beültetett rétek 's mezők között a' Certosa felé. A' kies vidéket én a' vastag köd miatt csak alig élvezhetém. Több újan épült nyaralón kívül, látható ez út' mentében a' binascoi vár is, mellyben Visconti Fülöp Maria hitvesét Beatrice di Tendát meggyilkoltatá, 's mellynek egy része ma romban hever, másika pedig köz hivatalosok' lakául szolgál. Binascon innen eltér az út a' csatornától, 's nem messze e' vártól, Torre-del-Mangano mellett, átmenve ismét a' csatornán, néhány percz alatt a' híres Certosa áll előttünk.

A' némabarátok' e' kolostorának temploma egyike Olaszország' leggazdagabbjainak. Homlokzatát a' legkülönbélebb márvány-oszlopok 's lapok borítják, mellyek többnyire ügyes szobrászok' domborzataival ékesítvék. Legjelesbek azok, mellyek a' főajtó' két oldalán láthatók. Az idő' viszontagságai 's az elemek'

ereje itt is szomorítólag érezteté hatalmát; de talán emberi vadságnak is volt nagy része a' menthetetlen dulásban, mi annyival fájdalmasb: mert a' homlokzat' építése és díszítése a' művészetek' ébredési korszakába esvén: jeles mesterek' munkáival dicsekszik. A' még jobb karban levő domborvéseteket azonban már rostélyzat biztosítja a' vad látogatók' kórsága ellen. Hajdan a' templom' egész teteje ólommal volt befödve; Napoleon, nem eléggel a' templom' kincseit, melyeket jól megtizedelt, az ólomlapokat is leszaggattatá, 's — embergyilkoló golyókat öntete azokbul! Árt a' nemtelen fosztogatásával a' templom' művészeti kincseinek is, melyekre az eső már eddig is érezhetőleg hatott.

A' külső pazar fénynek teljesen megfelel a' templom' belső pompája. Minden mellékkápolnában más meg más, drágábbnál drágább márványoszlopok ékesítik az anyag- és művészeti tárgyakban gazdag oltárokat; melyeket a' fő oltár minden tekintetben fölülmul, mellyen a' drágakövekből készült ékitmények' száma végtelen. Valódi musaeuma ez a' hercegi bőkezűségnek, 's a' kolostori méhszorgalomnak, melly ez ártatlan gazdagságban tartá fen a' jövő kornak a' mult századok' műkincseit. Művészeti tekintetben leginkább figyelmet érdemelnek: Omodeo', Marco d' Agrate''s egyéb nevezetes szobrászok' márványai; a'

festmények' szebbjeit Perugino, Guercino, Crespi és Procaccini ecsetelék. Különös figyelmet igényel *Luini'* gyönyörű frescoja, a' szinte igen becses kézmosó' átellenében: „a' bold. Szűz, kezében szegfűt tartó isteni magzatával.“ A' sekrestye szinte gazdag képekben. Érdekes az alapítónak carrarai márványból vésett siremléke, melyet a' hálás karthausiak emeltek; porai azonban nem nyugosznak itt: mert mire az emlék elkészült, feledésbe ment első temetkezési helye. Mint nagy ritkaság mutattatik egy, a' kolostor' valamelyik néma lakójától rozmár-csontbul (*cavallo marino*) készített domborvéset, mellyen azonban nem annyira a' művészet' becsét, mint inkább a' vas kitűrést csodálhatni, mellyel a' művön látható ezernyi alakocskák faragtattak.

A' templomot 's kolostort Giovanni Galeazzo Visconti alapítá majdnem egy időben a' milanoi domoval. Az undok gyilkosságot, melyet nagybátyján Bernabon, 's ennek két fián a' trezzoi várban elkövetett, e' szent lak' építésével akarta jóvá tenni. A' templommal összekötött kolostorban József császár' idejéig munkás némabarátok laktanak, kiknek herczegjóságai' milliójövedelmei a' templom' kincsei' növelésére valának szánva és fordítva. Ma elhagyottan áll a' tágos kolostor, 's üresen a' karthausiak' igen kényelmes czellái; 's ott, hol egykor az ifjukor' élet- 's erőteljes napjaiban a' már elhunyt atyák' ke-

resztjei között saját sírját ásogetta a' megúnt világ-
tól bucsút vett férfin: ma dúsan növekszik a' búza-
kalász, 's megszűnt az ima a' gyilkos alapító' üdve-
ért. A' barátok' huszonnégy laka egymástól egészen
elkülönözve állanak, 's minden illy egyes, magányul
álló házikó el vala látva imazsámolylyal, kandallóval,
pinczével, kúttal és kerttel, mellyben virágaikat ápo-
lák az élet' leszakadt virági!

Mire a' templombul kijövének, a' nap, kimond-
hatlan örömemre, áttörve a' sűrű ködfellegeken, tiz
hosszu borús nap után szelíden mosolyga le éltető
sugárral az elhagyatott kolostor' csöndes falaira, 's
a' körötte elterülő szép mezőségre, mellyen I-ső Fe-
rencz, francziaország' leglovagiasb szellemü királya
1525-ben Pavia melletti híres csatáját, 's ezzel sza-
badságát veszté el. Használni akarván e' kedves, de
csalékony derűt, minthogy már helyt fogadtam a'
másnap reggel Turinba indulandó gyorskocsin, felhagy-
tam a' paviai egyetem' látogatásával, 's visszasiettem
Milanoba. — Boldog valék, midőn déleesti 4 órakor
kocsimról a' felséges domo előtt leszállva, ennek te-
tejére meheték.

A' reggeltől estig folyvást nyitva levő székes-
templomban *) mindig készen állnak, kik fedezetére

*) Megjegyzem itt, hogy Olaszország' azon részében,

vezetik az idegeneket. A' végtelen, de könnyen járható lépcsőkön fölérve, nemsokára a' tömérdek épület' szobor- és toronytömkelegében járdalék. — Előttém egy pillanatra előttem minden, mi alattam elterült. Ki a' milanoi domot teljes nagyszerűségében bámulni akarja, az menjen föl e' nagy márványtömeg' tetejére, 's ha ott, magát és az előtte messze terjedő vidéket körülnézve, melle hangos dobogásra nem kél: szálljon le, mert nem érdemes, hogy e' szent márványokat tapossa!... Itt érezém, mint emelkedhetik a' por' fia egekbe lelkével, hallani a' szoborseregnek ajkain a' Jehovát dicsőítő dal' zengését; itt látám csodálva, milly hatalmas isteni szikra él az emberben, 's mit képes kivinni a' gyöngye embererő! Gyönyörű kerti sövényekül nyulnak el majd emelkedve, majd bokrosulva az íves csúcsok és a' csipkézett toronykák, melyekre ismét szobrok állítvák. Végtelen márványlap e' tető, mellynek terhét szikla-hegyeknek kellene viselni! De valamint alatt, úgy van itt is mi szemet szúr — az ideiglenes harangtorony! Hanem fordulj tova ezen alaktalan kőhalomtul, mellyet a' később nemzedéknek nem lesz sza-

mellyet beutaztam, rendesen csak a' székes-egyházakat szokás egész napon át nyitva hagyni; egyéb templomok dél felé bezáratván, hacsak délelti ájtatosság miatt nem, többé ki nem nyitvatnak. — Erre figyeljen az utazó!

bad itt látni, 's hájg főlebb a' szédítő magasra, hová fogódzó nélküli, 's majdnem levegőben függő lépcsők vezetnek; 's midőn a' legfelső lépcsőt elérted, 's mellszorulva, és ellenállhatlan szívdöbbenéssel lépsz ki a' toronybul az azt körülfutó karzatra, emeld szemeidet mindenek előtt a' Mindenhatóhoz, ki nek szent trónjához itt közelebb jutottál, 's aztán tekintsd át egy hosszú sovárédes pillanattal a' lombardi és piemonti gyönyörű síkságot, melyből Turin' tornyai merülnek föl; a' délre kéklő Appenineket, melyek a' tenger' kék hullámit rejtik el; Helveczia' és Szavoja' havasait líliomcsúcsaikkal a' legnyugvó nap' végsugáraiban fürdőket, és a' könnyű köd gyanánt elterülő lago di Como és Maggiorét — és mondd akkor, hogy nem nagy, nem szép a' természet műveiben; nem nagy, nem földfeletti a' lángész alkotmányiban! — Ah, egy illy pillanat sok évre nyujt éldeletet, sokat feledtet az élet' keserűségiből!

És e' kéjt, ez édes élvezetet bűnnek köszönhetni: mert e' tömérdek fejemárványtömeg bűn' szüleménye! Igen, bűn, 's pedig nehéz bűn szülte azt; ha Giov. Galeazzo Visconti atyafivérbe nem mártja gyilkát, a' milanoi domo nem áll, 's vele egy csodaművel kevesebb van a' világon. A' bűn készítetté tervét, de a' hit rakta alapját, 's azért áll az olly szilárdul. Hitte a' gyilkos herczeg, hogy el-

mosandja a' bűnt, 's megszüntetendi annak tulvilági következtését, ha lakot emelend a' Mindenhatónak, a' bűnbocsátónak, illőt mennyei fölségéhez! Elhivatá a' lángeszű művészt, a' terv kész lön, 's a' nagy munka haladott. — De lassan; mert nemzedékek jöttek, 's tűntek el, míg a' kötömeg ily magasra emelkedhetett. És jött a' sas, a' népek' ostora; 's azon emléket, melyet Visconti a' Mindenható' dicsőségére kezdett emelni, végezni akarta, de úgy, hogy önmagának is emlékül szolgáljon. Szaporodtak a' csúcsok, gyorsabban népesült a' kötömeg; de üttött órája a' sasnak, és ő egy pusztá sziklára repült, melyet irtózatossan verdestek a' széltől korbácsolt tenger' hullámai: míg azalatt a' béke' angyalának dicsőítéseül — méltóságos „*Te-Deum*“ra nyitak meg e' szobrok' márványajkai!...

Kandallóm' felszított tüze előtt üldögéltem már szobám' éji csöndében, 's gondolataim még a' szép téren bolyongtak, melyet néhány óra előtt a' székes-templom' tetejéről befutottam; midőn egyszerre, mintha a' francia feuilletonista' szavai csöndültek volna meg fülemben; 's én akaratlanul felsohajték: „szép és gazdag vagy, o Milano, de szabad — nem vagy!“.... Másnap el valék hagyandó e' várost, 's most számot veték magammal a' milanoi életviszonyok iránt, mikép azokat tapasztalám. — A' legnagyobb

szégyent, melly várost érheti, Milano' lakói Rótszalkalu Frigyes német császártól lőnek kénytelenek tűrni 1162-ben, ki tüzzel-vassal boszulandó meg a' sérelmet, mellyet nejen a' milanoiak az által követének el, hogy a' hozzájuk érkezett császárnét megfordítva ültetvén számárra, illy helyzetben az egész város' utczáin széthordozák: a' bevett város' polgárait halálbüntetés alatt kényszeríté arra, hogy egy szármáfark alá dugott figét fogaikkal szedjenek ki! ... A' császár' e' tette, nemzedékeken át

„... manent alta mente repostum.”

's innen magyarázható talán azon örök idegenkedés, melly itt a' némettség ellen tapasztalható?... Az ausztriai kormány előtt ezen idegenkedés nem titok, 's azért eszélyes politicáját, melly itt a' szabadabb társalgási mozgást szüntelen éber figyelemmel kíséri, igen megfoghatónak találom. Illy különös figyelemre méltatásban pedig az idegeneknek van szerencsájök leginkább részesülni; 's azért ne csodálkozzék senki, ha ajánlványozottaitól nem tapasztalja városi közhelyeken ama' megelőző szivességet, 's kivált az idegen földön olly jóleső nyájosságot, mellyet azok a' meghittebb családi körben, 's a' nyaralói fesztelenebb életben iránta mutatnak. Ritkán láthatni a' Scalában is, ki-

vált a' hevesbvértű ifjuság közl, hármát-négyet együtt, egymással bizalmasb beszélgetésbe ereszkedni; idegen-
nel pedig ez épen nem megyen. Én magam is valék illy
esetben. . . . Lehet, hogy a' gyulékony olasz véren tul,
a' közel helvecziai szabad cantonok is teszik szüksé-
gessé e' szigorubb, a' jövevényre kivált igen kelle-
metlenül ható örködést, csak azért is, hogy az e'
tartományokban olly soká, mondhatni századok' hosz-
szu során át nélkülözött csend és béke biztosban fen-
tartathassék! Annyi azonban kétségtelen, hogy azt
a' milanoi — corsoi kocsikázása, carnevalonei mulatozá-
sai, színpadi élvezései, felséges domoja, művészeti
kincsei 's emlékei, gyári és kézműi ipara- 's keres-
kedésének dús virágzása mellett is — mélyen érezi;
's azt, hogy érezi, leginkább a' közte tanyázó kato-
nasággal, a' hol csak lehet, érezteti! Nem akarom
kétségbe vonni e' szerfelett örködő politica' mély
bölcseségét; meglehet, hogy azt, mint érintém, az
olasz jellem szükségesíti: de a' mennyire e' nemze-
tet történeteiből ismerem, 's a' szellemet, melly szá-
zadunkban a' polgárisult világ' minden népeit átlengi,
felfoghatom: bátran állítom, hogy ez nemcsak az
anyagi kéjek' 's kényelmek' szabad izlelhetésére vágy;
hanem hön sovárg egyszersmind a' föld' minden kin-
csét fölmuló szellemi szabadság' édes élvezhetése után
is, mellyet az anyagi kényelem' ölében nemhogy fe-

ledni tudna, de sőt egyre érezhetőbben nélkülöz. — Azt, hogy kivált esténként számos bűnös állnak vagy cikáznak a városon keresztül minden irányban, a közbátorság tekintetéből nemcsak természetesnek, de sőt legszükségesebb rendszabálynak fogja találni mindenki, ha meggondolja: mennyire kész az olasz, kivált boszúbohí gyilkolásra; 's hogy a lombard-velencei büntetőjog szerint a vádlottra nem szabad halálos büntetést mondani, habár bűnét önmaga vallja is meg, hacsak legalább két alkalmas tanú, avagy az érdeklőt felfedezései által is, a büntettnak vádlott általi elkövetése teljes bizonyosságra nem emeltetik. Kisebb büntetéseknél a vádlott vallomása kívántatik meg elítélthetetésére; 's innen a „precettati“ és „deportati“ nagy száma, kik közt csak ritkán, vagy épen nem rejlenek politikai bűnösök, mint hazámban azt többen hiszik; hanem igen, az egyeseken elkövetett bűntettek gyanujával kisebb, nagyobb fokban terhelt vádlottak, kik, míg politikai áthágásuk- vagy bűntettökért vádoltatván, a körülményekhez képesti kisebb büntetés kiszervedése után esti órákban az utcákon megjelenni tilalmaztatnak — „precettatik“nak; ismételt visszaesés, vagy kellőn ki nem világosult nagyobb bűntetteik után pedig több-kevesebb évekre a hazánkbeli erősségekbe is száműzetvén — „deportatik“nak neveztetnek.

Egyébiránt fölötte csalódnak, kik az ausztriai kormányt az olasz tartományok' tekintetében obscurantismusról vádolják. — Rövidlátók, ha tapasztalatlanságból teszik; 's vétkes rágalmazók, ha ócsárlási viszketegöktől elragadtatva cselekszik. Igaz, hogy a' censura és könyvvizsgálat itt szoros, 's kivált nagy gond van a' francziaországi 's helvecziai sajtótermékekre; de e' mellett alig van tartomány, mellyben több gond, 's nagyobb ügyelet fordíttatnék nemcsak a' felsőbb tudományokra, hanem a' népnevelésre is, mint épen a' lombardi királyságban. Már 1830-ban 1120 községben — nem számítva a' városokat — 177,890 gyermek vön rendes oktatást, 's azóta valamint a' tanodák: ugy szaporodott bizonyosan a' növendékek' száma is; 's mindez csak az elemi oktatásról értendő, mellyhez a' tartomány' 15 városa- és 140 mezővárosábani iskolák 's egyéb tanítási, szépművészeti, kéz- és gyáripari intézetek nem számítvák! Kormányt, melly ennyit tesz a' népnevelés' szent ügyében, obscurantismusról vádolni akarni, tudatlanságot, vagy gonosz elfogultságot árul el.

Nem akarom említetlenül hagyni a' milanoi Conservatoriumot, melly olly sok jeles hang-, táncz- és zeneművészt adott már, 's ad naponként Európának! — Nem messze a' Naviglio csatorna fölötti

hidak' egyikétől, a' „della Passione“ utczában van ez intézet, melyet Napoleon alapíta, 's az ausztriai kormány gondosan tart fen és ápol. Jelenen Borromeo gróf' igazgatása alatt áll, 's benne a' daljátéki szerzeményiről ismeretes maestro *Vaccaj* censorkodik. Ének- és zenemesterei' száma 17; ezeken kívül vannak külön mesterek a' színtánczok- és szaválásra, 's egy tanító a' szépiralmi tanitmányokra. Az intézetbe fölveendő ifjak' száma 25—30-ra, a' leányoké 16—18-ra van határozva; a' rendes alapítványi hely azonban fiukra nézve 16, lányokra 8, kik az intézetbeni tartás- és oktatásért az évenkénti 1000 frankra (körülbelől 400 p. ftra) határozott díjnak felét köteleztetnek csak fizetni. A' növendékek' fölvételi kora, zeneszerekbeni oktatásra, 9-től 15-ik évökig terjed, az énekbenire azonban 17—18 évesek is fölvetetnek. Azokon kívül, kik rendes tanítványokul lépnek az intézetbe, vannak számosan, kik a' városban lakván, egyedül az illető lecke-órákra járnak be, 's kik a' tanításban minden díj nélkül részesülnek. Esztendő közben gyakran adatnak a' tanított tárgyak' minden nemében mutatónyok (academiák), az évenkénti nagy próbatét azonban rendszerint szeptemberben tartatik. — E' szép intézet, melyet a' mai kor' kívánatai a' társadalmi élet' kellemei' tekintetében majdnem nélkülözhetlenné

tesznek, itt diszlik, növendékei befutják, gyakran elbájolják Európát; 's vajjon mi meddig vajudunk még, míg — nem mondom illyet, de csak — illy-formát is alkothatandunk? Mindent, de mindent szeretnénk mi, a' mit Europa' polgárisult nemzeteinél szépet és jót látunk, 's ez dicséretére válik felvilágosultságunknak és kebleink' szép és nemes iránti fogékonyságának; de nem szeretjük az eszközt — a' fizetést, mellyel egyedül érhetnők el a' kedves élvezést nyújtó illy intézeteket, 's ez teljességgel nincs becsületére fizetéstől idegenkedésünk' szegénységünkkel örökös takargatásának, 's végtelen mentegetőzésünknek! Őseink nem így tőnek. Jól tudjuk mi azt, de tudnunk kellene valahára már azt is, hogy *sem-miből mi sem lehet...*

Milanot a' „nagyot,” mint az olaszok — nem tudom miért — nevezni szokták, bástyázatok futják körül; de ezeken bújagalyzatu akácok', hársak' és vadgesztenyék' sora közt gyönyörű sétat- és kocsutak készültek, 's az álgyutelepek' és faldöntő mázsás golyók' helyét ma árnyékozott pázsitágyak foglalják el, mellyek szabadabb légre mutatnak, mint mellyben a' naponta gazdagodó 's csinosbuló város' 150 ezer lakóit pihegni tapasztalám. — Egyet sajnállok még: azt, hogy nem láthatám Milano' szép temetőit, a' nagy férfiak' hamvai- és pompás sírem-

lékeiben gazdagokat. Azokban szabadabb lég lebeg
a' sötét küpreszek' és gyászfűzek között ; mert

„La morte é fin d' una prigione oscura.“ *)

*) „A' halál vége egy sötét börtönnnek.“ — PETRARCA.

XII.

TURIN.

Híd a' Ticino felett. — Határvám. — Piemont' arcza első látásra. — Novara ; Fra-Dolcino. — Turin' kül-alakja. — Kormányforma ; katonai lárma. — Színházak. — Templomok. — Könyvrintézetek. — Királyi palota ; fegyvertár. — Castello. — Egyiptomi régiséggyűjtemény. — Kávéházak ; hírlapok.

Késő őszi nap' reggele volt, midőn a' turini *Bona fous* testvérek' magánvállalkozási gyorskocsijára a' „Morone“ utcában 1167 sz. alatt felülve, Milanobul a' Vercellina kapun kirobogánk. — Nehéz köd feküdt a' köröttünk elterjedő mezőségen, 's azt szétoszlatni csak a' délre siető nap tudá, mellynek lángvesztett sugarait ájtatos braminokként imádók mindnyájan, kik a' kocsin Turin felé uton valánk. San-Pietro-all'-Olmo népes falun tul, Buffalora' tornyai mosolygtak élénk a' délt meghaladott nap' su-

garaitól megvilágítva, 's nemsokára Lombardia' határira jutánk, melyeket a' *Ticino* folyam választ el a' szardiniaiaktól, 's melyeket ismét az egészen szabály- és korlátlanul folyó Ticino fölé emelt felséges gránithid tizenegy hatalmas ivezetével köt össze amazokkal Buffalora alatt.

A' hidon tul változik az ország' és lakosai' színe. Miután a' hidontuli san-martinoi harminczadnál málháink felbontattak, 's a' képzelhető legnagyobb szigorral átvizsgáltattak: egyenes, de igen rossz karban tartott uton, melyet messzeterjedő pusztaként parlagon heverő kavicsos róna tesz unalmassá, az élénk majdnem egy óranegyednyi távolságra futott piszkos, rongyos porontyok' nyávogása közt értünk Szardinia' első nyomoru helységébe: „Trecate“ba. — A' vágott út itt megszűnik, de a' mezőség szebb színt ölt.

Délest felé, de mégis elég korán értünk még a' halmon fekvő *Novarába*, hogy keresztelő-kápolnáját, ős időkből eredő székes-templomát, San-Gaudenzio' templomának igen helyes tornyát, és sz. Péter' temploma' külsejét megtekinthessük. Ezen utóbbi egykor a' Szent-domonkosiak' kolostora volt, kik 1307-ben máglyára ítélték *Dolcino*t 's kedvesét a' szép Margitot, kit a' kolostorbul menyekzői ágyba vitt a' XIV-d. század' e' szent-simonistája, ki

Segarelli' „apostolrendjét“ visszaállítandó: ezrekre menő követőivel hadat izent a' zsarnokságnak és önzésnek, közös vagyon- és nőbirtokot hirdetve. Fra-Dolcino azonban nem maradt e' socialismusi rendszer' elméleti hirdetésénél: ő gyakorlatilag üzé tanait, mi által megtörtént, hogy fegyveres erővel csikará el mások' tulajdonát, ha azt jó szerével neki nem engedék. A' vercellii püspöknek csuklyás férfiaktól vezérlett harczosai szálltak síkra a' gyakorlati socialista ellen, ki véres csata után elfogatván, e' kolostorban ítéltetett kínos, de rendületlen lélekkel tűrt máglyahalálra. Tanai nemsokára elenyésztek a' legujabb évekig; hanem a' Saint-Simon, Fourier, Owen, 'sat. által fölfrisített elvek, noha nem üldöztetnek máglyával híveik, szinte nem akarnak gyökeret verni.... A' tartomány, mellynek Novara fővárosa, egykor a' milanoi herczegséghez tartozott, 's azért „Lombardia piemontese“ név alatt ma is többször fordul elő. Az egykori köztársaságot t. i., mellyet belső egyenetlenségek dultanak, a' Torrianik, később a' Viscontik, 's ezek után a' Sforzák keríték hatalmukba, mig aztán a' szavojai ház nyéré azt birtokul. — Minthogy a' megáradt *Sesia* a' Novara és Vercelli közti fahidakat tetemesen megrongálta: az éjet itt kelle töltenünk, 's azért a' színházba menénk, melly alakja- 's csinosságára nézve kicsinyded Scalának

tekinthető. A' ház teli volt nézőkkel, kik a' rossz daljátékkal, mellynek „Gemma di Vergy“nek kell vala lennie, de mellyben Donizetti nehezen fogott önszerzeményére ismerni, 's a' még rosszabb színtáncz-czal igen meg valának elégedve. Én jó szerencsét kívánva mindkettőhez, a' színtáncz után nyugonni mentem.

Fülszaggató zsivaja a' laktanyába intő katonai estzenének, mellyet inkább medve- 's majomtánczoltató olaszénak lettem volna kész hinni, reám nézve igen kellemetlen ujság volt Novarában. Öt dobos közt lépdelő két sípos úté e' zenezajt, 's e' hét ember furulyája' sipítása- és rozzant dobja' dőbörgéseivel olly rettenetes lármát csapott, mintha egész sereget, 's nem az itt tanyázó két kápláraljat kellett volna szállására szólítnia.

Másnap korán megindulánk. Az utak általában rosza, 's a' különbség a' lombard-velencei királyságból jövőkre nézve kellemetlenül meglepő. Ez alkalommal azonban a' folytonos eső, és az ez által szült áradások is okozhaták, hogy majd hidat, majd utat nem lelven, mezőkön, réteken keresztül kelle hajtanunk, mi engem olly élénken emlékeztetett szép hazámra! Hogy Szardiniában a' folyók olly végtelen rontásokat tevének, 's fővénnyel és kavicscsal egész határok' bevetett szántóföldeit 's réteit több

láb-magasnyira boríták el, szomorú tanúsága annak, hogy szinte olly derekasan vannak szabályozva, mint a' miéink! Jaj az embernek, ha magát az elemek' dühe ellen, midőn hatalmában van, nem óalmazza, 's önhasznára magát azok' urává tenni nem iparkodik! Eljönnek a' napok, midőn késő a' gátokruli gondoskodás, 's az elhanyagolt uralkodásnak gyászos jutalma: pusztítás, melly nem kimélve emberéleket, és nem sok évek' fáradalmas munkáját, késő könnyűre fakasztja a' késlekedőket! Hazám' szive Pest, te érzéd néhány hónapok előtt súlyát az illy szörnyű dulásnak, 's mire még egyszer fogna szép utczáid fölé feldagadni az ő Duna, vajjon mentesítve léssz-e kebefagyraló pusztításitól?... Milly hatalmas emeltyük a' folyók az állodalom' jólétének eszközzésére, gyarapítására, 's viszont milly iszonyu ostorává lehetnek és lesznek azok a' tunya, tehetetlen népnek, Lombardia 's a' szomszéd Piemont — szinte déli véghatára a' *Magra'* torkolataig — tanusítja! Még Turinnak a' Pon tuli része is sok és nagy kárt szenvedett ezúttal az áradástól. Hol azon kar, melly, míg a' város felőli partokat négyszegű nagy gránitokkal falazá ki: a' hidontuliat egészen úgy hagyá, miként azokat az örökké munkás természet — a' folyó' dühös hullámai' sodrával — önmagának alkotá!

Pusztulások közt haladtunk a' népes, de jelentékenytelen *Vercellin* keresztül egész Turinig; 's mi némileg a' szomoru látományt nézdelő szemet fölvidítá, csak a' szavojai havas *Monte-Visonak* hóval fedett csúcsa volt, melly a' messze terjedő síkon tul méltóságosan emelékí fejét az alacsonyabb bércek közül. — Mire Turint elértük, beesteledett, 's a' 120 ezer lakót számláló város' néptelen utczáin csöndes paloták közt jutottunk a' *Castello* körüli piacra.

Itt valék tehát a' ligurok' ős városában, melylyet Hannibal, a' havasok' első leküzdője, majdnem rommá tön; Julius Caesar újra fölépíté és gyarmatosíta; mellyet a' longobardok megkiméltek, 's Nagy-Károly a' Susa hercegeknek adott hűbérül; mellyet I-ő Ferencz francia király ismét lerontott; a' szavojai ház' fölvirágoztatott, 's a' mult század' forradalmi, mellyek a' tartományt francia departamenté alakíták, népétől megfosztottak. — Ennyi viszontagságokon keresztül épülve, lerontva, 's ismét épülve küzdé föl magát Turin az Europa' szebb városai' egyikévé, 's talán legszabályozottabbikává. A' szavojai havasokban serkedő, de itt már hatalmas folyammá növekedő fejedelmi Po' partjaira dőlészkedve: keletre gyönyörű halmok környezik, mellyek' végsőjén tornyosul *Superga*, a' szardi-

niai uralkodók' fejedelmi temetkezése; 's e' halmak' hosszában könnyű olasz modorban készült, a' buján zöldelő fák' 's venyigék' zománczában fejrőlő nyaralók mosolygnak a' csinos, csöndes városra, melly mintegy megúnva a' sors' változó szeszélyét: kedves nyugalomba ringatja lakóit, kikre már sem a' közel cantoni élet, sem a' mozgalmas franczia szomszéd nem bír ingerrel, hogy political apathiájából, melly-be absolut-kormányá' szelidsége ringatá, felocsudni vágya, vagy akarna. 'S ez nagy szerencséje Turinnak; mert így nem tarthat attól, hogy szépen emelkedő palotái ismét néptelenekké váljanak, 's viruló ipara tespedésre jusson; hogy tágas piacjai, 's ivetetekkel fedezett járdái polgárvértől pirosuljanak, csatanyomort viszhangozzanak.... A' kor, mellyben élünk, nem tűri már, 's kivált Europa' e' szép ege alatt nem, a' zsarnok absolutismust. Érzik ezt a' népek, de érzik fejedelmeik is; 's azért önmagok iparkodnak annak lánczain tágítani, 's midőn a' műipar' 's kereskedés' emelésével a' köz jólét' 's egyesek' kényelme' megalapításán munkálkodnak: mintegy észrevehetetlenül dolgoznak terjesztésén a' fölvilágosodásnak, mellynek sugarai elől mindinkább háttérbe vonul a' nyűgözni szerető önkény, 's terjed nyomában a' derülő szabadság. Jőni kell pedig egy kornak, mellyben általánosan elismertessenek az em-

beri jogok, és áldott szabadság lengjen az azokat méltányló, védő törvények, 's az ezeket tisztelni tudó polgárok fölött. Boldogok a' népek, kik nyugalmasan élik át e' kor' nehéz előéveit; ők tizszeres éddel élvezendik jótéteményeit....

Ha idegen városba jutok, mindenek előtt annak külső színét, utczái' 's piaczaí' arczát szeretem kiismerni; mert valamint az emberek' lelkületét azok' külsejéről: úgy lehet a' városokéről az azokat lakó nép' anyagi és szellemi életét gyanítanunk. Így tévék Turinban is. Végig járam egyenes utczáit, téres piaczeit, 's mint ezeken a' komor-tekintetű *Castello* és búsarczu paloták a' magába-zártság' tanuiul: úgy tűntek föl utczáinak zsinigre vont házai a' lakosság' feszes szabályossága', vagy szabályos feszesége' hirdetőül; 's pedig nagy ellentétben a' vidékkel, melly — mint főnebb látók — inkább mosolygó, mint redőzött homlokka! üdvezli a' jövevényt. Megkerülém aztán a' várost az azt övező gyönyörű sorfák között, mellyek hajdan félelmes bástyáin ép' olly egyenes vonalban állanak, mint milly kuszáltan lépnek föl nagy zajt csapó katonái. A' némaság, melly — a' katonai zenezajt leszámítva — benne uralkodik, nem épen csalékony jele az absolut kormánynak, melly noha enyhébb talán itt, mint sok más országokban, de mégis csak — absolut! Egyet nem le-

lék föl a' lakosok' legnagyobb számában, mit pedig a' város' külszine után leginkább fölteheték — a' tisztaságot! Turin' utczái nem separtetnek, — de csörgettetnek: a' várost körül folyó *Dora* ugyan is akként van csatornázva, hogy vizei kellő időben a' városnak — középen kissé lemélyedő — utczáira bocsátva, azokat szépen lemossák. — Szép, nagy gonddal ápolt sétahely: a' „Porta-Nuova“ előtti tér, melly rendes gyűlpontja a' nyugalmas olaszoknak, kiknek nagy része magát az egész isten-adta nap' *dolce far niente*-je után itt kipihen: minden másról beszélgetve, csak nem politicáról, 's azért mindig hangos szóval, épen úgy: mint kinek ártatlan csevegéseit az egész világ hallhatja. Séta közben majdnem untalan papok- és katonákkal találkozunk, kik nyilvános helyeken mindig rángjokhoz mért öltözetben kötelesek megjelenni. E' harcziatlan harczfiak közt számtalan mell látható, mellyen keresztke vagy csillagocska tündököl; mi igen is világos jele annak, hogy az udvar' diszének öregbítésére nem igen nehéz itt keresztkékre és csillagokra szert tenni. Mig a' Po-utczá' végtelen boltozatai alatt a' városbul kiérsz, lehet szerencséd látni az őrállásra menő katona-csapatot fülkinzó zene közt a' Castello-térre fölvonulni. Egypár dobos, 's velök egy furuglyás ütnek a' nagy pompával föllépők' sora előtt irtózatos zajt; 's

később, ha a' kir. palotábani testőrség váltatik föl, jön az ezredi hangászkar, de zenéje a' mi ezredeinkéhez képest szörnyű silány — valóságos macska-zene!... Nap' lementekor ismét hallható a' dobosok és furuglyásoknak, a' még kin barangoló közvitézeket laktanyáikba intő zaja; 's így napjában kétszer, sőt háromszor is van alkalom hallani a' fenleírt táborzenét; mi a' lakosokra, kiknek illy ártatlan robaj multságot szerez talán, nem leend olly kellemtelen behatással, mint a' hasonló zshivajokhoz nem szokott, vagy épen szebb és jobb táborzenéhez szokott idegenekre nézve?... Az ebédlés' ideje délutáni 4—5 óra. Turin' vendéglőiben a' franczia szakácság olaszszal párosul, 's így az idegen már nem kénytelen kizárólag ez utolsóra szorítkozni. Az ebéd rendszeren írósvaj- és besózott állókákon kezdődik; mi étvágy-gerjesztésül igen ajánlható. Levesed: ris, és mindig ris, vagy változékosság' kedvéért macaroni, 's egyéb illy gyári tészta; különös kedvelt csemege gyanánt szolgál itt a' pöfeteg (Trüffel), melly neme a' gombának e' vidékeken nagy mennyiségben növekedik. Ize és szaga miatt, melly körülbelől a' hagymához hasonlít, én nem tudék vele megbarátkozni.

Estebéd után ismét séta következik, 's pedig a' Po-utcza' boltozatai alatt, mig majd a' színházi

mutatványok' órája közelít. A' királyi színházat, mely csak farsangon át 's rendkívüli udvari ünnepek' alkalmával szokott, 's akkor is csak nagyszerű daljátékok- és színtánczoknak megnyitvatni, 's mely — mint hallám — nagyságra a' Scalával vetélkedik, nappal látni nem akarám. A' „Carignano“ ban jeles operák és dramák szoktak adatni — sötétben; a' nagy színház belsejét t. i. csak a' színpadi lámpák világítják meg, 's azok is olly zsugorian, hogy a' közép páholyokban ülőket még nagyító tüveggel is csak bajosan vehetni ki a' földszinről, mi különben igen kedves dolog lehet a' turini hölgyekre nézve, kik közt a' nagyobb szám, neme előtt a' „szépet“ bizony nem igényelheti. Ezúttal *Gabussi* kisaszszony énekle itt Romeo' szerepében. Ő, mint tapasztalám, a' turini közönség' kedvencze; és méltán: mert ezüstcsengésű hangja, 's élénksége mellett is remek actioja, őt az olasz daljátékok' hősnéi' egyikévé avaták. Megjegyzem azonban, hogy actioja, a' Giulietta' sírjánáli jelenetben, nekem nem tetszett. Ott nem utánzá a' természetet; 's talán épen azért, mivel igen is erőködött azt híven adni? — A' színtáncz, mely nélkül, mint tapasztalni kezdem, az olasz nem lehet el operái között, igen középszerű. Ceritoja nem vala ezúttal Turinnak. Az ének közt némajáték is adatott, melyre felőtli csenddel fi-

gyelt a' daljáték alatt majdnem egyre csevegett közönség. E' kellemetlen zajhoz valóban szoknia kell az idegennek, ki az egész daljátékot élvezni akarja, mert csak mikor a' kedvencz művész vagy művésznő, a' kedves cavatinát kezdi énekelni, némul el rendesen a' közönség. E' csevegés, e' susogás annyira megy, 's olyannyira rendszerré vált már, hogy ki a' daljáték' érdemét, 's a' dalló művészekét egészben, vagy részenként megítélni akarja, csak a' közönséget kell figyelemmel kísérnie, melly ott helyben írja meg recensioját csöndessége és tapsa, vagy csevegése által; mert fűtyölni daljátékban eddig csak a' triesztieket hallottam. A' királyi család, mint értesíttetém, fölötte ritkán jelenik meg e' színházban. — A' „királyi“ és „Carignano“ színházakon kívül van Turinnak még két színháza: a' „Sutera“ és „Angennes“; amaz a' tréfás daljátékok', imez drámák' számára. A' három marionet-színt csak az alsóbb néposztály szokta látogatni. Egy marionet-előadás' jelentésén, mellynek hossza-vége alig vala, tömérdek zömök betűkkel olvasám felmázolva: „Rappresentazione a tutto beneficio dell' autore!!“ *) A' színház tömve lön, 's a' szerző sokkal szebb díjt kaphatott e' szini fabábok' számára összeférczelt ha-

*) „Az egész jövedelem a' szerző' javára.“

szontalan firkájaért, mint mellyben nálunk a' jobb drámaköltők is részesülnek! Szegény magyar drámaköltők! 'S aztán panaszkodják közönségünk, hogy nincs élvezhető eredeti dramánk.

Kápolnája Turinnak sok van, temploma kevés; egyházi férfiai' és szerzetesei' száma legio! — A' „San-Giov. Battista“ székes-templom a' legrégibb 's legnevezetesebb is. Ehhez van kapcsolva, a' *Guarini*' terve után épült *San-Sudario* kápolna, melly fekete márvánnyal elborítva, sírbolthoz hasonlít, mellynek egymásba forradó ivezetei egy magas kúpba emelkednek. A' templom' boltozatának újabb korbeli művészek által készített szép frescoin kívül: örömmel állapodik meg a' szem *Leonardo da Vinci*' „Utolsó vacsoráján“ a' bemeneti ajtó fölött, mellyet a' milanoi eredeti' nagyságában feste itt vászonra egy ügyes kéz. — Merész építészete miatt érdemes látni „Sz. Lőrincz“ templomát is, mellynek kúpja ismét oly szövevényes ivezeteken emelkedik magasra, miszerint hinnéd, hogy a' pillanatban, mellyben nézdeled, összeomlik. — Képekben legjelesb „Neri Sz. Fülöp“ temploma, mellyet *Solimene*' , *Maratta*' és *Conca*' festményei diszesítnek. — Rám nézve nem bírt különös érdekekkel a' „Sz. Lélek“ kápolnája, mellyben körülbelől egy század előtt a' genfi bölcs — Rousseau J. J. — tizenhat éves kö-

rában Calvin' vallásait elhagyván, catholicussá lön, 's melly általában annyira el van diszítványokkal halmozva, hogy azok' tengerében minden csínt 's kellemet, mellyet izletes egyszerűség nyujthat, nélkülöz. — Ha a' várost összefutostad, 's ismét szabadabban akarsz lélekzeni, térj vissza a' végtelen folyosók alá, 's keresztül menve a' Po fölé emelt pompás gránithidon, a' *Gran-Madre-di-Dio*' kis bazilikájába érsz, melly kétségkívül legszebb, legérdekesebb templomocskája Turinnak. Kik a' romai Pantheont láták, azt mondják, hogy annak mintája szerint építtetett; én Canova' possagnoi bazilikájához merném azt hasonlítani leginkább. Nemes egyszerűsége imára buzdít, 's midőn a' néhány szobrot és oszlopot átnézelők, mintegy önkénytelenül tekintünk föl a' világosságot adó kúpablakon a' Végtelenhez, kit nem annyira kincsek, márványok 's gazdag mozaikokban kell keresnünk, mint inkább a' tiszta szív' szeplőtlen redőiben.

Kevés városa lesz Európának, mellyben aránylag annyi jótékony 's könyörintézet léteznék, mint Turinban. A' vallásosság 's emberi szeretet, melly a' jelen uralkodó család' egyik fő erénye, a' város' majd minden utczáiban mutatkozik. A' téres, igen czélszerűen épült régi városi kórházon kívül, melly legalább is ezer beteget fogadhat magába, je-

lenen épül egy másik kórház is, nagyszerű terv szerint. Nem szólok a' *Carità, Boggello, Maternità* 's egyéb kór- és dologházakról, melyek mindannyi díszemlékei Turin' kegyeslelkű lakóinak; 's csak azt jegyzem meg, hogy sem a' némák- és tébolyodottakról, sem azon szerencsétlen kisdedekekről, kiket anyjaik megtagadnak, nem feledkezett meg a' kormány, mellynek nemes példáját 's atyáskodó buzgalmat kitűnő bőkezűséggel követik 's gyámolítják Turin' gazdagabb családi.

A' királyi csarnokokba vezetlek a' szenvedő emberiségtől; a' fény', pompa' és hatalom' lakába, melly annál biztosb, annál boldogabb: mennél kevesbbé feledi a' társaság' sinylődő tagjait. — A' királyi család épen Genuában mulatott, 's így szabadon járhatám be az egész palotát. Külsején hasztalanul keresnénk izlést, csínt, vagy meglepő nagyszerűséget: mert tömérdek ez épület a' nélkül, hogy nagyszerű volna. — Pusztán, vakolatlanul állanak falai, mint egyéb számtalan palotákéi is Turinban, mi e' város' mult századbéli építési modorának saját izlésére látszik mutatni. De ha hiányzik e' palotán a' külső fény és nagyszerűség: lépj belsejébe; ott fölleled a' valódi királylakot. Az építész, kárpirozó és aranyozó szinte, mint a' szobrász és festész egyképen versenyttek e' teremek' diszítésében, mi

ma is egyre folytattatik. Legkellemesben érdekelt engem a' király' magánszobája, melyet jeles ecsetű vásznak ékesítnek, 's a' királyné' hálótereme, kápolnája 's öltöző-szobája, hol nem tudám, azon tömérdek gazdagságot csodáljam-e inkább, mely a' se-lyem-, bársony- 's aranyszövetekben, csont-, fa- és drágakövekkel mozaikozatok- és kisebb festményekben űmlik el, vagy ama' valóban királyi izlést, mellyel mindezen művek úgy rendezvék el, hogy a' végtelen drágaságok közt az annyira jól eső egyszerűség legkevesebbé se hiányozzék? A' nagyobb teremekben, 's különösen a' királyné' elfogadó-csarnokában, keleti, többnyire chinai 's persiai kanták', bögrék', vedrek', 'stb. gyűjteményét látod, mellyek fölött a' szavojai ház' hősei által küzdött némelly csaták' képei függenek.

A' királyi palota' egyik szárnyépületében van felállítva a' többnyire olasz-francia középkori fegyverzetek' gyűjteménye, mi, kivált historiai tekintetben, igen érdekes. E' fegyvertárba különös engedelem nélkül, mellyet azonban a' királyi udvarhivatalosok' bármellyikétől is igen könnyen nyerhet bármelly művelt idegen, bemenni nem lehet. Szavojai Jenő' egész fegyverzetén; a' középkori rettenetes olasz fegyverek' — a' gyilkok' — egész seregén, 's V. Károly' puskáján és pisztolyán kívül, láthatni itt e' fej-

delem' kardját is, mellynek markolatán *Benvenuto Cellini'* mestervésűjével faragott apró harczosok küzdenek. A' paizsok között is van egy, mellynek vörös rézből készített felső lapjára e' híres művész Jugurtha' és Scipio' hadait 's bajnokait véste föl. Olvasám, miként Cellini többnyire szablamarkolatok-, tör- és késnyelekre, poharak- 's gyűszűkre szeretett fordítani idejét; nem tudom, nem volt-e kár, hogy e' különczködő lángész, melly romai 's athenaei műveket volt vala képes vésni 's állítani fel magának örökös emlékül, mondom, nem volt-e kár, hogy — a' főnérintett paizst ide nem értve — illy kicsinységekre pazarolta erejét 's vésűjét?

A' *Castello'* homlokzatát *Juvarra*, Szardinia' egyik jeles építésze alkotá a' mult század' első felében. Szép ez, és a' téres csarnokban alkalmazott, fejedelmi teremekbe vezető lépcsők nagyszerűek. A' lépcsőkön fölmenve, balról nyílik meg ajtaja a' királyi képgyűjteménynek, melly nem sok, de jeles művészek' ecsetével ismertet meg, 's a' flandriai iskola' remekműveiben kivált gazdagabb, mint felső Olaszország' bármelly képcsarnoka. *Veronese Pál* tünend itt legelőbb is szemedbe, mesterecsetének ismert nagyszerűsége- és merészségében; majd *Tiziano*, *Giorgione*, *Guercino*, *Guido Reni'* és a' szép Madonnájáról híres *Sasso-Ferrato'* festemé-

nyei nyujtanak kedves éledeletet. *Rafael*nek csak kevés ecsetvonásait bírja e' gyűjtemény, 's mellyeket bír, azok is kétesek. Gyönyörűk: *Van-Dyck'* három gyermekcséje; *Wovermans'* egy ütközete, melly elbájol, elragad. Amannak vásznán a' kisdedek' ruhájának selymét hinnéd suhogni a' szellő' mozgalmiban; imezén hallani véled a' haldoklók' hörgését, a' tajtékzó ménék' kalapálásait, az aczélok' szörnyű csattogásait, 's mintegy borzadva rettensz fölbámultodbul, midőn a' feldagadt sebes folyó fölött a' harczosok' terhe alatt a' hidat összeomolni látod. E két kép rám nézve azok' sorában van, mellyek maradandó benyomást hagyának emlékezetemben. Kéjjel mulaték *Dürer'*, *Van-Huysen'*, *Paolo Potter'* 's *Rembrandt'* jeles ecsetein is. *Van-Dyck'* lovagot ábrázoló vásznával átellenben áll, egy kisebb teremben, *Vernet'* hasonlaku festménye. Milly nagy különbség a' két mű között!! — Ugyanitt láthatók több márványfestések is. — A' palota' egyik tornyába van helyezve a' csillagászat' tereme.

A' képcsarnokbul, hol bárkinek is elég útlevelét előmutatni, hogy szabadon bocsáttassék be, az egyiptomi régiségek', és természeti ritkaságok' gyűjteményébe intézém utamat. Ezekben, a' bécsiek után, kevés, vagy semmi érdekest sem láték, hanemha egy tengeri szörny' (talán czethal) irtózatos

felső és alsó állkapczáját, melly a' kimeneti ajtó melletti falakon van felállítva. — Az egyiptomi nevezetességeknek csak egy részét láthatám: mert az épület' boltozatai a' végtelen gránit' és márványok' terhe alatt bomolni kezdvén, épen itt jártamkor javíttatának ki, 's így a' tárgyak' legnagyobb, 's két-ségkívül legérdekesb része be vala ládázva. Azonban elég volt látnom szobrát az Isisek', Osirisek' 's a' nagy Pharaonak, ki alatt Mózes Izrael' népével Egyiptomot odahagyá, 's több más álló, ülő vagy fekvő helyzetű undor szoborzatokat, bálványokat és koporsókat, melyekről aztán fogalmam lön mind a' plastica' őskori állapotjáról, mind pedig e' nép valóságáról, melyet Juvenalis olly eltaláltan feste XV. satyrájában:

„Quis nescit, — — qualla demens
Aegyptus portenta colat? Crocodilon adorat
Pars haec: illa pavet saturam serpentibus ibin.
.
Porrum et caepe nefas violare, aut frangere morsu,
O sanctas gentes, quibus haec nascuntur in hortis
Numina!“

A' szobrokra nézve különösen tapasztalám, hogy a' test' végrészeinek, mint az ujjak', orrok' 'sat. faragásában nagy ügyességet fejtének ki az őskor' e' művészei; mert az érintett tagok, 's különösen a'

lábak és orrok, de még a' fülek is, több szobron egész gyöngédséggel, 's általában aesthetikai izléssel készítvék; nem úgy a' lapos, vagy domboru tagok, mellyek többnyire szörnyü idomtalanul tűnnek fel. Az obeliszk- 's egyéb oszlopzatok- és kopsókon látható festményeken csodálattal szemlélhetni ritka elevenségét a' színeknek annyi századok után is, mellyeken át azok az elemek' pusztító hatalmának kitéve, vagy a' föld' sötét gyomrába temetve valának. — A' sok hyeroglyphék' fejtegetését az óság' buvárira bizván: odahagyám e' rémletes gyűjteményt, a' komoly benyomást az olasz-francia-celt-lombard, 's a' jó Isten tudja még minő nyelvekből összeférczelt piemonti beszédet csevegő vidor élők közt a' szép sétatéren enyhítendő.

Feledém főnebb megjegyezni, hogy a' velencei 's milanoi kávéházakban dohányozni nem szabad, 's hogy az e' szokást megszegő idegent Velenczében a' kávéslégények, Milanoban pedig az ajtók' irányábani fölirat — „quí non si fuma“ *) — figyelmezteti pipája', vagy szivara' félretételére, a- vagy — távozásra. Egy ismerőm a' szardiniai kormány' fináncz-ministeriumából, kinek szivességéből Turin' legnevezeteseb ritkaságait láthatám, egy reg-

*) „Itt nem füstölletik.“

gel az épen újan diszített „San-Carlo“ kávéházba vezetett, hol szinte nem volt szabad dohányozni. Ez kétségkívül legszebb kávéháza nemcsak Turinnak, de talán — hogy keveset ne mondjak — egész Olaszországnak is. Gyönyörű aranyozatai a' több egymásba nyíló szobák' fejer fénymázos padlásán 's falain bármelly herczegi terem' gazdagságával 's ékével vetélkedhetnének; a' butorzat teljesen megfelel a' padláson és falakon előmlő csinnak, melyet bepipafüstözni valóban halálos vétek leendne.

Minthogy kávét nem iszom, 's kávéházban mégis csak kellett tennem valamit, egy pohár megylét kérék, 's a' „Gazzetta Piemontese“ legujabb számát vevém kezembe. Miután összevissza forgatám, csodálkozva kérdém barátomtól: hol kellene benne keresni a' piemonti tudósításokat? Ő mosolygva néze rám, 's a' nélkül, hogy felelne, tovább szörbölé kávéját..... Az egész ívnyi lapon, melly törökországi híreken kezdődik, 's keletindiaiakon végződik, sílány fordításain 's galádul megcsonkított kivonatain kívül az augsburgi közöns. német, 's egykét szabadon bejövő ártatlan franczia lapoknak, az egész szardíniai birodalomról csak egy mellcsillagozási tudósítás volt a' lap' végsoraiban olvasható!.... Elhiszem, miért nem volt kedve Alfieri Vittorionak illy hazában lakni? ... Oh áldott honom! gondolám magamban, men-

nyivel vagy te szabadabb, mennyivel boldogabb a' szép Italia' e' tartományánál. Neked szabad mégis kebled' sajgó fájdalmait megpanaszlanod, 's pedig enyh a' szenvedő kebelnek kínai' panaszolhatása!... De bár őrizd a' szabad szó' szent jogát, mely nélkül elfojtott bú és aggalom emészti, 's eltakart kínláng hamvaszthatja sírba a' nemzeteket szinte, mint az egyes szenvedőket; oh őrizd, gyarapítsd, 's tökélyesítve szilárdítsd ősi alkotmányodat; 's légy főleg azon, hogy polgáraid' mindegyikét egyképen tetézhesse az áldásával!

XIII.

ALESSANDRIA.

Turin' szabályozottsága. — Uti társak: Helvét hölgy. — Turini gyorskocsizás; Asti; Alleri Vittorio, 's az olasz tragédia' némmel hősei. — Alessandria. — Marengo. — Novi. — A' genuai Appenninek. — Helvét zsoldosok. — Nyaralók az Appenninekben. — Kocsilámpa' világítása.

November' 11-dikén esti 6 órakor odahagyám a' tisztes aggságából kivetkeztetett, már majdnem egészen szabályozott, 's azért mindenesetre némileg feszes külseű Turint. Szavaimból azonban senki se következtesse, mintha a' réginék volnék föltétlenül barátja? Koránsem; de az újat sem szeretem mindig 's mindenütt, legkevesbbé pedig csak és egyedül azért, mivel új; 's ha látom is, hogy a' hajdani városok' szikszakos szűk utczáira nézve a' szükség, mely ezen építési módot tán szülé — az

erősítési tactica — megszűnt is; bár tudom, hogy a' jelen század' embere szabad, tiszta lég utáni vágyában kettőzött erővel iparkodik dísztelen sikátorai-ból téres utcákra, szabad levegőű piaczkra jut-hatni: úgy hiszem mégis, hogy mint emberi gyar-lóságunknál fogva a' legregényesb tájék' nézdelése is elvégre unalmat gerjeszt változékonyságot szom-jazó kebleinkben: úgy a' hasonló alaku pompás ház-sorok, mellyek a' szemet első pillanatra elbájolják, ha másodszor, és ismét, és mindvégig csak azon-egy formában mutatkoznak: bizonyos egyhangusá-got szülnek, melly lehetlen, hogy végre kellemet-lenül ne hasson ránk.

Oda hagyám tehát Turint, Európának jele-nen legszabályozottabb, 's annálfogva — többek' ítélete szerint — legszebb, de valóban, mint há-zaira: úgy a' benne uralkodó szellemi életre nézve is unalmas városát; 's keresztül haladva a' pompás hidon, mellynek tömérdek gránitai őt ívezeten nyu-gosznak a' dulást megelégett 's medrébe ismét visz-szatért Po fölött: útam a' „Kevély Genua“ felé folytatám. — Tizenketten valánk a' négyüléstű ko-csiban, hármával az ülések' mindegyikén; 's mint-hogy arra, melly nekem jutott, egy diplomaticus sebész és egy lyoni commis-voyageur került, kiket az ég kellőnél domborubb testkörrel ajándékoza

meg, némi fogalmam lön az Amerikába szállíttatni szokott négereknek hajóni helyzetéről. Az éj végteleen hosszú volt és sötét, mint egykor, 's többeknél még most is, hazám' ügye; 's így csak annyiban kellemes, a' mennyire feszes ültömben perczenként szunyadhaték. Megjött a' nyugtalanul várt szürkület, 's én a' közelgő pitymalat' első ezüstjében kellemes arczu leányt láték magammal szemközt, ki zsoltárokat olvasván, fátyolát, mellyet az éj' leple addig áthatlanná tőn, fölveté! Genfből jöve, 's Anconába utazott, nevelőül egy francia családhoz. Szent érzelemmel csüggött hazáján, mint általában a' helveták csüggni mondatnak, és lelkesedéssel emlékezett halhatlan honfiáról — a' genfi bölcsről. Alig vala öt napja, hogy honából távozott, 's már is banni látszott tettét; 's csak azon egy remény vigasztalá, hogy a' gróf, kihez menendett, jövő tavasszal Anconát elhagyandja, 's Franciaországba visszatér. Megvallom, nem vártam honához illy forró ragaszkodást egy helvét hölgyben; mert a' mondatot: „vond ki a' helvétát havasai közül — és oda hal,” számtalan esetben, tettleg láttam megczáfolva; kivált pedig tudom azt, mint hagyák oda ezrenként csendes völgyeiket, szabad telkeiket, magasztos emlékekkel teljes havasaikat, még kőrunkban is, a' helvét férfiak, különösen tuileriai vagy

vatikáni zsoldért! Eszembe jutának a' „*Romai éjek*“ írójának szavai: „O Helvetia' havasi szirtjei, hona ti a' mérsékletes élet- 's egyszerű erkölcsnek. De mégis egy illetlen szokást látok ott: mert szabad levén ősei' vérdíjával a' nép, önvérét bocsátja áruba, 's az elnyomás' szolgájaként tevén magát, zsarnokok' bérébe adja azt. Nem honért, nem jogért, nem övéikért, hanem zsoldért ölnek és halnak meg, ellenséges hadban küzdve a' testvér testvérral, az atya fiával!“ Eszembe jutának e' szép és tanulság-dús szavak, 's annál inkább örültem az érdekes genfi hölgy' honáhozi vonzalmának; ohajtva: bár volna számos illy leánya a' magyar hazának is, mellyet azok tekintenek leginkább mostoha anyjokul, kiket legpazarabban részesíte édes anyai kegyeiben!... A' velünk utazót gyermeki szeretet csak annyiban köté Genfhez, a' mennyiben szülői annak temetőjében hamvadának; de a' honábai visszatérés-re egyik leghatalmasb ingerül vallási érzelmei valónak. — Neki más vallása volt, mint az, melly Anconában uralkodó.

Haladtunk csigaként, mint szoktunk mi magyarok more patrio — tettben; 's gyorskocsink, a' satyricus Velocifero, mellyet említett diplomaticus sebészünk igen helyesen nevezett „vero lucifero“-nak, pár ízben meg is sülyedt. A' kínokat, mellye-

ket rajta leginkább hely' szüke miatt kiállnunk kel-
le, enyhité némileg szemlélete az Asti — a' ro-
maiak' „Hastá“ja — körül elterjedő gyönyörű vi-
déknek, mellynek halmain szűrik az e' tartomány-
ban leghíresb, legkelendőbb bort. E' város legin-
kább azért volt érdekes reám nézve, mert itt láta el-
ső napsugárt ALFIERI, Oreste', Sofonisba', a'
két Bruto' és Saul' költője, 's ki a' szabadság'
kiolthatlan tüzetől hevittetve, egyik szép sonettjé-
ben megtagadá születéshelyét, hazául olly földet,
olly eget 's népet ohajtva, hol gondolnia 's szólnia
szabadon lehessen! *) ... Alfieri volt első, ki az
olasz iralomban ismét fölébreszté a' hajdani görög
cothurnust, mellyben, jóllehet némellyek szárazsá-
got rónak föl neki bűnül: mégis mindeddig egye-
dül övé a' koszorú; 's Monti' és Manzoni' búsko-
molyan szende musájok csak egyes szálait vívá ki
a' babérfüzérnek, mellyet Melpomene nyujt avatottjai-
nak: amaz „Aristodemo“; ez pedig „Carmagnola“

*) „Nato e cresciuto a rio servaggio in seno,
Pur dir osai: Servir, l' alma mi guasta;
Loco, ove solo UN contra tutti basta,
Patria non m' é, benché natio terreno.

Altre leggi, altro cielo, infra altra gente
Mi dian scarso, ma libero ricetto,
Ov' io pensare e dir possa altamente.“

czimű tragödiájokban. Ugo Foscolo' szinművei nem sokkal, vagy talán nem is élék túl költőjüket; 's ezen ékestollu kedves ábrándozót, kinek „Jacopo Ortis' utolsó levelei“ czimű regénye kimondhatlanul jobb dramáinál, én csak a' pizai temetőben fogom magasztalni, midőn „Dei sepolcri“ versezetével kezemben, csodálni fogom a' por' és hamu' sziklaemlékeit! — Silvio Pellico sem az dramáiban, ki Alfierivel mérkőzhetnék; 's ha „Tommaso Moro“ és „Francesca da Rimini“ tragödiáit kiveszszük: többi művei még lankadtabbak, még gyöngébbek. —

Mig én az olasz tragödia' hőseiről elmélkedém, Alexandriába jutottunk, mellynek fellegvári bástyázatai legnevezetesebbek Szardiniában. A' Tanaro fölé emelt hosszú fedett hidon át juthatni Turin felől e' városba, mellyet hagyomány szerint III-d. Sándor pápa épít, és melly, mivel házai kezdetben csupán szalmával fedettek, „della paglia“ melléknévvel ajándékoztatott meg. — A' királyi palota csinos, 's a' sorfákkal beültetett tágas piac előtte kellemes sétahely; de színháza, mellynek építőmestere bizonyosan nem volt Palladio' tanítványa, nyomoru. A' földszínt esetlen, tömeges ívezet futja körül, melly a' három sorban emelkedő páholyoknak szolgál dísztelen támaszul; a' páholyok tojásalakban építvék úgy, hogy a' szinpadtól kezd-

ve a' nézőhely körül egyre szélesbednek. Bellini' „Beatrice di Tenda“ czimű operáját kínozák Apollo' ezen ihletlen papjai, 's az opera' két szakasza közt adott szintáncz, mellynek tárgya a' Czerni Györgyféle szerviai forradalombul volt merítve, inkább bakugrándozás vala, mint művészileg kiszabott taglejtés. 'S én fájdalmas érzések közt valék kénytelen magamnak megvallani, hogy a' dal' e' szép honában is számosbak a' kontárok, mint a' valódi művészek. A' színház meglehetősen teli volt, 's csodálnom csak a' hallgatók' 's nézők' példás türelmét lehetett: mert olasz fülről többet tévék föl, semhogy képesnek tarthattam volna arra, hogy órahosszan engedné érzékeit illy kiméletlenül kinoztatni!

Alexandrián tul a' *marengoi* térhez jutánk; azon térhez, melly az 1800-diki ütközetről örökre nevezetes. Egy darabja a' gránitoszlopnak, melly a' híres mezőn a' mondott év' emlékeül állittaték, a' tersattoi várromok' egyik régiség-cabinetében látható. Még nincs félszázada, hogy örök emlékül emeltetett e' sziklatömeg, 's ím, máris régiség-gyűjteményben hevernek romai! De a' történet' lapjai 's a' hagyomány, mellyet szájról-szájra adandnak az unokák, nem morzsadnak szét illy könnyen az idő' vasfoga, nem a' gyáva irigység' hatalma alatt, melly leronthatá a' sziklát, megdöntheté a' gránit-

oszlopot: de nem törölhetendi le soha a' történet lapjairól, nem véshetendi ki az unokák' emlékéből a' nagy eseményt, melly a' világhódítás' eszméjének volt első foganzata! A' gránitdarabon kitördelvék a' felírás' szavai, mellyek olasz, franczia 's latin nyelven hirdeté kimenetét a' csatának, mellyben Napoleon' mulékony fejedelmi dicsősége gyökerézék. Távozni látszott egy pillanatra a' diadal' istennője e' mezőn, a' Bormida' nyájas partjain, a' csaták' rettenhetlen fiától; igen! mintha félt volna a' nehéz pályától, mellyet bajnokával meg kellengett futnia; de szorosban ölelé keblére az emelkedő hős a' kétes-arczu istennőt, semhogy az karjai közül kisikamlani birt volna. — És együtt mentek aztán ő, és a' dicsőség, mig majd elégelve a' sors a' népek' jajait: lebuktatá a' zsarnokságai közepett is nagy férfiut, kit hidegen csodálunk magasságában, mert letiport népjogok fölé emelkedett, és szánakozás nélkül nézünk lebuktában, mert fölötte a' népek' szent jogai liliumfejéren indultak virágzásnak!.... Jobbra hagyván Marengot, Novin keresztül, hol 1799-ben Jaubert, a' vén Souvarow által megrohant ifju hadvezér esett el, beértünk a' hegyekbe, mellyek a' genuai Appenninek' lánczát képezik. A' franczia császárság alatt készült macadamizált út, melly az arquatoi omladvány alatt

Roncon 's Pontedecimon keresztül vezet a' mondott Appenninek között Genuába, máskor igen jó lehet; de most a' végtelen esőzés miatt több helyütt fölötte meg volt rongálva. — E' hegyekben, hol látszólag végtelen nyomor közt tengnek inkább, mint élnek a' lakosok, épen nem ritkák a' vadul regényes tájképek. Szörnyű gránitdarabok csüggnek néhol fölöttünk, 's ha véletlenül rájuk tekintünk, azt hinnők, most-most zuhannak ránk örök szemfödelül, és borzadva visszük tévedező szemünket az utra, melly előttünk kigyózik. Másutt sziklák közt csergő patakok lepnek meg és kisebb zuhatagok, mellyek a' gesztenyefá-erdők közt mintegy Mózes' vesszejével elővarázsolva, messze hallhatólag robognak le az alattunk folyó Scriviába, 's később a' genuai öbölbe siető Pulceverába.

A' genfi leány ez úton már nem volt gyorskocsikon. Ő Alessandriában maradt, hogy onnan Piacenzán és Bolognán keresztül egyenesb úton érjen Anconába. És én igen szeretém, hogy nem jött velünk; mert Pontedecimo és San-Quirico közt egy csapatára lel' vala honfiainak, kik őt — mert lelkes hölgy vala — megpirítandották. Helvét férfiak voltak a' csapat: zsoldra menők a' pápai birodalomba! Többnyire nyomoru czondrák fedék testöket, 's néhányan közölök az utmelléken sárban a-

ludták ki bor- vagy szesz-mámorukat, 's a' dísztelen álomban szendergőket pálczájával ébresztgeté itt-ott indulóra a' józanabb káplár! 'S hát ezek ama' szabad helvét polgárok, kikért *Tell* atyai szíve lélekmarczangló kínokat állá ki? — kik oda hálnak, ha kiveszed őket havasaik közül?... Avagy kivétel-e ez? Oh nem; a' szabály, értem az idegen zsoldért katonáskodás' szabályát, több cantonokban, századok óta általános! Azt hiszem, hogy e' jelenet könyűt facsart volna a' mi derék genfi hölgyünk' szeméből: mert fáj, higyétek, a' nemesebb kebelnek, szülötteit a' hazának, melly neki is szeretett hazája, illy kétszeresen aljas helyzetben látnia!

A' mint Genuához közeledénk, a' hegység hovatovább kiesebb színt ölte; 's azon ponttul kezdve, honnan a' középtenger' zománczát látók végtelen papírv gyanánt felséges pompában elterülni, 's ráámátlanul a' távol föllegek' homályába enyészni, nyaralók fogának körül, a' genuai herczegkereskedők' legnemesb izlésű nyaralói, mellyek' függő kerteiben buján tenyésznek a' déli ég alj' növényei; 's e' nyaralók, e' függő kertek közt érénk San-Pier-d'Arénán keresztül a' tengerpartra; 's itt két hosszú nap, és két még hosszabb éj után, az új őrtorony alatt a' kevély Genuába; melly e' melléknevét nem-csupán Doriái, hanem talán inkább pompás palotái mi-

att nyerő már Dante' korában. Az olasz költők' e' hőse azonban Genua' lakosainak más melléknevet adott — „Poklában.“ *)

A' mint a' kapun bejutánk, gonosz velociferonk' kalaúza a' kocsilámpákat az első háznál meggyújtá: mert börtön és pénzbüntetés van szabva a' kocsisra, ki Genua' utczáin este világítatlan lámpákkal hajtana. Az illy csekélység a' jó rend' és személyes bátorság' egyik kiegészítő része: de nálunk, kinek jutna eszébe azt behozni, 's még inkább kinek, az azt illető hatósági parancsot megtartani? ... Ám ott a' dohányzást tiltó tábla sok szalma- és nád-fedelű faluink' szélén; de a' járásbeli szolgabíró, 's a' falubeli közbirtokos, sőt minden nemes is, — kivált a' tisztujítás' küszöbén — bizonyosan kivételnek fogja magát tekinteni a' megyeileg hozott szabály alul; — hanem a' szegény pór 's a' — pénztelen — izraelita, oh azok majd lakolnak a' tekintetes, nemzetes és vitézlő urak helyett is?!.... Rendszeretet és törvénytisztelet, oh azok nem szálltak ősi örökségül a' magyarra!...

*) „Ahi Genovesi, uomini diversi
D' ogni costume, e pien d'ogni magagna.“

